

26926

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRK YEREL SİYASETİNDE OLİGARŞİK YAPILAŞMALAR:
BURSA MERKEZ SAĞ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: EREN BASAĞAN ÖZGÜNAY

Danışman: Doç.Dr.SÜLEYMAN S.ÖGÜN

BURSA-1993

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

Kısaltmalar

Tablolar

Giriş..... 1

I.BÖLÜM

TEORİK VE TARİHSEL ÇERÇEVE	4
A- TEORİK ÇERÇEVE: ELİT KURAMI	4
B- TÜRK SİYASETİNDE YEREL ELİTLER	15

II.BÖLÜM

BURSA MERKEZ SAĞ SİYASAL PARTİLERDE ELİT DOLASIMI TİKANIKLIKLARI	27
A- DP VE AP BURSA İL ÖRGÜTLERİNDE OLİGARŞİK SÜREÇLER (1946-80).....	30
B- MERKEZ SAĞDA ELİT DOLASIMI KRİZİNİN ÇÖZÜLMESİ: ANAP BURSA ÖRGÜTÜ	48

III.BÖLÜM

BURSA AP KÖKENLİ ANAP ELİTİ ÜZERİNDE UYGULANAN GÖRGÜL BİR ARASTIRMA	61
A- AMAÇ, YÖNTEM VE ARASTIRMA GRUBU	61
B- HİPOTEZLER, SORULAR, ALINAN YANITLAR VE BULGULAR	64
SONUÇ	76
KAYNAKÇA	81
EK	85

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
ANAP	:	Anavatan Partisi
AP	:	Adalet Partisi
BMM	:	Büyük Millet Meclisi
CHF/P	:	Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi
DP	:	Demokrat Parti
Ed(s)	:	Editör(ler)
No	:	Numara
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
v.b.	:	ve benzeri
v.d.	:	ve diğerkleri
Vol.	:	Volume

TABLULAR

Tablo 1. AP`nin Bursa`da Yıllara Göre Aldığı Oy Oranı ve Milletvekili Sayısı

Tablo2. AP İl Yönetim Kuruluna Yeniden Seçilebilme Oranı, 1961-78.

GİRİŞ

Elitler, 19. yüzyıldan bu yana, siyaset ve toplum bilimlerinin başlıca araştırma konularından birini oluşturmaktadır. Toplumun çeşitli kurumlarında (ordu, ekonomik kurumlar, siyasal kurumlar vd.) varolan elitlerin inanç sistemleri, yapıları, değişimleri, denetlenmeleri, dolaşimleri, toplumsal yapı, ve kitle ile ilişkileri gibi konularda farklı dönemlerde farklı siyaset ve toplum bilimciler tarafından ele alınmış ve incelenmiştir.

Bu çalışmada, toplumsal ve siyasal gerçekliğin bir bölümünü anlamak için, Türk siyasetinde merkez-sağda yer alan siyasal parti yerel örgütündeki yapılanmaları ve elit dolaşımı olgusunun incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede ana sorunsalı Bursa`da çok partili siyasal yaşama geçilmesinden sonra oluşan merkez sağ siyasal partilerin yerel örgütlerinde elit konumunda bulunanların, parti içindeki yapılanmalarının bir elit dolaşımı tikanıklığı yaratıp yaratmadığı ve eğer bir tikanıklık yaratıyorsa, bunun hangi süreçler sonucunda çözümlendiği oluşturmaktadır. Bu araştırma, çok partili siyasal yaşam dönemi ve merkez sağ siyasal partilerin yerel elitleri ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmanın nedenleri iki noktada toplanabilmektedir. Öncelikle Türk siyasetinde yerel elitlerin ,siyasal süreçte etkin olarak yer almaları, ancak çok partili siyasal yaşama geçilmesinden sonra gerçekleşmiştir. İkinci nedeni ise Türkiye'de merkez sağ siyasal partilerin, Batı'nın sol partilerinde olduğu gibi, kenar unsurları temsil etmeleri ve bu unsurları içlerinde barındırmalarıdır. Siyasette oligarşik eğilimleri yumuşatabilecek ve aşağıdan yukarıya dolaşım+ sağlayabilecek kenar unsurlar içinde yerel elitler de vardır. Dolayısıyla ,bu bağlamda, merkez sağ siyasal parti yerel elitlerinin siyasal süreçlere etkin olarak katılmasının, oligarşik eğilimleri azaltabilecek bir etki yapması beklenebilir .Nitekim ,bu çalışma çerçevesinde de merkez sağ siyasal parti yerel elitlerinin, böyle bir etki yaratmasının mümkün olup olmadığı da ortaya konabilecektir.

Ancak bu temel sorunu çözümlemeye geçmeden önce elit ve elit dolaşımı kavramlarını açıklamak, elit dolaşımı konusunda oluşturulan kuramları, kısaca tartışmak gerekmektedir. Böylece en uygun kuram ,teorik çerçeve olarak belirlenebilir. Bu amaçla I. Bölümde, çeşitli siyaset ve toplum bilimciler tarafından ortaya konan elit

kuramları kısaca incelenecektir. Ancak elit kuramlarının hepsi,bütün toplumlar için uygulanabilecek soyut ve genelleştirilmiş kurallar geliştirmişlerdir. Oysa Türk siyasetinde yerel elitleri çözümlmek için,tarihsel siyasal kültürel çerçeve içinde bazı özelliklerin vurgulanması gerekmektedir. Bu nedenle teorik çerçeve olarak belirlenen elit kuramının ötesinde, yerel elitleri, tarihsel bağları ile birlikte değerlendirilmelidir. Bu amaçla, Türk yerel elitlerinin özellikleri patrimonyalizm, patronaj ilişkileri ve merkez-kenar çatışması kavram ve kuramlarından yararlanılarak ortaya konabilir.

Böylece yerel elitlerin, var oldukları toplumsal ve siyasal düzen içindeki konumlarının irdelenmesi, asıl inceleme konusunu oluşturan merkez-sağ siyasal parti yerel elitlerinin de tarihsel bağları ile birlikte daha sağlıklı olarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Burada ortaya konan teorik ve tarihsel çerçeve, II. Bölümde ana sorunsalı çözmeye yönelik olarak yerel bazda yapılacak analizlerin çözümleme araçları olarak işlev görecektir.

II.Bölümde öncelikle Bursa yerel elitinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok partili siyasal yaşama kadar olan dönemde sahip olduğu konum ve özellikler üzerinde kısaca durulacaktır. Böylece gerek tarihsel süreçte yerel elitlere ilişkin yapılan saptamaların ,araştırma alanını oluşturan Bursa'da ne ölçüde geçerli olduğunu ortaya koyabilmeyi ,gerekse ana sorunsalın temel inceleme konusunu oluşturan merkez-sağ siyasal parti yerel elitlerinin tarihsel-toplumsal arkaplanlarını anlayabilmeyi sağlayacaktır. Daha sonra ana inceleme konusunu oluşturan ve DP, AP, ANAP çizgisini izleyen merkez sağ siyasal partilerin yerel elitleri ele alınacaktır. Bu bağlamda önce, 1946-60 döneminde Türk siyasetinde merkez sağda yer alan DP ele alınmaktadır. DP'nin yerel bazda nasıl bir örgüt yapısı oluşturduğu, parti yerel elitlerinin özellikleri, elit konumlarına nasıl geldikleri ve iktidarlarının derecesi, ile parti içi elit dolaşımının gerçekleşip gerçekleşmediği ortaya konmaktadır. DP yerel elitlerinin analizinin ardından, DP'nin kapanmasına yol açan 1960 askeri darbesinin elit dolaşımı sürecine nasıl etkide bulunduğu belirlenecektir.Daha sonra DP'nin kapanması ile birlikte Türk siyasetinin merkez sağında meydana gelen boşluğu dolduran AP yerel örgütünde elit konumunda bulunanların incelenmesine geçilecektir. AP yerel elitleri de, parti yerel örgütünde nasıl bir yapılanma oluşturdukları, ve parti içi elit dolaşımının gerçekleşip gerçekleşmemesi

açılarından analiz edilecektir. Elit dolaşımının gerçekleşmemesi durumunda, bu dolaşım tıkanıklığını yaratan faktörlerin neler olduğu ve tıkanıklığın hangi süreçler sonunda aşıldığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bu bağlamda, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin, genel olarak Bursa siyasetinde ve AP yerel elitleri ile elit dolaşım sürecine nasıl bir etki yaptığı belirlenecektir. Bunun uzantısında, II. Bölümde en son olarak, 1983 yılında yeniden çok partili siyasal yaşama geçilmesi ile birlikte, merkez sağda yeni bir siyasal oluşum olarak ortaya çıkan ANAP'ın elit dolaşımının gerçekleşmesine bir zemin meydana getirip getirmediği tartışılacaktır. Bu bağlamda, ANAP'ın Bursa'da oluşum süreci, elit konumuna gelen kişilerin siyasal/toplumsal arkaplanları ve ANAP'ta yer almalarında rol oynayan etkenlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu etkenlerin belirlenmesi amacıyla III. Bölümde ANAP eliti ile yapılan görgül bir araştırmaya yer verilecektir.

III. Bölümde, ANAP Bursa örgütünün kuruluş aşamasında elit konumunda bulunan ve siyasal geçmiş bakımından DP-AP çizgisini izleyen 10 siyasal figür üzerinde uygulanan görgül bir araştırma ortaya konmaktadır. Bu araştırma çerçevesinde, siyasal figürlerin, ANAP'ı tercih etmelerinde, AP yerel örgütündeki elitlerin parti içindeki yapılanmalarının ve parti içi elit dolaşım tıkanıklığının ne ölçüde rol oynadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmaya katılan siyasal figürlerin, AP yerel elitlerinin parti içindeki konumlarını nasıl değerlendirdiklerine, parti içi demokrasinin ne ölçüde işler olduğuna ve bu bağlamda parti içi elit dolaşımının gerçekleşip gerçekleşmediğine ilişkin görüşleri ayrıntılı sorularla irdelenmekte ve ANAP'a geçişlerinde bu görüşlerinin ne ölçüde rol oynadığı saptanmaktadır. Bu bölümün sonunda elde edilen verilerle birlikte sonuç bölümünde değerlendirilecektir.

Türk siyasal yaşamında elitler üzerine yapılan araştırmalar, toplumu yöneten grupları tanımlamayı, çözümlenmeyi amaçlamakta ve böylece siyasal ve toplumsal gerçekliği anlamada önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle Bursa yerel siyasetinde merkez sağ partilerin elitlerine ilişkin bu çalışmanın da aynı amaca kısmen de olsa hizmet ederek, Türk siyasal elitleri hakkında açıklayıcı bir takım bilgiler sağlaması umulmaktadır.

I. BÖLÜM: TEORİK VE TARİHSEL ÇERÇEVE

A- TEORİK ÇERÇEVE: ELİT KURAMI

Elit çalışmaları, siyasal gerçekliği anlamada yararlanılan pek çok yaklaşımdan birini oluşturmaktadır. Yüzyıllardır siyaset felsefesinin başlıca sorunlarından biri olan "Kimler yönetmelidir?" sorusuna yanıt vermek amacıyla çeşitli dönemlerde, çeşitli düşünürler tarafından farklı kuramsal yaklaşımlar geliştirilerek elitler üzerine incelemeler yapılmıştır.¹ Ancak elit araştırmaları, gerçek anlamda 19.yüzyılın sonlarında ve 20.yüzyılın başlarında 2 İtalyan sosyoloğun (Vilfredo Pareto ve Gaetano Mosca) çalışmalarının bir sonucu olarak, siyaset biliminin bir parçası haline gelmiştir.²

Elit incelemeleri; elitlerin yapıları, inanç sistemleri, değişimleri, denetlenmeleri, toplumsal yapı ve kitle ile ilişkileri gibi pek çok konuyu kapsamaktadır. Elit kavramı, toplumbilim literatüründe genel olarak, ortak amaçlar etrafından toplanmış, belli üstün özelliklere sahip toplumdaki diğer gruplarla ilişkilerinde dışlayıcı olmasına karşın, kendi içinde grup bilinci, tutarlılığı ve eylem için ortak isteği olan belli bir topluluğu tanımlamaktadır.³ Siyaset biliminde elit kavramı da bu tanım ışığında, bir toplumda siyasal iktidara sahip olan ve yönetimde başat rol oynayan belli bir topluluğu açıklamak için kullanılmaktadır.⁴ Elit kuramları belli bir dönemde, belli bir toplumda, nüfusun küçük bir bölümünün toplumdaki karar alma ve uygulama mekanizmalarına egemen olduğu ve çoğunluk üzerinde bir azınlık yönetimi kurduğu düşüncesine dayanmaktadır.⁵ Ancak, elit kavramının genelleştirilmiş bir tanımı bu şekilde yapılmış olmasına karşın, siyaset bilimi literatüründe bu kavrama birçok değişik özel anlam yüklenmiştir. Bu tez kapsamında, hipotezin ana kavramını oluşturan "elit dolaşımı"nı ve bu konudaki kuramsal yaklaşımları açıklamadan önce, elit konusunda çalışma yapan düşünürlerin elit tanımlarını kısaca betimlemek gerekmektedir.

¹ A.T.Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, İmge Yayınları, Ankara 1991, s.:168-178.

² G.Parry, *Political Elites*, George Allen and Unwin, London, 1980, s.:15.

³ *Aynı eser...*, s.:32.

⁴ *Aynı eser...*, s.:30.

⁵ M.Turhan, *Siyasal Elitler*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s.:29.

Elit kavramını siyaset bilimine ilk sokan ve elite ilgili ilk kapsamlı teorik çalışmayı gerçekleştiren kişi Vilfredo Pareto'dur. Pareto, elit kuramını oluşturduğu "The Mind and Society" adlı eserinde eliti, etkinlik alanlarında(bu etkinlik alanları insanların eylemlerinin tümünü kapsar) en üst dereceleri almış olanların oluşturduğu katman olarak tanımlamaktadır.⁶ Bu katman içinde de bir ayırım yapan Pareto, yönetimde ve siyasal yaşamda doğrudan ve dolaylı rol oynayan kişilere yönetici olmayan elit demektedir.⁷ Ancak Pareto'ya göre, yönetici elit içindeki tüm sosyal grupların üyeleri iktidarın kullanılmasında aynı derecede etkin değillerdir. Yönetici elit içinde de siyasal iktidarı doğrudan doğruya kullanan bir iç grup (siyasal elit) ile iktidar üzerinde etkide bulunan, ancak açıkça bu iktidarı kullanamayan bir dış grup arasında farklılıklar vardır.⁸

Gaetano Mosca'da, Pareto'nun elit kuramında açtığı yolda ilerleyerek, "The Ruling Class" adlı eserinde, en gelişmiş ve uygar toplumlardan en az gelişmiş olanlara dek,tüm toplumlarda yöneten bir sınıfla yönetilen bir sınıfın kaçınılmaz olarak varolacağını öne sürmüştür. Her zaman sayısı daha az olan yönetici sınıf iktidar tekeline elinde tutar ve iktidarın sağladığı üstünlüklerden yararlanır. Buna karşılık, sayıları daha çok olan yönetilenler, bu birinci sınıf tarafından kimi zaman zor kullanımı yoluyla, kimi zaman meşru yollarla yönetilir ve denetlenirler.⁹ Mosca'ya göre demokratik toplumlarda, elitler bazı üstün yeteneklere sahip olan ve bu yetenekler sayesinde toplumda saygınlık ve etkinlik kazanmış olan kişiler değil; aynı zamanda toplumdaki önemli ve nüfuzlu kümelerin çıkar ve amaçlarını da temsil eden kişilerdir.¹⁰

⁶ V.Pareto, *The Mind and Society*, Jonathan Cape, London, 1935,...zikreden T. Bottomore, *Seçkinler ve Toplum*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s.:8.

⁷ T. Kerstiens, *The New Elite In Asia and Africa*, Frederick A. Praeger Publishers, New York, 1965, s.:8.

⁸ V.Pareto, *The Mind and Society*, ...aynı eser ... zikreden M.Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s.:116.

⁹ G.Mosca, *The Rulling Class*, McGraw-Hill, New York, 1939,...zikreden T. Bottomore, *Seçkinler ve Toplum*,...a.g.e.,s.:10-11.

¹⁰ G. Parry, *Political Elites*, ... a.g.e., s: 37-38.

Karmaşık örgütlerde elitin oluşması ve nitelikleri ile ilgilenen Michels ve Ostrogorsky'nin elit anlayışı ise, tüm toplum genelindeki elitleri inceleyen Mosca ve Pareto'dan farklıdır. Michels'e göre elit olmada belirleyici etken, kişilerin örgütlerde ellerinde tuttıkları yerler ve o mevkiide bulunmanın sağladığı iktidardan yararlanmalarıdır. Dolayısıyla Michels, herhangi bir örgütte yönetici konumunda olan ve o mevkiinin gerektirdiği iktidarı kullanan kişileri elit olarak tanımlamaktadır.¹¹

Elitler üzerine incelemelerde bulunmuş olan Wright Mills'e göre ise toplumda bir tabakalandırma ve derecelendirme sistemi olsa bile böyle bir tabakalaşmanın en üstünde her şeyi etkileyebilecek bir doruk topluluğu bulunmamaktadır. Mills, iktidar seçkinleri olarak tanımladığı elitleri, içiçe girmiş çeşitli klikler aracılığıyla en azından ulusal çerçevede önemli sonuçlara yol açabilecek nitelikte kararları birlikte alabilen siyasal, ekonomik ve askeri çevrelerden oluştuğunu öne sürmektedir.¹² Dolayısıyla Mills'e göre elit olabilmek toplumda egemen kurumları elde bulundurmaya ve toplumun üst katmanlarından birine üye olmaya bağlıdır.¹³

Marksist olmasına karşın klasik elitist kuramdan etkilenen James Burnham da "The Managerial Revolution" adlı eserinde elit tanımını, ekonomik bir yaklaşım içinde ortaya koymaktadır. Burnham, toplumda, başlıca üretim araçlarının kontrolünün, egemen konumda olan bir grubun elinde olduğunu, bu grubun toplumdaki diğer grupların üretim araçları üzerinde kontrol oluşturmalarını engellediğini ileri sürmektedir. Burnham'a göre bir toplumda elit grubunu oluşturanlar, başlıca üretim araçları üzerinde bu kontrolü kuran ve bunun uzantısı olarak gelir dağılımından en fazla payı alanlardır.¹⁴

Öte yandan, çağdaş plüralist düşünürler tarafından da elit tartışmaları yapılmıştır. Plüralistler, temsili demokrasi çerçevesinde, çoğunluğun kendilerini yönetecek azınlığı+

11 İ. Zeitlin, "Roberto Michels", *Ideology and the Development of Sociological Theory*, İ. Zeitlin, (ed.), Prentice Hall of India Private Ltd., New Delhi, 1969, s: 221-222.

12 W.Mills, *İktidar Seçkinleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974, s.:28.

13 W. Mills, *The Power Elites*, Oxford University Press, New York, 1974,...zikreden M.Turhan, *Siyasal Elitler..... a.g.e.*, s.:33.

14 J. Burnham, *The Managerial Revolution*, Putnam, London... zikreden G.Parry, *Political Elites ...a.g.e.*, s.:51.

seçmeleri anlamında elitizm ile demokrasi kavramını bağdaştırmışlardır.¹⁵ Lasswell, siyasal elitleri, siyasal bir bünyede erki ellerinde tutan kişiler olarak tanımlamaktadır. Lasswell, siyasal elitlerin uygulamalarından dolayı sorumlu tutulabilmelerini öngörmekte ve elitlerin, içlerinden geldikleri toplumsal yapıya karşı sorumluluklarını sürdürmeleri gerektiğini ileri sürmektedir.¹⁶ Raymond Aron ise çoğulcu demokrasilerde oluşan değişik fikirler ,değişik ideolojiler ve çıkarlar etrafında kümelenmiş ve kendi içinde bölünmüş, birbirleriyle rekabet halinde çeşitli elit grupların varlığından söz etmektedir.¹⁷

Joseph Schumpeter ise elitlerin tüm toplumda yönetimi ellerinde tutan bir kesimden oluştuğunu, ancak açık bir yarışma sonucunda halkın güvenini kazanan siyasal kadronun toplumu yönetmesi gerektiğini öngörmektedir.¹⁸ Robert Dahl da New Haven`daki yerel elitler üzerine yaptığı çalışmanın sonucunda, elitlerin ortaya çıkmasını siyasal güç kaynaklarındaki eşitsiz dağılıma dayandırmakta ve toplumda tek bir elitin değil, farklı çıkar gruplarını temsil eden farklı elit gruplarının bulunduğunu savunmaktadır.¹⁹ Giovanni Sartori, elitlerin demokratik ve otokratik sistemlerde farklı biçimlerde tanımlanabileceğini; birbirleriyle yarışan ve açık elit gruplarının demokrasi ile ters düşmediğini ve demokratik sistemlerin güvencesini oluşturduklarını söylemektedir.²⁰

Bu tez çerçevesinde asıl odak noktasını oluşturan siyasal elitlere ilişkin tanımlar, bir toplumda kimlerin siyasal elit olarak kabul edilebileceğini açıklamaktadır. Ancak kimin yönettiği sorununun yanı sıra siyasal elit konumuna nasıl gelindiği ve siyasal elit grubunun nasıl değiştiği, ana sorunsalımızın özünü oluşturmaktadır. Bu konuyla ilgili

¹⁵ M. Turhan, *Siyasal Elitler*,... a.g.e.,s.:33.

¹⁶ H.D. Lasswell, D.Lerner, and C.E. Rotwell, *The Comparative Study of Elites*, Hoover Institute Studies, Series B, Elites No:1, Stanford, 1952,... zikreden T.Bottomore, *Seçkinler ve Toplum*,...a.g.e., s.:15.

¹⁷ R. Aron, *Democratie et totalitarisme*, Gallimard, Paris,1965,...zikreden M.Kapani, *Politika Bilimine ... a.g.e., s.: 122-123.*

¹⁸ J.Schumpeter, *History of Economic Analysis*, Oxford, University Press, New York, 1954,...zikreden, M. Turhan, *Siyasal Elitler*,... a.g.e., s.:33.

¹⁹ G.W.Damhoff, *Who Rules America*, Prentice Hall Inc. New Jersey, 1967, s.:132.

²⁰ G. Sartori, *Demokrasi Kuramları*, Siyasi İlimler Türk Derneği, Yayın No :23, Ankara, s.:77-79.

kuramlar "elit dolaşımı" başlığı altında toplanmaktadır.

Elit üzerine yapılan çalışmaların önemli bir bölümünü, elitlerin dolaşımlarının incelenmesi oluşturmaktadır. Elit dolaşımı, hem toplumu etkilemekte hem de toplumu yansıtmaktadır. Bir yandan toplumun değer sistemini ve düzenliliklerinin derecesini, sistemin temsil yeteneğini, toplumsal tabakalaşmanın temelini ve siyasal rollerdeki değişim ve yapıyı ifade ederken, öte yandan siyasal katılma, statü ve prestij elde etmeye, toplumda dönüşümlere neden olabilecek politikaların oluşmasına ve sistemin istikrarına etki eder.²¹

Pareto, elitler üzerine yaptığı çalışmada özellikle elit dolaşımını açıklamaya çalışmıştır. Elit dolaşımı ile Pareto, hem elitlerin sayıca hem de nitelik olarak değiştiğini vurgulamıştır. Elit dolaşımını, esas olarak bir yandan elit üyelerinin öte yandan elit olmayan daha alt toplumsal katmanlardaki bireylerin psikolojik niteliklerinin değişmesine dayandırmıştır.²² Pareto, yönetici eliti oluşturan toplum katmanının yalnızca sayıca değil, aynı zamanda onları yönetici elit yapan özelliklerinin yozlaşması nedeniyle de çöktüğünü öngörmüştür. Ancak Pareto'ya göre, toplumun yönetici elitlerini oluşturanlar, dejenere olurken, toplumun alt katındaki elit olmak için gereken özellikleri kazanan yeni bir toplumsal grup oluşmakta ve bu grup, eski yönetici elitin yerine geçmektedir.²³ Ancak bu yeni grup, geldikleri toplumsal katmanın belli eğilimlerini, duygularını, yani tutumlarını berberinde getirmektedirler. Pareto'nun elit dolaşımı olarak adlandırdığı olgu işte budur. Pareto elit dolaşımının 2 yolla gerçekleşebileceğini, yeni elitlerin ya kurnazlıkla ya da kaba güç kullanarak elit konumuna geleceklerini öngörmüştür.²⁴

Pareto, elit dolaşımını esas olarak psikolojik koşullarla açıklarken, Mosca bu dolaşımı, yeni toplumsal güçlerin yani kısmen toplumda yeni çıkarları temsil eden top-

²¹ L.Seligman, "Elite Recruitment and Political Development", *Political Development and Social Change*, Jason Finkle-Rechard Gable (eds), John Wiley and Sons Inc. New York, 1971, s.:240.

²² V.Pareto, *The Mind and Society*,... aynı eser ... zikreden T.Bottomore, *Seçkinler ve...* a.g.e., s.:53.

²³ E.Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, Ankara, 1985, s.:189.

²⁴ M. Ginsberg, *Reason and Unreason In Society*, Longmans, Green and Co., London, 1947,...zikreden T.Bottomore, *Seçkinler ve...* a.g.e. s.:54-55.

lumsal sınıfların ortaya çıkışıyla açıklamaktadır.²⁵ Mosca, yönetici sınıfın dolaşımının hem anti-demokratik hem de demokratik yolla gerçekleşebileceğini öngörmüştür. Mosca'ya göre eğer yeni elitleri oluşturanlar, eski elit üyelerinin mirasçıları iseler ve onların taşıdıkları değerleri taşıyorlarsa, o zaman aristokratik bir dolaşım söz konusudur. Eğer yeni elitler, yönetilen tabakadan geliyorlarsa, o zaman demokratik bir elit dolaşımı var demektir. Mosca bu eğilimlerin her ikisinin de daima olduğunu ancak belli dönemlerde birinin ağır bastığını söylemektedir.²⁶

Mosca ve Pareto'nun elit dolaşımı şemaları şu ortak noktalarda birleşmektedir:

1) Her toplumda, toplumun geri kalanını yöneten bir azınlık bulunur,

2) Bu azınlığın mensupları normalde alt katmanlardan yeni bireysel üyelerin alınmasıyla, bazen de yeni toplumsal kümelerin katılımıyla, kimi zaman da devrim gibi yerleşik seçkinlerin karşıt seçkinler tarafından yerlerinden ani olarak edilmeleri sonucu gerçekleşir.

Burnham ve Henri Pirenne'e göre de elit dolaşımı yeni toplumsal güçlerle açıklanmalıdır. Burnham, üretim araçları üzerinde kontrol kuran toplumsal sınıfın yerini, bu kontrole eskiden sahip olmayan bir sınıfın alması ile elit dolaşımının olacağını öne sürerken,²⁷ Henri Pirenne de ekonomik gelişmeye koşut olarak ortaya çıkan değişik gereksinimleri en fazla karşılayan ve gereksinimlere kendilerini en fazla uyarlayan grubun elit konumuna geleceğini söylemektedir.²⁸ Robert Dahl ise, siyasal etkenlere ağırlık vererek, siyasal elitlerin halk desteğini kayb ettikleri anda, bu desteğin yöneldiği yeni bir grubun elit konumuna yükseleceğini ve böylece elit dolaşımının gerçekleşeceğini savunmaktadır.²⁹

²⁵ T.Botomore, *Seçkinler ve...* a.g.e., s.:14-15.

²⁶ G.Parry, *Political Elites*,... a.g.e., s.:39.

²⁷ J. Burnham's, *The Managerial Revolution*,...a.g.e., ...Zikredèn G.Parry, *Political Elites* ,...a.g.e., s.:58.

²⁸ M. Turhan, *Siyasal Elitler*, ... a.g.e., s: 54.

²⁹ W.Damhoff, *Who Rules* ...a.g.e.,s.:135.

Mills ise toplumdaki elitleri incelediği "İktidar Seçkinleri" adlı eserinde elit dolaşımına tam bir açıklama getirmemektedir. Elitlerin iktidarlarının tarihsel gelişime bağlı olduğunu öne süren Mills, iktidar seçkinlerini (elitleri) oluşturan siyasal, askeri ve ekonomik güç çevrelerinin kendi içinde bir dolaşım yaşadığını belirtir. Bu elitlerin yalnızca kendilerini seçenleri değil, iktidar seçkinlerinin ortak çıkarlarını da korudukları için konumlarını uzun süre koruyabildiklerini söylemektedir.³⁰ Ancak değişik tarihsel dönemlerde elit konumunda bulunanların radikal biçimde değişebileceğine de inanmaktadır.³¹

Burada ortaya konan teorik yaklaşımlar çerçevesinde elitlerin dolaşımının 2 yolla gerçekleştiği sonucu ortaya çıkmaktadır:

1) Eski ve yeni elitler iktidarı aralarında paylaşabilirler. Bu dolaşım biçiminde, yeni elitler, eskiler tarafından atanarak yani kooptasyonla ve özümleme sürecinden geçerek bu konuma gelirler. Elit grubunun tamamı, aynı anda değişmez.

2) Ayaklanma, devrim gibi ani eylemlerle, yeni elitler eskilerini iktidardan uzaklaştırırlar.³²

Elit dolaşımı, siyasal sistemin üst mevkiilerinin yalnız farklı kişilerle değil, aynı zamanda farklı özelliklere sahip kişilerce doldurulması anlamı taşımaktadır. Ancak elit dolaşımının meydana gelmesi, daima toplumda ortaya çıkan yeni sınıflarla, gruplarla ve yeteneklerle ilişkili olmayabilir, ama daima toplumdaki değişimle bağlantılıdır.³³

Elitler ve dolaşımları üzerine kapsamlı araştırmalar yapan siyaset bilimcilerden biri de Roberto Michels` dir. Ancak Michels`in elit dolaşımına ilişkin yargıları, diğer tüm elitist yaklaşımlardan ayrılmaktadır. Michels, elit teorisini ortaya koyduğu "Political Parties" adlı eserinde,elit egemenliğinin örgütlerde kurulduğu ve geliştiği düşüncesini temel olarak almakta ve siyasal partilerde elit dolaşımını incelemektedir.³⁴

³⁰ W. Mills, *İktidar Seçkinleri*, ..a.g.e., s.:390-395.

³¹ G.Parry, *Political Elites...*, a.g.e. s.:53-54.

³² M.Turhan, *Siyasal Elitler*,...a.g.e., s.:60-61.

³³ *Aynı eser*,...s.:61.

³⁴ G.Parry, *Political Elites*,.... a.g.e., s.:42-45.

Bu tez çalışmasında da Michels'in elit kuramı teorik çerçeve olarak kullanılacaktır. Ancak Michels, Batı Avrupa'daki, işçi ve sosyalist partileri yani sol kanatta yer alan siyasal partilerin elitlerini konu olarak seçmiştir. Oysa bu tez, merkez sağ siyasal partilerin yerel elitlerini konu olarak almaktadır. Bu durum, bir karşıtlık oluşturuyor gibi görünmektedir. Ancak, Batı'daki sol siyasal partilerle, Türkiye'deki merkez sağ siyasal partilerin arasında önemli bir ortak noktası bulunmaktadır. Her ikisi de kenar unsurların temsilcileri özelliğine sahiptirler. Bu bağlamda Türkiye'de merkez sağ siyasal partilerin yerel elitleri, Michels'in elit kuramına göre çözümlenebilir. Öte yandan, Bursa'da merkez sağ siyasal parti yerel elitleri üzerine yapılan ön araştırma da, plüralist -demokratik elit kuramlarından çok oligarşik yaklaşımın uygulanmasının daha işlevsel bir çözümlenmeye neden olacağını- göstermektedir. Dolayısıyla Michels'in elit kuramı, bu çalışmaya en uygun teorik çerçeveyi oluşturmaktadır.

Michels'in "oligarşinin tunç kanunu" olarak kavramlaştırdığı elit teorisinin dayandığı üç nokta, insan doğası, siyasal mücadelenin doğası ve örgütün doğasıdır.³⁵ Genel tezini her örgütte oligarşinin kaçınılmazlığı düşüncesi üzerine oturtan Michels, elit kuramını ortaya koyduğu *Political Parties* adlı eserinin hiç bir yerinde oligarşinin tunç kanununu net bir şekilde tanımlamamaktadır. Ancak bununla birlikte, bu kavramla neyi anlatmak istediği açıktır.

Michels, demokratik siyasal partilerin temel amacının oligarşi ve aristokrasi eğilimine karşı mücadele etmek olmasına karşın, bütün insani örgütlerde olduğu gibi siyasal partilerde de oligarşik eğilimlerin baskın çıktığını savunmaktadır.³⁶ Michels'e göre, siyasal partiler, kitlelerin siyasal mücadelelerinde önemli bir araçtır. Ancak siyasal partiler, her ne kadar, evrensel değerler ya da en azından tüm vatandaşların isteklerini karşılama amacı güttüklerini iddia etseler de dar sınıfsal çıkarlar üzerine kurulmuşlardır³⁷ ve tüm örgütlerde olduğu gibi, başarı kazanmak ve örgütün sürekliliğini sağlamak için yöneticilere gereksinim duyarlar.³⁸

³⁵ İ. Zeitlin, "*Roberto.....*" a.g.m., s.:220.

³⁶ R. Michels, *Political Parties*, The Free Press, New York, 1962, s.:50.

³⁷ *Aynı eser.....*, s.:56.

³⁸ *Aynı eser....*, s.:51.

Michels, bu gereksinimin sonuçta yönetici elitin oligarşisine yol açtığını öne sürmektedir.³⁹

Michels, kitabının hiç bir yerinde oligarşinin varlığının ,insanların içinde yaşadığı sosyo-ekonomik düzene mi yoksa psikolojik özelliklere mi bağlı olduğunu açıklamamaktadır. Sosyo-ekonomik düzenin de dikkate alınması gerektiğini düşünür görünmesine karşın, temel olarak psikolojik yasalar üzerine vurgu yapar.⁴⁰ Oligarşi eğilimi, Michels'e göre, insanın doğasında vardır.İnsan iktidara sahip olmak için uğraşır ve bu iktidara bir kez sahip olduktan sonra, bunu bırakmamak için her yolu dener.⁴¹ Siyasal parti elitleri,yönetimlerinin demokrasinin ruhuna uygun olduğunu sık sık tekrarlamalarına ve teorik olarak, kendilerini seçen kitlenin hizmetinde bulunmalarına karşın, kendilerini kitlenin denetiminden uzak tutmak ve konumlarını sürdürmek için tüm yolları denerler.⁴² Bu eğilim, Michels'in teorisinde insan doğasının bir gereği olarak yer alır.

Michels, siyasal eliti, siyasal partilerde karar alma mekanizmasına egemen olan ve bu kararların uygulanmasını sağlayan, denetleyen küçük bir azınlık grup olarak tanımlarken, parti içindeki oligarşi ile de bu kişilerin görevde kalma uzunluklarını ve istikrarlarını kastetmektedir.⁴³ Siyasal parti üyelerinden yalnızca aidatlarını ödemeleri ve büyük kentlerdeki parti yöneticileri tarafından belirlenen adaylara oy vermeleri beklenmektedir.Bu geniş üye kitlesinin dışında, büyük kentlerde, siyasal parti örgütlerinde, örgüt çalışmalarına daha yoğun olarak katılan küçük bir azınlık ortaya çıkar, Michels'in iç grup olarak nitelediği bu azınlık grup içinde görev duygusu ile hareket edenler ve bu grupta yer almaları alışkanlık haline gelmiş olan kişiler bulunmaktadır.⁴⁴ Sonuç olarak Michels, siyasal partilerde katılımın kademelenmiş bir görünüme sahip olacağını öne sürmektedir.⁴⁵

³⁹ İ.Zeitlin, "*Roberto...*", a.g.m., s.:221.

⁴⁰ *Aynı makale...*, s.:220-221.

⁴¹ R.Michels, *Political...*, a.g.e., s.:83.

⁴² *Aynı eser* ,..., s.:83.

⁴³ *Aynı eser...*, s.:86-87.

⁴⁴ *Aynı eser...*, s.: 86.

⁴⁵ *Aynı eser...*, s.: 88.

Michels, siyasal partilerdeki oligarşi eğilimini üç etkene bağlamaktadır:⁴⁶

1) Michels'e göre, kitleler ,kendi kendilerini yönetme konusunda yetersizdirler ve bunun uzantısı olarak yönetilme gereksinimi duyarlar. Öte yandan siyasal parti örgütü de kuruluşundan kısa bir süre sonra yaygınlaşır, çeşitli alt kollara ayrılır. Üye ve delege sayısı artma eğilimi gösterir ve sonuçta geniş bir örgütlü kitle ortaya çıkar. Bunların sonucu olarak partinin fonksiyonlarının karmaşıklaştığı görülür. Bütün bu değişimler, siyasal partiyi güçlü bir örgüt haline getirirken, güçlü lider kadroyu da teknik ve yönetsel zorunluluklar sonucunda gerekli kılar.

2) Parti elitleri,bir kez lider konumuna geldikten, karar alma ve partiyi denetleme mekanizmalarına sahip olduktan sonra,artık bu konumlarını bir alışkanlık olarak sürdürürler ve bu konumu bir hak olarak görmeye başlarlar. Öte yandan kitle, yönetilme gereksiniminin bir uzantısı olarak,kendisini yöneten parti elitini, yaşamını etkileyen sorunlara çözüm bulma mercii olarak görür; sorunları çözümlendiğinde elit üyelerine karşı şükran duygusu besler ve liderleri birer kahraman olarak algılar. Bu Michels'e göre siyasal partilerde oligarşinin oluşmasının psikolojik temelini oluşturur.

3) Yaygın bir örgütlenmeye sahip ve geniş bir üye kitlesi olan bir siyasal partide parti fonksiyonları bir süre sonra karmaşıklaşır, çözümlenmesi zor sorunlarla karşılaşılır. Parti kitlesi,bu fonksiyonları yerine getirecek niteliklere sahip olmadığı için, belli entellektüel özelliklere sahip, uzmanlaşmış yönetici elitler gerekli olur.

Michels, bu etkenlerin siyasal parti içinde, iktidarın belli bir azınlık elit grubunun elinde toplanmasına ve bu elitler tarafından suistimal edilerek, bir oligarşi oluşmasına yol açtığını öne sürmektedir. Bu etkenler,oligarşinin örgütün doğasında olduğunu göstermektedirler.

Michels, siyasal parti içinde,demokrasinin bir gereği olarak yapılan yeniden seçimlerin de formalite olduğunu söylemektedir. Bu durumu, elit konumunda bulunan kişilerin isimlerinin değişmesine karşın, insiyatifin gene aynı kişilerin elinde olacağını belirterek açıklamaktadır.⁴⁷ Michels, yönetime girecek olan kişilerin listesinin, parti

⁴⁶ Aynı eser,..., s.:70-140.

⁴⁷ Aynı eser... , s.:126.

elitleri tarafından yapıldığına dikkat çekmektedir. Böylece ona göre parti elitleri tamamen kendilerinden farklı düşüncelere ve özelliklere sahip kişileri almaktansa, kooptasyon yoluyla kendi özellik ve görüşlerine uygun yeni kişileri yönetime dahil ederek sağladıklarını ifade etmektedir. Michels'e göre, bu yolla elitler ,siyasal parti içinde bir kartel oluştururlar.⁴⁸

Örgüt içindeki çatışmalara da değinen Michels, bu çatışmanın partinin yönetim kademelerinde bulunmayan üyelerle, parti elitleri arasında gerçekleşmediğini; tam tersine gene her ikisi de elit konumunda bulunan iki grup arasında meydana geldiğini belirtmektedir. Bu çatışma genellikle genç ve yaşlı elit üyelerinin gruplaşmalarından doğmaktadır. Michels bu çatışmanın, hemen daima deneyimle ve parti kitlesinin psikolojisine egemen olan yaşlılar lehine sonuçlanacağını söylemektedir. Ancak Michels, bu çatışmayı, bir elit dolaşımı olarak algılamamaktadır. Michels'e göre, bu elitlerin kompozisyonunun yeniden düzenlenmesi ve elit konumundaki aktörlerin yeniden kaynaştırılması olarak değerlendirilir.⁴⁹ Gençlerin çatışmadan galip olarak çıkması ve tümüyle parti elitini oluşturmaları durumunda ise, Michels'in öngörüsü, bu grubun davranışları ve sözlerinin dikkate alınmasıdır. Michels, eğer yeni elitler, partinin ilkelerinin sürdürücüleri olduklarını ve eski elitlerin yolunda ilerleyeceklerini söylerlerse, bunun da bir elit dolaşımı anlamına gelebileceğini ifade etmektedir.⁵⁰

Sonuç olarak Michels, tüm siyasal partilerde demokrasinin işletilemediğini ve oligarşi eğiliminin ağır bastığı sonucuna ulaşmaktadır. Ancak Michels, bu sonuca varmış olmasına karşın, rakip partilerin varlığının bu oligarşi eğilimini azaltabileceği görüşünü de savunmaktadır. Michels, siyasal partilerdeki oligarşik yapılaşmanın partilerarası rekabet nedeniyle bir miktar azalacağı ve demokrasinin görece olarak işleyebileceği öngörüsünde bulunur.⁵¹

Michels, "oligarşinin tunç kanunu" olarak adlandırdığı elit kuramını, siyasal partilerde elitin oluşması ve niteliklerini çözümlenmek amacıyla ortaya koymuştur. Ancak

⁴⁸ Aynı eser..., s.:127.

⁴⁹ İ.Zeitlin, *Roberto* ", a.g.m., s.:229.

⁵⁰ R. Michels, *Political Elites...*, a.g.e., s:181-182.

⁵¹ G.Parry, *Political Elites...*, a.g.e., s.:45.

tüm elit kuramları gibi, Michels`in kuramı da, bütün toplumlara uygulanabilecek soyut ve evrensel kurallar içermektedir. Bu nedenle Türk siyasal elitleri, yalnızca, Michels`in bu soyut ve genelleştirilmiş kuramı çerçevesinde yeterince açıklanamazlar. Dolayısıyla Türk siyasal elitlerinin içinde var oldukları toplumsal ve siyasal düzendeki konumlarının tanımlanmasında, "Michels`in "oligarşinin tunç kanunu" kuramı dışında, bazı farklı kavram ve kuramlardan yararlanmak gerekmektedir. Bu amaçla, burada, Türk siyasal elitlerinin, tarihsel kültürel çerçevede edindiği özellikleri ve değişimleri anlatılırken, özellikle patrimonyalizm, patronaj ilişkileri ve merkez-kenar çatışması kavram ve kuramları aracılığıyla betimlenmelerine çalışılacaktır. Böylece, merkez-sağ siyasal partilerin Bursa yerel örgütleri içinde elit konumunda bulunanların özelliklerinin, örgüt bünyesinde yapılanmalarının ve yerel örgüt içinde elit dolaşımı olgusunun daha iyi anlaşılabilmesi için tarihsel bir bakış da sağlanmış olacaktır.

B-TÜRK SİYASETİNDE YEREL ELİTLER

Osmanlı İmparatorluğu`ndan bu yana, Türk siyaset geleneğinin gerek yapısal gerek kültürel özellikler çerçevesinde değerlendirdiğimizde, Türk siyasetinin elitist bir özellik gösterdiğini saptayabiliriz. Bir siyasal sistem içinde elitizmin varlığı, daima demokrasi ilkelerinin uygulanmadığı anlamına gelmemektedir. Ancak demokratik sistemlerde, elitler, önderlik gereksiniminin bir sonucu olarak ortaya çıkarlarken, otokratik sistemlerde, elitlerin hükmedici özellikler taşıdıkları ve bunların bir uzantısı olarak oligarşik eğilimler gösterdikleri belirlenmektedir.⁵² Dolayısıyla, demokratik çoğulculuğun bulunmadığı, yani merkezîyetçiliğin egemenliğinde, demokratik kuralların biçimsel olarak uygulanmasına karşın, özünde aşağıdan yukarıya gerçek anlamda serbest bir dikey hareketliliğin görülmediği sistemlerde, elitizm, siyasette oligarşi olgusuna işaret etmektedir. Bu çalışmada, Türkiye`de yerel alanda siyasal elitizmin oluşma dinamikleri ve yerel bazda elit dolaşımı tartışılacağı gözönüne alınırsa, bu çerçevede, sorunun tarihsel planda kısaca irdelenmesi gerekmektedir.

⁵² G.Sartori, *Demokrasi Kuramları*,... a.g.e., s.:75.

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve toplumsal yapısı, İstanbul'un fethi ile klasik biçimini almış ve siyasal felsefesinin temel ögesi olan merkezi bir devlet kurma düşüncesi tüm kurumlarıyla gerçekleşmiştir.⁵³ Bu merkezi devlette, toplumsal yapı, patrimonyal ilişkiler içinde biçimlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda patrimonyalizm, "devlet ve sultanın doğal olarak aynı mülke dahil oldukları bir yapı" olarak ortaya çıkmaktadır,⁵⁴ devlet kavramıyla özdeşleşen padişahın otoritesi mutlak ve hükümranlığını hiç bir kurum ya da grupla paylaşmaz. Hiç kimse ne zenginliği, ne de sahip olduğu makam nedeniyle güven içinde değildir.

Bu patrimonyal yapı içinde biçimlenen iki toplumsal çevre ortaya çıkmaktadır: Askeri kesim ve reaya. Devlet yönetiminde rol oynayan, ve devletin üstünlüğünü savunan askeri kesim, İmparatorluğun merkez unsurlarını oluşturmaktaydı. Bu kesim, içinde, askeri görevlileri, sivil görevlileri, ulemayı ve merkeze bağlı adli görevliler konumundaki kadıları barındırıyordu.⁵⁵ İmparatorluğun devletin kontrolünden kaçmaya çalışan grup/gruplar anlamında kenar unsurlarını oluşturan reaya ise, yerel eşraf, ayan, esnaf, tekke üyeleri, yüksek statülü ulemaya dahil olmayan yerel imamlarla en sonunda da köylü kitleleri kapsıyordu.⁵⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nda, egemen toplumsal-siyasal yapının korunması ve sürdürülmesi işlevini üstlenen merkezi unsurlar, siyasal elitleri oluşturmaktaydı. Bu unsurlar, siyasi ve ekonomik anlamda tüm denetim mekanizmalarını ellerinde tutmaktaydılar. Kenar unsurlar ise yalnızca devletin uyruklarıydılar.⁵⁷ Kenar unsurlar, toplum içinde cemaatler halinde konumlandırılırlarken, devlet, bu unsurlara yalnızca vergilerini vermeleri ve kendilerine tanınan alanda kalmaları koşuluyla izin vermektedir. Ayrıca Osmanlı devleti kendisinden özerk yerel bir iktidar merkezinin ortaya çıkmasına hiç bir biçimde göz yummamaktaydı.

⁵³ T.Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1979, s.: 189.

⁵⁴ A.İnsel-C.Aktar, "Çağdaşlaşma Sürecinin Toplumsal Sorunları", *Toplum ve Bilim*, S.31/30, Güz, 1985-87, s:28.

⁵⁵ T.Timur, *Osmanlı Toplumsal...*, a.g.e, s.:178.

⁵⁶ F.Frey, "The Patterns of Elite Politics in Turkey" *Political Elites In The Middle East*, George Lenczowski(ed), American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, 1975, s.:44-45.

⁵⁷ *Aynı eser...*, s.:45.

Kısaca, klasik dönemde ,siyaset ve iktidar, yerele muhalif olan devletin merkezi siyasal elitleri etrafında biçimlenmiş ve onlar tarafından kullanılmaktaydı. Kenarı oluşturan unsurlar, taşrada etkinlik kazanmış olsalar bile, devlet yönetiminde ve siyasal süreçlerde hiç bir biçimde yer almamaktaydılar. Bu anlamda,siyaset, toplumun geniş bir bölümünden yalıtılmış ve merkezi siyasal elitlerin elinde toplanmıştı. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasetin yoğun biçimde elitist bir özellik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu süreçte kenar unsurlar içinde yerel elit konumunda bulunan yerel eşraf, ayan, zenaat ile uğraşan esnaf ve yüksek statülü ulemaya dahil olmayan din adamları iktidardan bağımsız olarak varolmamışlardı.⁵⁸ Bu yerel elitler, merkeze karşı birlikte eyleme geçmeyi ve kendine özgü bir düşünce tarzı geliştirmeyi başaramamışlardı.

Kenarın ve özellikle bu unsurlar içinde, yerel elit konumunda bulunanların, siyasete egemen olan merkez unsurlarla ilişkileri iki boyutta gelişmişti: Merkez kenar çatışması ve patronaj ilişkileri. Merkez-kenar çatışmasının nedeni, özünde, merkezi despotik devletin ekonomik ve toplumsal yaşamın her alanına müdahale etme tekeline elinde bulundurmasına karşın, kenarın bu müdahaleye direnmesi ve merkez-kaç eğilimler içinde bulunmasıydı.⁵⁹ Ancak merkez, özellikle askeri gücünden yararlanarak,kenarı daima kendi sınırları içinde tutmuştur. İkinci ilişki biçimini oluşturan patronaj ise bir"hami-adamı" ilişkisini, yani eşit olmayan iki taraf arasında karşılıklı çıkar sağlamaya dayalı, resmi olmayan,gönüllü bir ilişkiyi tanımlamaktadır.⁶⁰ Patronaj ilişkileri, özellikle, toplumsal düzenin bozulmaya başladığı ve merkezi yönetimin, taşrada denetiminin azaldığı 16. yüzyıldan itibaren gelişmişti. Yerel elitler,merkezi devlet ile taşra arasında köprü rolü oynamışlardı. Bir yandan merkezi devletin isteklerini halka duyurma ve daha sonra vergi mültezimi ve toprak kiralayıcısı konumuna gelerek merkezin taşradaki görevlerini üstlenmişlerdi. Öte yandan yerel bazdaki konumlarından ötürü, kenar unsurların doğal liderleri olarak,merkez karşısında taşrayı temsil

⁵⁸ F.Frey, "The Patterns of...", a.g.m., s.:45.

⁵⁹ H.İnalçık, " Turkey", *Political Modernization In Turkey and In Japan*, Robert E. Ward-D.Rustow (eds) Princeton University Press, Princeton, 1964, s.:45-48.

⁶⁰ A.Güneş-Ayata, "Kasabada Politika ve Politikacı" *Toplum ve Bilim*, S.:50 Yaz-1990, s.:97-98.

etmişlerdi. Ancak merkezi siyasal elitlerin daima kendi isteklerini gerçekleştirmek için kullandığı yerel elitler, hiç bir zaman merkezden özgürleşmemiş ve daima ona bağlı kalmışlardı⁶¹. Merkez, koşullar uygun olduğunda ya da merkezin taleplerini yerine getirmediği zamanlarda, yerel elitlerin karşısına diğer yerel elit grup/gruplarını çıkararak, bunların gücünü kırma yoluna gitmiştir⁶². Bu bağlamda, yerel elitler hiç bir zaman ne bir aristokrasi oluşturabilmişler ne de birbirleriyle yatay ilişkiler geliştirerek, özerk bir güç odağı haline gelebilmişlerdi.⁶³

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile (1839) başlayan modernleşme döneminde de yerel elitlerin toplumsal ve siyasal yapı içindeki konumları önemli değişimlere uğramamıştı. Bu dönemde merkez, kenar üzerinde gücünü ve denetimini araştırmak ve arttırabilmek için, çeşitli yönetsel düzenlemelerle, kenarın günlük yaşamına daha fazla müdahale etme eğilimi göstermiştir.⁶⁴ Merkezi devlet ile uyrukları arasında hiç bir aracının sokulmaması yönündeki anlayışın yeniden canlanmasına paralel olarak yapılan bu düzenlemeler, yeterli kuramsal hazırlık yapılmadığı için başarısızlığa uğramıştır. Ancak yerel elitler, taşrada etkin konumlarını kaybetmemiş olmalarına karşın merkezi despotik devlet anlayışının bu dönemde de sürdüğü ve yerel elitlerin merkez karşısındaki konumlarının değişmediği görülmektedir.⁶⁵ Ancak modernleşme döneminde merkez-kenar çatışması somut olaylarla birlikte daha belirgin hale gelmişti. I. ve II. Meşrutiyet dönemlerindeki görece özgürlük ortamında yerel elitler, parlamentoda yer alarak, merkezi yönetimin karar mekanizmalarına girmişlerse de,⁶⁶ siyasette etkin olamamış yalnızca merkeze muhalif bir tavır takınmışlardı. Mo-

⁶¹ M.Heper, "Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi", *Toplum ve Bilim*, Yaz-1980, s.:16-17.

⁶² M.Heper, *The State Tradition in Turkey*, The Eothen Press, Nortgate, 1985, s: 37.... a.g.e, s.:37.

⁶³ K.Karpat, "The Structural Change, Historical Stages of Modernization and The Role of Social Groups in Turkish Politics", *Social Change and Politics in Turkey*, K.Karpat (ed), E.J.Brill, Leiden, 1973, s.:38-42.

⁶⁴ S.Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s: 40-41.

⁶⁵ Halil İnalçık, "Turkey" ... a.g.m., s: 61.

⁶⁶ J. Szyliowivz, "Elites and Modernization in Turkey", *Political Elites and Political Development In The Middle East*, Frank Tachau (ed.), Shenkman Publishing, New York, 1975, s.: 26.

dernleşme döneminde, siyasetin kontrolü sırasıyla, Tanzimat döneminde Bab-ı Ali bürokratlarında I. Meşrutiyet döneminde sivil bürokrasinin alt kademelerinden gelen kişilerde, 1878-1908 döneminde II. Abdülhamit`te ve Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti/ Fırkası aracılığıyla askerlerde yani daima merkezi siyasal elitleri oluşturan grupların elinde olmuştur. Bu grupların her biri, siyasal iktidara sahip oldukları dönemlerde, yönetim kademelerinde oligarşik bir yapılanma oluşturmuşlardır. Bunun ötesinde merkezi siyasal elit gruplarının, bu konularını, ancak darbeler ve olağanüstü koşullar sonucunda kaybettikleri görülmektedir.

Modernleşme döneminde, merkezin kenar üzerinde eski gücünü yeniden kurmak için günlük yaşamındaki etki ve denetimini artırmasına karşın, yerel elitlerin, ekonomik anlamda güçlenmeye başladıkları görülmektedir. Bu dönemde ekonomik güçlerine dayanan yerel elitler, hem taşradaki yerel memurlarla hem de köylü kitlelerle patronaj ilişkilerini daha fazla geliştirmişti. Ayrıca yerel elitler, II. Meşrutiyet dönemindeki görece özgürlük ortamında, kurulan siyasal partilerin taşra örgütlerinde de yer almaya başlayarak, yerel bazda etkinlik ve güçlerini artırma yoluna gitmişlerdi. Bu süreçte bazı yerel elitler, İttihat ve Terakki ile yakın ilişkiler kurmuşlardır. Yerel bazdaki rakipleri ise başta Hürriyet ve İtilaf Partisi olmak üzere diğer siyasi oluşumlarla yakınlık geliştirmişlerdi.⁶⁷ Bu durum, toplumun siyasallaşmasının önünü açarken, yönetici elite girmek kurumsal ve eğitimsel faktörlerin yanı sıra parti örgütünün sağlayabileceği bir olanak haline gelmeye başladı.⁶⁸

I. Dünya Savaşı`nın ardından başlayan Kurtuluş Savaşı dönemi Osmanlı toplumsal yapısının taşradaki egemen katmanlarını oluşturan yerel elitler ile 19. yüzyılın sonlarından itibaren Batılı bir eğitim alarak yetişmiş, devleti kurtarmanın ancak Batılılaşma ile gerçekleşeceğine inanan ve geleceğin yönetici elitini oluşturacak olan asker-sivil bürokratların 1. BMM içinde ittifak kurmasına tanıklık etmiştir.⁶⁹ Ancak son derece heterojen ve kendi içinde çatışan çıkarlara sahip gruplardan oluşan 1. BMM`nde de

⁶⁷ S.Mardin, *Türkiye`de Toplum...* a.g.e., s.:54.

⁶⁸ D.Rustow, "The Development of Parties in Turkey", *Political Parties and Political Development*, Myron Weiner-Joseph La Palambora, (eds), Princeton University Press, Princeton, 1972, s.:115.

⁶⁹ Aynı eser,..., s.:119-120.

merkezi siyasal elitlerle yerel elitler arasındaki temel bölünmenin sürdüğü görülmekteydi.⁷⁰ Yerel elitler, karar mekanizmalarında söz sahibi olmalarına karşın,⁷¹ hareketin lider kadrosu gene merkezi siyasal elitlerden oluşmaktaydı. Merkezi siyasal elitlerle yerel elitler arasındaki bölünme, BMM'nde I.Grup-II.Grup ayrışmasına yol açtı. I. Grup, ağırlıklı olarak askeri-sivil bürokratik yönetim tabakalarının üyelerinden oluşurken, II. Grup daha az gelişmiş yörelerden gelen yerel elit tabakalarını kapsamaktaydı. Her iki grup içinde de asker-sivil bürokrat kökenliler, yerel eşraf ve din adamları, aydınlar ve serbest meslek sahipleri olmasına karşın, bunların etkinlikleri gruplara göre farklılık gösteriyordu.⁷²

Yerel elitler, bu dönemde, savaşın maddi gereksinimlerini karşılamada ve asker toplamada önemli roller oynamışlar ve merkezi siyasal elitlerle köylü kitleler arasında ilişki kurulmasını sağlamaya da devam etmişlerdi.

Ancak Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması ve Cumhuriyetin ilanı ile birlikte I. BMM içinde II. Grubu oluşturanlar, siyasette edindikleri etkin konumu kaybettiler. II. Büyük Millet Meclisi, I. Grubu oluşturan ve Halk Fırkası'na dönüştürülen Anadolu ve Rumeli Müdafası-i Hukuk Grubu'nun etkinliği altında biçimlendi. Halk Fırkası 27 yıl boyunca Türk siyasetinde egemen oldu. 1923-50 döneminde, tıpkı Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, asker-sivil bürokratlardan oluşan merkezi siyasal elitler, tek parti aracılığı ile devletin yönetim kademelerini, kendi tekellerine aldılar ve parlamentoda çoğunluğu oluşturdular. Bu dönemde de merkezi siyasal elitler, yerel elitlere kuşkuyla bakmış ve potansiyel muhalefet odakları olarak görmüşlerdi. Ancak Kurtuluş Savaşı sırasında I. Grup içinde yer alan yerel elitler, belli ölçülerde koopte edilerek, partiye alınmış ve parlamentoya girmelerine olanak sağlanmıştı.⁷³ Ne var ki yerel elitler, taşradaki etkin konumlarına ve parlamentoya girebilmelerine karşın, yönetim kademelerine gelememiş ve siyasette önemli roller oynayamamışlardı.

⁷⁰ Meclisteki mebusların toplumsal arkaplanları ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bakınız: F.Frey, *Turkish Political Elites*, The M.I.T.Press, Massachusetts, 1965, s.:31-76.

⁷¹ M.Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, s.:78.

⁷² F.Frey, *Turkish Political...*, a.g.e., s.:376.

⁷³ Aynı eser..., s.:219.

görev almaya mı bağlıydı? Bunun dışında parti içinde yükselmek için başka hangi faktörler etki ediyordu?

11. Parti yerel örgütünde karar mekanizmasındaki kişilerin kimler olacağını belirlemek parti genel merkezinin müdahalesinden söz edilebilir miydi?
12. AP yönetim kurulunun bir oligarşi oluşturduğunu ve seçim mekanizmalarını egemenliği altına alarak ,hep aynı isimlere yer verdiğini düşünüyor musunuz?
13. AP yerel örgütünün karar mekanizmalarından dışlandığınız duygusuna kapıldığınız oldu mu?
14. 12 Eylül' den önce AP' de yer alıyormuydunuz. Daha sonra onun ardılı olarak ortaya çıkan DYP' ye girmediniz. Bunun nedeni neydi?
15. 12 Eylül' ün ardından yeniden çok partili siyasete geçilmesi ile birlikte neden ANAP' ı seçtiniz? Bu seçimde hangi etken rol oynadı?

CHP'nin yerel parti örgütü de, merkezin kenarın üzerinde denetim kurmasına yönelik bir işleve sahipti. Bu dönemde, parti yerel örgütleri, devlet görevlileri ile yerel elitlerin koalisyonuna dayanıyordu.⁷⁴ Parti örgütünün kurulduğu bir yerleşim biriminde, eğer çıkarları birbiriyle çekişen 2 yerel elit grubu varsa, bunlardan biri CHP içinde belli bir konuma gelirken, diğeri, bu gruba muhalefet etmekte ve böylece partinin de karşısında yer almış olmaktaydı.⁷⁵ Bu durum, yerel elitlerin ilk BMM'deki I. Grup-II. Grup ayrışmasının da uzantısını oluşturuyordu. Genel olarak Tek Parti Dönemi'nde yerel siyasetin önem kazanmadığı ve CHP'nin denetimi altında biçimlendiği söylenebilir. Merkezi siyasal eliti oluşturan asker-sivil bürokratlar, siyasetin kontrolünü ellerinde tutarlarken, yönetim kademelerinde de katı bir yapılaşma meydana getirmiş, oligarşik bir grup oluşturmuşlardı. Biçimsel anlamda seçimler yapılmasına karşın, bunlar özünde demokratik olmadıkları için, ne yerel bazda ne de merkezde bu oligarşik yapılanmayı önleyebilecek mekanizmalar olarak çalışmamışlardı.⁷⁶

Ancak genel olarak yerel elitler, Cumhuriyet'in kurulmasından karlı çıkmışlardı. Çünkü Kurtuluş Savaşı sırasında düşmana karşı oluşturulan cephede ve I. BMM'de yer aldıkları için, savaş sonrasında, bir ölçüde merkezi siyasal elitlerle bütünleşme sağlayabilmiş ve devletin uyguladığı siyasalardan yararlanmışlardı. Genel olarak kendi ekonomik ve toplumsal konumlarını meşrulaştırmış, siyasal temsil olanağına kavuşmuş ve giderek daha fazla siyasal anlamda toplumsallaşmışlardı. Bu dönemde de yerel elitlerle merkez arasındaki patronaj ilişkileri sürmüştü.

Ancak, yerel elitler, merkeze karşı koymanın, muhalefet etmenin ,kısacası merkeziyetçilikten kurtulmanın araçları doğduğunda da bu fırsatları kaçırmadılar. Örneğin 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası ile girişilen çok partili siyasal yaşam deneylerinde, yerel elitler bu firkalar etrafında toplanarak, CHP'ye muhalefetlerini daha açık biçimde gösterdiler.⁷⁷ Bu dönemde artan eğitim olanakları ve kültürel dönüşümle birlikte, Türk ekonomik girişimci sınıfının

⁷⁴ A. Güneş-Ayata, *CHP*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s.:74-75.

⁷⁵ Ş. Mardin, *Türkiye'de Toplum ve...*, a.g.e., s: 54-55.

⁷⁶ *Aynı eser*,..., s.:48-53.

⁷⁷ M. Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal...*, a.g.e., s: 113-123.

yaratılma çabaları,nüveleri Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen bir girişimci ve tüccar kesimin doğmasına yol açtı. Öte yandan serbest meslek sahiplerinin sayıları da hızla arttı.

II. Dünya Savaşı'nın sonunda, çok partili siyasal yaşama geçilmesi, Türk siyasetinde önemli dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Merkez sağ bir siyasal oluşum olarak ortaya çıkan Demokrat Parti, 1946-60 dönemine damgasını vurdu. DP'nin 1950 tarihinde iktidara gelmesi ile birlikte Türk siyasetinde önemli değişimler meydana geldi. DP'nin yol açtığı değişimin iki boyutu vardı: Birincisi,Huntington'ın "yeşil başkaldırı" olarak adlandırdığı köylü kitlelerinin büyük bir bölümünün seçime katılmasıydı.⁷⁸ İkinci boyutu ise asker-sivil bürokratlardan oluşan merkezi siyasal elitlerin yerini, bu kesimin yönetim kademelerinden dışladığı ve ağırlıklı olarak ekonomik işlerle uğraşanların bulunduğu yeni bir elit tabakasına bırakması ve merkezi elite muhalif yerel elitin hem temsil hem de iktidar mevkiilerine gelme oranlarının artması oluşturdu. Bir yandan siyasal katılımın artan oranda gerçekleşmesinin yolu açılırken, öte yandan da ilk kez demokratik bir süreç sonunda elit dolaşımı gerçekleşmiş oldu.⁷⁹

DP, geniş halk kitlelerinin desteğini kazanmak için, bir yandan popülist bir söylem içinde dinsel ve etnik sorunları kullanırken,⁸⁰ öte yandan geniş bir taşra örgütlenmesi kurma yoluna gitti.⁸¹ Bu arada DP dönemine kadar, klasik hamî-adamı ilişkileri çerçevesinde beliren patronaj ilişkileri, bu dönemde parti patronajı haline dönüştü. CHP, Tek Parti Dönemi'nde yerel elitleri, köylü kitlelerle ilişki kurma ve onları yönlendirmede aracı olarak kullanıyordu, ancak bu süreçte parti yerel örgütü başa bir rol oynamıyordu. Oysa, DP patronaj ilişkilerini parti yerel örgütüne taşıdı. Artık hükümet ve kitleler arasında ilişki sağlama işlevini yoğun olarak parti yerel örgütleri ve

⁷⁸ F.Tachau-M.D.Good, "The Anatomy of Politicaland Social Change" *Comparative Politics*, July-1973, s.:55.

⁷⁹ Aynı makale,... , s.:551.

⁸⁰ A.Y. Sarıbay, "Democratic Party, 1946-60", *The Political Parties and Democracy In Turkey*, M.Heper J.M. Landau (eds.) I.B.Tauris and Co.Ltd., London, 1991, s.:123-124.

⁸¹ J. Szyliowicz, *Political Change in Roral Turkey: Erdemli*, Mouton and Co. Ltd. Paris, 1966, s: 149-154.

bu yapı içinde elit konumunda bulunanlar üstlenmişlerdi.⁸²

Bu süreçte yerel elitler, patronaj ilişkilerini de kullanarak, hem ekonomik güçlerini hem de siyasal etkinliklerini artırabildiler. Patronajın, parti örgütü içinde de kullanılması, siyasal partiler içinde patronyanaşma piramidlerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Yerel parti elitleri, bu araç sayesinde, yerel örgüt bünyesinde kemikleşmiş bir yapılanma meydana getirdiler.⁸³

Ancak DP'de yerel siyasal parti örgütleri önem kazanmasına karşın, parti merkezinin belirleyici etkisi ve yerel örgütler üzerindeki denetimi de sağlandı.⁸⁴ Mammafi, DP de, son değerlendirmede siyasal kültürün getirdiği merkezîyetçi ve elitist özellikleri taşımaktaydı. Bunda DP yönetici elitlerinin, CHP'nin önde gelen ve siyaset anlayışları CHP içinde biçimlenmiş kimseler olmalarının etkisi bulunduğu söylenebilir. Merkezi siyasal elitler, çok partili siyasal yaşama geçilmesi ile birlikte, artık siyasal partilerin genel merkezlerinde bulunan üst düzey parti yöneticileri anlamı kazanmıştı. Merkezi siyasal elitler ile yerel siyasal elitler arasındaki çatışma, dolaşım kanallarının açık tutulması açısından yumuşamış olmasına karşın, tam anlamıyla ortadan kalkmamıştı.

DP dönemi, 1960 askeri darbesi ile sona erdi. Darbe sonucunda kurulan partiler üstü hükümet, DP'yi siyasal etkinlikten men ederken, parti kadrolarını özellikle de üst düzey yöneticileri tamamen siyasetten silmeye yöneldi. Pek çok parti ileri geleni tutuklandı ve cezalandırıldı. 1960 askeri ihtilalinin önemli bir sonucu DP yönetici elitlerinin siyasetten uzaklaşması ile birlikte, parti içinde 14 yılda oluşan oligarşik yapılanmanın da çözülmesidir. Bu çözülme, elit dolaşımının gerçekleşmesine de olanak sağlamış gibi görünmektedir. 1961 yılında yeniden çok partili siyasete dönülmesi ile birlikte, merkez sağ bir siyasal parti boşluğunu DP'nin ardılı olarak ortaya çıkan AP doldurdu.

⁸² J. Szyliowich, *Political Change...*, a.g.e., s: 149-154.

⁸³ E. Özbudun, "Turkey: The Politics of Political Clientelism", S. U. Eisenstadt-R. Lemarchand (eds), *Political Clientelism, Patronage and Development*, Sage Publication, London, 1981, s.:253.

⁸⁴ C.Eroğul, *Demokrat Parti ...*, a.g.e., s.:133.

yasal parti bopşluğunu DP'nin ardılı olarak ortaya çıkan AP doldurdu. AP, DP'nin yerel örgütlerinin büyük bir bölümünü aynen devralmasına karşın, lider kadrolarını kendi bünyesi içine toplayamadı. AP'de ortaya çıkan yeni lider kadrolar, Cumhuriyet döneminde ancak, modern, laik değerlerin benimsenmediği taşra kentlerinde yetişmiş, 1950'den itibaren yetişmiş, 1950'den itibaren DP'yi desteklemiş ve yerel örgütlerin alt kademelerinde çeşitli görevler üstlenmiş kişilerdi.⁸⁵ Ne var ki , lider kadrolarındaki bu değişim, sonuçta elit dolaşımı olanağı doğmuş olmasına karşın, bu dolaşımı yaratamadı. Çünkü AP elitleri de DP'nin benimsediği siyasal ilkeleri benimsemekte ve DP liderlerinin devamı olduklarını açıklamaktaydılar. Bu durum ,yaşanan lider kadro değişiminin bir elit dolaşımı olmadığını ortaya koymaktadır. Zaten böyle bir değişimin askeri darbe sonucunda oluşu da gerçek bir elit dolaşımı olmadığını göstermektedir.

Yeni Anayasa, ocak ve bucak örgütlenmelerine izin vermediği için, 1960-80 döneminde, yerel bazda parti örgütü il ve ilçe teşkilatlarından oluşuyordu. Bunların içinde özellikle il örgütleri son derece önem kazanmıştı. Öte yandan AP içinde gerçek iktidar, merkez örgütünden çok, parti lideri ile 67 il başkanından oluşan gayri resmi bir mecliste toplanmıştı. Bu durum, parti lideri ile yerel örgüt başkanları arasında bir bağımlılık ilişkisinin gelişmesine yol açtı.⁸⁶ Bu ilişkinin, parti yerel örgütlerinde, parti içi hiyerarşinin kemikleşmesine ve yerel bazda oligarşik yapılanmaya neden olduğu görülmekteydi. Bu yapının pekişmesinde AP'nin parti patronajını daha yoğun ve etkin biçimde kullanması da rol oynadı. 1960-80 döneminde, AP parti patronajını yalnız küçük birimlerde değil, benimsediği popülist tarz içinde büyük kent örgütlerinde de uyguladı. 1960 sonrası siyasal partilerin sayılarının artması, parti içi patronajın daha etkin olarak yerleşmesi sonucunu içinde büyük kent örgütlerinde de uyguladı. 1960 sonrası siyasal partilerin sayılarının artması, parti içi patronajın daha etkin olarak yerleşmesi sonucunu doğurdu.⁸⁷ Parti patronajını kullanarak siyasal ve ekonomik güç elde eden parti yerel elitleri, ocak ve bucak örgütlerinin kalkmasından sonra, demokratik anlamda

⁸⁵ F.Tachau-M.D., Good, "The Anatomy...", a.g.m., s.:569.

⁸⁶ A.Levi, "The Justice Party" *The Political Parties and Democracy In Turkey*, Metin Heper-Jacop M. Landau, (eds),...a.g.e., s.:147.

⁸⁷ E. Özbudun, "Turkey: The Politics ...", a.g.m., s.:260-261.

parti yerel elitleri, ocak ve bucak örgütlerinin kalkmasından sonra, demokratik anlamda denetlenmekten uzakta, siyasal yaşama yapıları içinde kendi adamlarını delege seçerek, parti yerel örgütlerindeki konumlarını korudular. Dolayısıyla parti yerel elitlerinin, yerel örgüt bünyesinde oligarşik yapılanmalara gitmeleri de çok kolay gerçekleşti. Bu dönemde daha önce değinilen parti lideri ile yerel parti elitlerinin işbirliği içinde oluşları da bu durumu pekiştirerek, yerel örgüt bünyesinde elit dolaşımının hemen hiç oluşmamasına neden oldu.⁸⁸

1960-80 döneminde, siyasal sistem, yoğun biçimde sosyo-ekonomik sorunlardan kaynaklanan bir krize girdi. Buna koşut olarak, yeni toplumsal kesimlerin taleplerini ifade etme kanalı olma durumundaki siyasal partiler, bu işlevi yerine getiremediler. Bu yetersizliğin en önemli nedenlerinden biri, siyasal partiler içinde elit dolaşımının yaşanmaması idi. Siyasal partiler kendi içlerinde demokratik süreçler sonunda bu dolaşımı sağlayamadılar. Bu noktada kriz, görece olarak, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile çözüldü. Darbenin altında yatan nedenler çok farklı olmasına karşın, 1980 öncesi siyasal partilerin yasaklanması ve elit kadrolarının siyasetten uzaklaştırılmaları, parti içinde oligarşik yapılanmalar nedeniyle elit konumuna gelemeyen kişilerin farklı siyasal oluşumlar içinde bu konuma gelmelerinin yolunu açtı. 1983 yılında yeniden başlayan çok partili siyasal yaşamda ortaya çıkan yeni siyasal oluşumların bir kısmı eski siyasal partilerin devamı niteliği taşıırken, bazıları hiç bir siyasal partinin devamı olmayan yeni siyasal partilerdi. Bu yeni oluşumlar içinde tek süreklilik kazanan ve siyasal sistemde kendisine merkez sağda bir yer edinen parti ANAP oldu. Eski siyasal partilerde elit konumuna gelemeyen kişileri ve yeni ortaya çıkan toplumsal kesimleri içinde barındıran ANAP, olağanüstü koşulların bir uzantısında oluşmasına karşın, elit dolaşımının gerçekleşmesinin zeminini sağladı.

Tarihsel kültürel açıdan Türk siyasetinin yerel elitler bakımından bu kısa değerlendirilmesi, elitizmin egemen özelliklerinden biri olduğunu göstermektedir.⁸⁹ Türk si-

⁸⁸ P.Magnarella, *Tradition and Change In A Turkish Town*, John Wiley, and Sons Inc., New York, 1974, s.: 146.

⁸⁹ Elitizmin, Türk siyasetinin egemen bir özelliği olup olmadığı konusunda siyaset bilimi literatüründe karşıt görüşler yer almaktadır. Örneğin Ş. Mardin, elitizmin tarihsel olarak Türk siyaseti-

yasetinde elitizm, hükmedici yönetim geleneği çerçevesinde gerek merkezi, gerek yerel bazda görüldüğü ve hükmedicilik özelliğine sahip siyasal elitlerin yönetim kademelelerinde oligarşik yapılanmalar oluşturdukları söylenebilmektedir. Hükmedicilik özelliği, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana, siyaset ve iktidarın ,yerele muhalif olan devletin merkezi siyasal elitleri etrafında biçimlenmesinden kaynaklanmaktadır. Çok partili siyasal yaşama geçilmesine dek, yerel elitlerin,devlet yönetiminde ve siyasal süreçlerde hemen hiç yer almadıkları görülmektedir. Çok partili siyasal yaşamda da siyasal süreçlere katılımlarını, ancak siyasal parti merkezlerinin belirleyici ve hükmedici egemenliği ve patronajı altında gerçekleştirmişlerdir. Demokrasinin özünü oluşturan aşağıdan yukarıya serbest dikey hareketlilik görülmemiş ve yerel elitler, merkezi siyasal elitler karşısında,onlardan bağımsız olarak varolamamışlardır. Türk siyasetine egemen olan bu durum, elit dolaşımının önünü tıkayan en önemli engeli oluşturmaktadır. Elit dolaşımının demokratik süreçler içinde gerçekleşmemesinden doğan siyasal krizler, hemen daima darbeler, olağanüstü gelişmeler ve koşullar sonucunda aşılabilmektedir.

Burada tarihsel gelişim içinde irdelenen yerel elitlerin özellikleri ve geçirdikleri değişim, bu araştırmanın konusunu oluşturan Bursa merkez sağ partilerdeki elitlerin, parti içindeki konumlarını ve dolaşımlarını anlayabilmek açısından aydınlatıcı bir çerçeve sunmaktadır. II.Bölümde Bursa merkez sağ partilerdeki elitlerin hareketleri,bu tarihsel veriler ışığında ve Michels'in "oligarşinin tunç kanunun" teorisi çerçevesinde incelenecektir.

nin bir özelliği olduğunu savunurken (bkz: *Toplum ve Siyaset*, ..., a.g.e., s.: 199-200), İ. Turan ise siyasal elitizmin giderek azalmakta ve dolayısıyla Türk siyasetinin önemli bir özelliği olmadığını görgül çalışmalarla belirlemektedir. (Bkz: "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", *Türk Siyasal Hayatı'nın Gelişimi*, E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay (eds), Beta Yayıncılık, İstanbul, 1986, s.: 480-483). Bu konuda örnekler çoğaltılabilir. Ancak bu çalışmada tarihsel boyutun gözönüne alınarak bugünün değerlendirilmesi, siyasal elitizmin önemli bir özellik olarak belirlenmesi sonucunu getirmektedir.

II. BÖLÜM: BURSA MERKEZ SAĞ SİYASAL PARTİLERDE ELİT DOLAŞIMI TIKANIKLIKLARI

Bu bölümde, çok partili siyasal yaşama geçilmesi ile birlikte Türk siyasetinde yer alan merkez-sağ siyasal partilerin Bursa yerel örgütlerinde elit konumunda bulunan kişilerin, bu konuma gelme süreçleri, parti yerel örgütü içinde oluşturdukları yapılanma ve edindikleri özellikler ile yerel parti örgütü içinde elit dolaşımı olgusu incelenmeye çalışılacaktır. Ancak bu incelemeye geçmeden önce, Bursa yerel elitlerinin tarihsel arka planları ile ilgili kısa bir değerlendirme yapmak, asıl inceleme konumuzu oluşturan merkez sağ siyasal partilerin yerel örgütlerindeki elitleri daha iyi anlayabilmek açısından aydınlatıcı olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda egemen toplumsal yapı olan patrimonyalizm tüm özellikleri ile Bursa'da da görülmektedir. Ancak bu yapı içinde, klasik dönemde bile, Bursa'da yerel eliti oluşturan güçlü bir yerel eşraf ve ayan grubunun bulunduğu saptanabilmektedir.¹ Kenar unsurlar içinde yer alan yerel elitlerin, önemli bir etkinliğe sahip oldukları, merkez-kenar çatışmasının, somut olaylarla yaşandığı bir taşra merkezi oluşundan çıkarılabilmektedir. Ancak tarihsel verilerin yetersizliği, bu dönemde, patronaj ilişkilerinin nasıl biçimlendiğini anlamayı olanaksız kılmaktadır. Ayrıca, kuruluş ve özellikle yükseliş döneminde Bursa, uluslararası bir ipek dokumacılığı ve ticaret merkezi olarak ekonomik gelişmenin de en fazla görüldüğü yerlerden biri konumundaydı. Ancak ekonomik anlamda gelişkin bir kent olan Bursa'da yerel elitler, etkinlik sahibi olmalarına karşın, aynı zamanda yerel ekonomik elitleri oluşturmuyorlardı. Bursa'da ekonomik temelli işlerin tümü, gayrimüslimlerin ve levantenlerin elinde toplanmıştı.²

16. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun giderek daha fazla zayıflamaya başlamasına paralel olarak Bursa'da da devlet otoritesinin erozyona uğradığı ve mütegalibe ile ayan egemenliğinin kurulduğu görülmekteydi.³ Bu durum devlet ile kitleler arasında, köprü konumunda bulunan yerel elitlerin, kendi konumlarının giderek daha fazla güvence

¹ *Bursa Ansiklopedisi*, 1.Cilt, s.:81.

² *Aynı eser...*, s.:100-101.

³ *Aynı eser...*, s.:112-113.

altına alındığına ve yerel bazda güçlendiğine işaret etmekteydi. Ancak bu dönemde de merkez-kenar çatışması devam etmişti.⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme döneminde, getirilen yeni yasal düzenlemeler sonucunda Bursa yerel elitlerinin, yerel bazda yönetim kademelerinde giderek daha fazla yer aldığı görülmekteydi. Bu arada, merkezi elitlerin izin verdiği görece özgürlük dönemlerinde, Bursa yerel elitlerinin, temsilciler göndererek, merkezi yönetime dahil olma ve kenarın taleplerini iletme eğilimi gösterdiği de belirlenebilmekteydi.⁵ Ancak ekonomik anlamda gelişkin bir kent olan Bursa'da, etkinlik sahibi olan yerel elitler, ekonomik elit konumunda değildiler. Yerel elitler, etkinliklerini, daha çok devlet ile kitleler arasında oynadıkları aracı rolüne ve büyük toprak sahibi ya da dini lider olmalarına borçluydular.⁶

II. Meşrutiyet döneminde yaşanan görece özgürlük ortamında doğan yeni siyasal oluşumların yansımaları Bursa'da da görüldü. Merkezde egemen olan İttihat ve Terakki ile onun muhalifi konumundaki Hürriyet ve İtilaf Partisi, Bursa'da örgütlenmişti. Yerel elitleri oluşturan eşrafın bir bölümü ve onların güdümündeki yerel tarikat liderleri, İttihat ve Terakki karşıtı örgütlerde ve özellikle Hürriyet ve İtilaf Partisi etrafında toplanmışlardı. Onların rakipleri konumunda bulunan eşraf ile din adamları ve merkezin yerel bazdaki görevlileri durumundaki subaylar, bürokratlar, öğretmenler ve serbest meslek sahipleri ise İttihat ve Terakki'nin yanında yer almaktaydılar.⁷ Bu durum, yerel elitler içindeki ilk bölünmeye işaret etmesi bakımından önemlidir.

Yerel elitler arasındaki bu bölünme, I. Dünya Savaşı'nın sonunda başlayan Yunan işgali ile birlikte, kısa bir süre de olsa, Bursa'da oluşturulan Redd-i İlhak Cemiyeti etrafında toplanmaları sonucunda giderildi. Ancak bu durum uzun süre devam etmedi. Kurtuluş Savaşı boyunca, yerel elitler arasındaki ayrışma yeniden ortaya çıktı. İttihat ve Terakki'nin yerel örgütünü oluşturanlar, Anadolu hareketine katılırlarken, Hürriyet ve İtilaf yanlısı olanlar ve ekonomik çıkarları bunu gerektirenler, İstanbul hükümetinin yanında yer aldılar.⁸

⁴ Aynı eser ..., s.:121.

⁵ Aynı eser ..., s.:139.

⁶ Aynı eser ..., s.:143-144.

⁷ Aynı eser ..., s.:141.

⁸ Aynı eser ..., s.:208.

Ancak Anadolu hareketine katılanların da I.BMM içinde ortaya çıkan I. Grup-II. Grup ayrışmasında ikinci bir bölünmeye uğradığı görülmekteydi. Yerellik özelliği ağır basan, köken anlamında yerel eşraftan gelen kişiler, II.Grupta yer alırken, toplumsal arkaplan özellikleri bakımından merkezi siyasal elitin yerel bazdaki uzantıları konumunda olanlar I.Grupta toplandı.⁹

Kurtuluş Savaşı sonunda, Bursa ekonomisine egemen olan gayrimüslimler, levantenler ve işbirlikçi yerel eşrafin büyük bir bölümü kaçtı, kalanlar ise yargılandılar ve tamamen tasfiye oldular. Bu dönemde Bursa yerel elitine baktığımızda, merkezi siyasal elitin yerel bazdaki uzantıları olan asker-sivil bürokratlarla, Milli Mücadeleye etkin olarak katıldığı halde, merkez-kenar çatışması çerçevesinde kenarın ademi merkeziyetçi eğilimlerini temsil etmeye devam eden ve ilk BMM içinde II.Grup içinde yer alan büyük toprak sahipleri, imalathane sahipleri, tüccar ve esnaftan oluşan yerel eşraf görülmektedir.¹⁰

Cumhuriyetin ilanından sonra başlayan Tek Parti Dönemi`nde Bursa yerel elitlerinin, siyasette etkinliklerinin kalmadığı gözlenmekteydi¹¹. Bu dönemde tüm ülke genelinde olduğu gibi Bursa`da da CHF/P tüm siyasal, toplumsal ve ekonomik yaşama egemen oldu. Ancak bu dönemde, yerel elitler, uygulanan politikalar nedeniyle, gayrimüslim ve levantenlerin ekonomik etkinliklerinin azalmasına koşut olarak,giderek daha fazla yerel ekonomik elitler olma durumuna da gelmeye başladılar. Öte yandan klasik merkez-kenar çatışması da devam etti. Kurtuluş Savaşı boyunca mücadeleye katılan ama II. Grupta yer alan yerel elitlerin, çok partili denemelerinin yapıldığı görece özgürlük dönemlerinde hemen daima, CHF/P`ye muhalif olarak ortaya çıkan partilerde yer aldıkları, yerel bazda halkın da bu oluşumları desteklediği görülmekteydi.¹² II. Dünya Savaşı`nın ardından çok partili siyasal yaşama geçilmesi ile birlikte, Bursa, yerel siyasetin en fazla canlılık kazandığı yerlerden biri haline geldi.

Tarihsel çerçevede Bursa yerel elitlerinin, I. Bölümde ortaya konan Türk yerel elitlerinin özellik ve gelişmelerine paralel bir durum ortaya koydukları söylenebilmektedir.

⁹ Y.Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı`nda Bursa*, Yayınlanmamış eser, 1.Bölüm.

¹⁰ *Bursa Ansiklopedisi*- 1.Cilt,... a.g.e., s.:221-275.

¹¹ *Aynı eser*, ..., s.:304-369.

¹² *Aynı eser*, ..., s.:304.

Klasik merkez-kenar bölünmesi çerçevesinde kenar kapsamında yer alan Bursa yerel elitlerinin de,merkezin belirleyiciliği ve hükmediciliği altında bulunan siyasal süreçlerde hemen hiç yer almadıkları, siyasal süreçlere katıldıkları durumlarda ise önemli roller oynamadıkları ortaya çıkmaktadır. Yerel bazda, önemli bir konuma sahip olmalarına karşın, yönetim kademelerinin dışında kaldıkları ve ancak görelî özgürlük dönemlerinde ademi merkezîyetçi eğilimler sergiledikleri görülmektedir. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'ndan Tek Parti döneminin sonuna kadar, hem merkezin patronajı altında bulunurlarken, hem de köylü kitlelerle patronaj ilişkileri geliştirdikleri böylece merkezle kitle arasında köprü işlevine sahip oldukları belirlenebilmektedir. Bursa yerel elitlerine ilişkin burada kısaca ortaya konan tarihsel veriler, yerel elitlerin özellikleri, parti içi konumları ve yapılanmalarının nasıl bir tarihsel süreç sonunda meydana geldiğini göstermektedir. Bu tarihsel çerçeve ışığında, merkez sağ siyasal partilerin Bursa yerel örgütlerinde elit konumunda bulunanların derinlemesine incelemesine geçilebilir.

A-DP ve AP Bursa İl Örgütlerinde Oligarşik Süreçler (1946-80).

II.Dünya Savaşı'nın ardından çok partili siyasal yaşama geçilmesi ile birlikte kurulan DP, Türk siyasetinde merkez-sağ siyasal partilerin ilk halkasını oluşturmaktadır. Bursa, DP'nin taşrada örgütlendiği ilk yerlerden biridir. Bursa'da DP il örgütünü kuran ve yönetim mevkiilerine yerleşen kimseler, CHP yerel örgütü içindeki yönetici elitlerin, yerel ve merkezi siyasetin dışında tutmaya çalıştığı büyük çiftlik sahipleri, tüccar ve sanayiciler ile esnaf ve bazı serbest meslek sahiplerini yani büyük çoğunluğu ekonomik temelli işlerle uğraşanları kapsamaktadır.¹³

DP kurucularının büyük bir bölümü,II.Dünya Savaşı sırasında,belli bir sermaye birikimini gerçekleştirebilmiş, ancak bunun geliştirilebilmesi için CHP'nin yetersiz kaldığını düşünen ve bunun sonucunda da muhalif olan kesimlerdi. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, yerel siyasette, merkezi siyasal elitin uzantısı olan asker-sivil bürokrat kökenli kişilerin egemen olduğu dikkate alınır, DP'nin Bursa'da elde ettiği başarı yerel bazda bir elit dolaşımı olarak değerlendirilebilir. Çünkü yerel siyasette etkili olan kişilerin isimleri

¹³ Eski AP üyesi ve ANAP kurucu İl yönetim kurulu üyesi, İl eski Başkanı Ziya Hısmıncıl ile yapılan görüşme, 16 Haziran 1993.

değişmekle kalmıyor, aynı zamanda sosyo-ekonomik değişime koşut olarak ortaya çıkan yeni toplumsal kesimlerin temsilcileri ve siyasetin dışında tutulmuş yönetilen konumundakiler, yerel siyasette egemen unsurlar haline geliyorlardı. Bu durum, Michels'in elit dolaşımının gerçekleşmesi konusundaki saptamalarına uymaktadır.¹⁴

Ancak DP'nin Bursa'daki örgütlenme başarısı, 1946 seçimlerine başarı olarak yansımada. Bursa'daki tüm milletvekilliklerini gene CHP aldı. Bu dönemde DP il yöneticileri, Türkiye genelinde "seçime hile karıştırıldığı" yolundaki iddiaları tekrar ederek, bu durumu protesto etmek için çeşitli eylemler gerçekleştirdiler. Bursa'da da 27 Temmuz'da yaklaşık 10 bin kişinin katıldığı bir açık hava toplantısı düzenlendi.¹⁵

Öte yandan Demokrat Parti'nin propagandasını yapabilmek için Bursa'da DP İl Başkanı Dr. Ömer Onur'un sahibi olduğu "Doğru" gazetesi yayımlanmaya başladı.

1950 yılına gelindiğinde, DP il çapında ocak, bucak ve ilçe örgütlenmelerini büyük ölçüde tamamlamış ve yönetici kadrosunu yerleştirmişti. 1946 yılında Kurucu İl Başkanı olan Dr. Ömer Onur, bu görevini büyük toprak sahibi ve eski yerel eşraf kökenli Sadettin Karacabey'e bıraktı. 1950 yılında yapılan il kongresinde yine bir büyük toprak sahibi olan Hayri Terzioğlu, 1960 ihtilaline kadar sürdüreceği il başkanlığı görevini devraldı. Böylece yerel elitlerin tümünün, yerel bazdaki elit konumlarını, siyasal partiler içindeki elit konumuna dönüştürebildikleri söylenebilir.¹⁶ Bursa'da katılım oranı çok yüksek olan (yüzde 92.2) 1950 seçimlerinde CHP oyların yüzde 41.4'ünü alırken, DP yüzde 58.1'ini alarak 12 milletvekilliğinin hepsini kazandı. DP'nin bu seçim başarısının ardında, bir yandan yerel taleplere öncelik tanınması, öte yandan da kitleye egemen olan ahlaki ve kültürel söylemle bütünleşmesi yatmaktadır. Bu anlamda ocak-bucak örgütleri aracılığıyla halkla doğrudan doğruya ilişki kurarak, onların taleplerine yanıt verebilecek bir parti olduğuna inandırabilmesi de önemli bir etkidir.¹⁷ Köken olarak Bursalı olmak anlamında yerellik özelliği, 1950 seçim başarısının ardında yatan en önemli neden idi.

¹⁴ R. Michels, *Political Parties*, ..., a.g.e., s.:70.

¹⁵ *Doğru Gazetesi*, 27 Temmuz 1946.

¹⁶ *Doğru Hakimiyet Gazetesi*, 14 Mayıs 1950.

¹⁷ Ziya Hısımcıl ile yapılan görüşme, 16 Haziran 1993.

CHP'nin Bursa milletvekili adaylarının yerel bağlantılarının¹⁸ yok denecek kadar az olmasına karşın, DP, adaylarının hepsinin Bursa'da etki sahibi, yerel elit konumundaki kişilerden oluşması bu durumun en önemli göstergesini oluşturmaktaydı.¹⁹

1950-60 döneminde iktidar partisi olan DP'nin kısa sürede üye sayısında yaşanan artış, bir kitle partisi haline dönüşmesine yol açtı. Üye sayısındaki artış özellikle örgütün ocak ve bucak örgütlenmelerinin 1955 yılından itibaren artırılması ile paralel olarak gelişti. Ancak üye sayısındaki artış ve parti yerel örgütünün bu alt birimleri aracılığı ile yaygınlaşmasının yerel bazda teorik olarak merkezileşmeyi güçlendirdiği ve bunun sonucunda parti içi hiyerarşik yapıyı katılaştırdığı öngörülebilmektedir. DP yerel elitleri bu dönemde, devlet ile toplum arasında gerçek anlamda bir aracı konumunu kazanarak, patronaj ilişkilerini, siyasal parti yerel örgütü içine taşıdılar. Bu durum, parti yerel örgütünün hem parti üyeleri hem de seçmenlerce benimsenmelerine; bununla birlikte de iktidarlarını pekiştirmelerine olanak sağladı.²⁰ 1953 yılında Nisan ayında sanayicilere 200 bin liralık floş tahsis edilmesi ve 1955'te göçmen evlerinin bitirilmesinin DP il örgütünün aracılığı ile sağlanması parti patronajının kullanılmasına örnek oluşturmaktadır. Dönemin yayın organlarının incelenmesi, bu örneklerin çeşitliliğini ve sayıca fazlalığını göstermektedir.

DP'nin giderek üye sayısı ile, ocak ve bucak örgütlerinin giderek artmasının yanısıra, başta Ticaret ve Sanayi Odası olmak üzere, diğer meslek örgütleri ve çeşitli derneklerle organik bağlar oluşturulduğu görülmektedir. 1951-54 döneminde BTSO Yönetim Kurulu Başkanı olan Baha Cemal Zağra'nın aynı dönemde DP İl Yönetim Kurulu üyesi ve 1954-57 döneminde, DP Bursa milletvekili olması, 1950-60 döneminde DP İl Başkanı olan Hayri Terzioğlu'nun, 1954-60 döneminde BTSO Yönetim Kurulu Başkanı oluşları ve 1952 yılında kurulan Esnaf ve Zenaatkarlar Derneği'nin Kurucu Yönetim Kurulu üyesi olan Kasım Önadım'ın 1958-60 döneminde DP İl Yönetim Kurulu üyesi olması, bu durumun örneklerini oluşturmaktadır. BTSO ve diğer meslek odaları ile kurulan bu yakın ve organik ilişkiler, DP yerel örgütünün, üye aidatları dışında da parasal kaynaklara sahip olduğunu

¹⁸ Yerel bağlantıların güçlü ya da zayıf oluşu, burada, aile kökeni bakımından Bursalı olmak, Bursa'da doğmuş ve yaşamış olmak anlamında değerlendirilmektedir.

¹⁹ *Doğru Hakimiyet Gazetesi*, 24 Nisan 1950.

²⁰ Bu konuyla ilgili örnekler için bakınız: *Doğru Hakimiyet*, 1950-60.

göstermesi bakımından önemlidir.²¹

Özetle, bu dönemde üye sayısındaki artışa paralel olarak örgütün genişlediği ve yaygınlaştığı, Doğru Hakimiyet gazetesi aracılığı ile basında söz sahibi olduğu ,ve üye aidatları dışında çıkar çevreleri ile ilişkileri nedeniyle farklı parasal kaynaklara sahip olduğu gözlenebilmektedir. Dolayısıyla partinin sıradan üyelerinin doğrudan denetiminin azaldığı ve parti elitinin konumunun güçlendiği saptanabilmektedir.

Bu dönemde, Bursa'da devlet dairelerinin üst düzeylerine DP eğilimli kişilerin getirilmesi ve devlet kademelerinde bir kadrolaşmaya gidilmesinin de parti patronajının yerel bazda daha yaygın bir alanda kullanılmasını sağladığı görülmektedir.²²

Öte yandan DP'yi destekleyen kitlenin gözünde, yerel örgüt içindeki elitler büyük bir saygınlık görüyor ve ülke çapında DP'ye yönelen şükran duyguları, yerel bazda da bu kişilere yöneliyordu. DP yöneticileri her konuşmada, Tek Parti döneminde, kitleye söz hakkı tanınmadığından ve CHP yöneticilerinin ülkeyi tek başına,halkın taleplerini gözönüne almayarak,yönettiklerini vurguluyor; bir çok sorunun DP döneminde çözüldüğüne işaret ediyorlardı.²³ Bu propaganda konuşmalarında yapılan anımsatmalar,merkezin müdahalesinden en fazla etkilenmiş olan girişimci ve ekonomik temelli kesimlerin yoğun biçimde yaşadığı Bursa'da DP yönetici elitlerinin destek kazanmasına yol açıyordu.

Bu çerçevede, üye sayısının artışı ve partinin alt birimlerinin yaygınlaşması, DP'nin yerel bazda yürütmekle görevli olduğu faaliyetleri düzenleyen ve yöneten bir siyasal parti yerel elitini teknik anlamda zorunlu kılmaktaydı. Öte yandan seçmen kitlesinin parti elitine yönelen olumlu duygularının yanısıra, parti patronajının etkin olarak kullanılması sonucunda, parti içi hiyerarşik yapı pekişmekteydi. Bu durum parti içinde demokrasinin tam olarak sağlanamamasına yol açarken, DP içinde oligarşik bir yapılanmanın varlığına ilişkin bir varsayımda bulunmayı,teori çerçeve gözönüne alındığında mümkün kılmaktaydı.²⁴

²¹ Eski AP üyesi ve ANAP Belediye Meclis üyesi ve Belediye Başkan vekili Semih Hısmıncıl ile yapılan görüşme, 16 Haziran 1993.

²² Bu konu ile ilgili olarak örnekler, DP'ye yakınlığı ile tanınan Cahit Ortaç, 1951-54, İhsan Sabri Çağlayangil, 1954-60 arası. Bursa valiliği yapmışlardır.

²³ *Doğru Hakimiyet*,5 Haziran 1955 ve Şubat 1958 DP İl Kongreleri ile ilgili haberler.

²⁴ R.Michels, *Politica Parties*,..., a.g.e.s.:50.

Bu varsayım, DP yerel örgütünde yönetici konumunda bulunan ve milletvekili olan kişilerin yeniden seçilme oranları düşük olmasına karşın, doğrulanabilmektedir. Bunun iki nedeni vardır. DP içinde yönetici elit konumunda bulunanların isimleri değişmiş olsa bile, inisiyatif aynı toplumsal kesimin elinde kalmıştır. Mesleki arkaplanlarına bakıldığında, büyük çoğunluğun büyük toprak sahipleri, sanayici ve tüccardan yani yerel ekonomik elitlerden oluştuğu görülmektedir. İkinci nedeni de yönetime yeni katılan kişilerin de parti içinde önceden elit konumunda bulunanları dışlamayarak, yönetime girdikleri belirlenmektedir. Bu durumun en önemli göstergesi, DP İl Başkanı Hayri Terzioğlu'nun bu görevini 10 yıl süreyle devam ettirmiş olması ve bu dönemde Bursa yerel siyasetinde belirleyici bir rol oynamış olmasıdır.²⁵ Öte yandan parti yönetim kurulu üyeliği gibi konumlara yeniden seçilme oranı yüksek olmayan DP yerel örgütünde gerçekleşen seçimlerde, biçimsel anlamda demokrasi ilkelerinin uygulanmasına karşın, yapılan bütün il kongrelerinde tek bir listenin çıkması ve parti içi rekabetin görülmemesi de bu olguya işaret etmektedir.²⁶

Bütün bu veriler, birlikte değerlendirildiğinde, DP İl örgütü içinde elitlerin bir oligarşi oluşturdukları ve parti içi elit dolaşımının hemen hemen hiç gerçekleşmediği sonucuna varılmaktadır. Türk siyasal kültürünün en önemli özelliklerinden biri olan merkezin belirleyiciliği, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Tek Parti döneminin sonuna kadar, merkezi siyasal elitleri oluşturan asker-sivil bürokratların belirleyiciliği anlamına gelmekteydi. Çok partili siyasal yaşama geçilmesi ile birlikte, siyasal iktidarın ilk kez kenarın taleplerinin sözcülüğünü üstlenen bir parti olan DP'ye geçişi, klasik merkez-kenar çatışmasının da boyutlarının değişmesine yol açtı. Buna karşın, merkezin belirleyiciliği sürdü. Merkez, siyasal iktidara sahip olan partinin genel merkezi haline gelirken, merkezi elitler de siyasal partilerin genel başkanları, genel idare kurulu üyeleri ve parlamenterleri anlamına gelmeye başladı. Bu bağlamda, DP Genel Merkezi'nin Bursa yerel örgütü üzerinde büyük ölçüde denetim kurduğu ve bu denetimin özellikle il kongrelerinde parti yerel elitinin oluşmasında merkezin belirleyiciliğinin önemli rol oynadığını söylemek gerekmektedir. Demokratik taleplerle iktidara gelen DP'nin kısa sürede, parti içi demokrasiyi tam olarak uygulamayı bırakmasında, DP merkezi siyasal elitlerinin, CHP içinde yetişmiş ve Türk siyasal kültürünün patrimoniyal

²⁵ Ziya Hısmıncıl ile yapılan görüşme, 16 Haziran 1993.

²⁶ *Doğru Hakimiyet*, 12 Mayıs 1951-5 Haziran 1955, Şubat 1958.

devlet geleneğinin bir uzantısı olarak değerlendirilebilecek merkeziyetçi özelliğini özümsemiş kimseler olmaları önemli bir etkidir.

DP dönemi, 1960 askeri ihtilali ile son buldu. DP yerel örgütünde elit konumunda bulunan kişilerin büyük bir bölümü ise DP iktidarı döneminde meydana gelen olaylar nedeniyle belli bir süre gözaltına alınmış ve yargılanmışlardı. Temsili demokratik sistemin, geçmişe oranla görece olarak uygulandığı 1946-60 döneminin sonunda böyle bir askeri darbe ile karşılaşan yerel elitlerin büyük bir bölümü ve özellikle parti yerel örgütünde elit konumunda bulunanlar, 1961 yılında yeniden çok partili siyasal yaşama geçilmesine izin verildiği halde, siyasetten uzak kalmaya karar vermişlerdi.²⁷ Bu durum yerel bazda merkez-sağ siyasal partiler kapsamında bir elit dolaşımına olanak sağladı. Ancak, DP'nin kapatılmasının ardından yeniden çok partili siyasal yaşama geçilmesi ile birlikte, Türk siyasetinde merkez sağda meydana gelen boşluğu dolduran ve DP'nin ardılı olarak ortaya çıkan AP bu elit dolaşımının gerçekleşmesi için zemin oluşturamadı. Çünkü AP'de elit konumuna gelenler, DP yerel elitlerinden farklı toplumsal arkaplanlara sahip farklı kişiler olmalarına karşın, DP yerel elitlerinin ardılı olduklarını ve onların yolunda ilerleyeceklerini ifade etmekteydiler. Yeni elitlerin eskileri dışlamaması, bu noktada askeri darbenin bir elit dolaşımı için olanak yaratmış olmasına karşın, bunun gerçekleşmediğini göstermektedir. Nitekim, DP döneminde yerel örgüt içindeki elitlerin oligarşik bir yapılanma göstermiş olmalarına karşın, henüz somut bir elit dolaşımı krizi yaşanmamıştı. Bunun sonucunda 1960 askeri ihtilalinin elit dolaşımındaki tıkanıklığı tam olarak çözüme işlevine sahip olmadığı söylenebilmektedir.

1960 askeri ihtilalinin ardından yeniden biçimlenen Türk siyasetinde, DP'nin ardılı olarak ortaya çıkan AP'nin Bursa İl Örgütü, 1 Nisan 1961 tarihinde kuruldu. Yerel bazda örgütlenmesini kısa sürede tamamlayarak, seçimlere katıldı ve Türkiye genelinde iktidar partisi haline gelememiş olmasına karşın, Bursa'da önemli bir seçim başarısı elde etti. AP, Bursa'da kazandığı bu başarıyı 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile kapatılmasına dek devam ettirdi ve yerel siyasette başat siyasal parti haline geldi. Bu durum milletvekili genel seçimlerinde Bursa'da AP'nin aldığı oy oranları ile de ortaya çıkmaktadır.²⁸

²⁷ Eski DP ve AP üyesi, ve ANAP Kurucu İl Yönetim Kurulu üyesi Feridun Malcıoğlu ile yapılan görüşme, 11 Haziran 1993.

²⁸ *Bursa Ansiklopedisi*, ..., a.g.e., s.:345-358.

Tablo I: AP'nin Bursa'da Yıllara Göre Aldığı Oy Oranı ve Milletvekili Sayısı

Yıl	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
1961	% 63.1	8
1965	% 68.6	8
1969	% 64.3	8
1973	% 50.7	6
1977	% 51.8	8

AP, milletvekili genel seçimlerinde kazandığı bu seçmen desteğini, gerek Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde, gerekse yerel idare seçimlerinde tekrarladı. AP'nin Bursa siyasetinde başat parti olabilmesinin iki nedeni olduğu görülmektedir. Birincisi, AP, DP'nin ardılı olarak ortaya çıkan bir parti sıfatı ile DP yöneticilerini bünyesinde toplayamamıştı. Ancak, 14 yılda oluşturduğu seçmen kitlesini ve üye tabanını büyük ölçüde devralabilmiş ve kendi yerel örgüt yapısını bu temel üzerine inşa etmeyi başarmıştı. İkinci nedeni ise özellikle 1950-60 döneminde uygulanan politikalar sonucunda, Bursa'da sanayici, imalatçı ve işadamlarının yani ekonomik temelli kesimlerin önemli sayılara ulaşmış olmasıydı. Bu kesimler, AP'nin öngördüğü serbest ekonomi ve devlet müdahalesinin azaltılmasına ilişkin politikaları desteklemekteydiler. Kitle partisi olarak tüm toplumsal kesimlerin temsilcilerini bünyesinde toplayan AP'nin, Bursa İl örgütünde de ağırlık bu yeni girişimci kesimlerin ve büyük toprak sahiplerindeydi.²⁹

1 Nisan 1961 tarihinde Bursa'da AP örgütünü oluşturanlar, aynı zamanda ağırlıklı olarak DP çevresinden gelmekteydiler. Ancak bu kişilerin arasında DP yönetici eliti konumunda bulunanların sayısı son derece azdı. 9 kurucu il yönetim kurulu üyesinden üçü, Baha Cemal Zağra, Ali Ferruh Yücel ve Esat Günüşen, DP içinde de yönetici elit konumunda bulunmaktaydılar. Ancak il yönetimi içinde DP elitlerinin ağırlığı zaman içinde hiç kalmadı.

²⁹ Eski AP İl Başkanı DYP eski İl Başkanı ve DYP Bursa milletvekili Turhan Tayan ile yapılan görüşme, 15 Temmuz 1993.

Buna karşın DP yerel eliti içinde değil de daha alt kadrolarda görev alanların sayısı ise daha da arttı.

Yerel bağlantıları oldukça güçlü olan AP kurucularının mesleki dağılımları ise şöyleydi: 2 sanayici, 2 emekli albay, 2 tüccar ve 3 avukat. Kurucu il yönetim kuruluna 2 emekli albayın dahil edilmiş olması, dönemin olağanüstü koşullarında, AP'nin askeri yöneticiler açısından kabul edilmesini kolaylaştırma amacı taşıyordu. Bu asker kökenli üyelerin dışında kalan kurucuların mesleki dağılımları, partide ekonomik temelli kesimlerin ve serbest meslek sahiplerinin ağırlığı olduğunu göstermekteydi.³⁰ Kısacası Bursa'da eşraf ve ayan kökenli eski yerel elitlerin, DP'nin yasaklanması ile büyük ölçüde aktif siyasal yaşamdan uzaklaşmaları, ekonomik temelli bu kesimin AP etrafında toplanmalarına neden oldu.

Ragıp Gümüşpala'nın genel başkanlığı döneminde (1961-64), AP'de yaşanan parti içi iktidar mücadelesi, Bursa'da da yansımalarını göstermekteydi. Özellikle 1962 yılında genel merkez bazında gerçekleşen partiden ihraç olayları, yerel örgütte de rahatsızlık yaratmaktaydı.

Ancak içlerinde Bursa İl Başkanı'nın da bulunduğu toplantıda Genel Başkan Gümüşpala'yı destekleme kararının alınması, bu rahatsızlıkların büyük ölçüde çözümlenmesini sağladı.³¹ Parti liderleri ile yerel il başkanları arasında ortaya çıkan bu bağımlılık ilişkisi Süleyman Demirel'in genel başkanlığı döneminde de (1964-80) artarak süren bir olgu haline geldi.

Öte yandan kısa bir süre içinde il ve ilçe örgütlenmelerini tamamlayan AP, 1960 Anayasası ile ilçelerin altındaki yerleşim birimlerinde partilerin ocak-bucak örgütlenmelerinin yasaklanmış olmasına karşın, köy ve mahalle muhtarlarının seçiminde kendi üyesi olan adayları destekleyerek gayri resmi bir alt örgütlenmeyi de kısa zamanda gerçekleştirdi.³²

³⁰ *Doğru Hakimiyet*, 1 Nisan 1961.

³¹ *Doğru Hakimiyet*, 7 Haziran 1962.

³² *Doğru Hakimiyet*, 13 Ekim 1963.

AP, yerel örgütlenmesinin giderek daha geniş bir alana yayılması ve seçim başarılarının kazandırdığı etki sonucunda, DP'nin başlattığı siyasal parti patronajını da etkin biçimde kullanmaya başladı. DP'ye oranla daha popülist bir tavır benimseyen AP yerel elitlerinin oluşturduğu patronaj ilişkisi, bir boyutu ile seçmen kitlesi ve partiyi birbirine yakınlaştırıp, partiye daha çok kişinin üye olmasını ve destek vermesini sağlamaktaydı. İkinci boyutunu parti içi mekanizmalarda göstermekteydi. Parti içinde patronajın kullanılması, parti içi hiyerarşiyi pekiştiren bir etkendi. Parti içi seçimlerde demokrasi kurallarına, biçimsel olarak uyuluyordu ,ancak özellikle delegeleri temsil eden kişilere, mahalli ya da kişisel çıkar sağlanması karşılığında parti yöneticileri delegelerden oy alabiliyorlardı.³³ Üye kayıtlarının düzenli tutulmaması, bu patronaj ilişkisini güçlendirmekteydi. Daha sonra AP'nin iktidar olduğu dönemlerde, devlet dairelerine AP eğilimli kişilerin getirilmesi, bu patronajın daha rahat kullanılmasına neden oldu.³⁴ Kısacası, parti patronajının etkin olarak kullanılması, AP'yi yerel bazda güçlü bir parti haline getirirken, parti hiyerarşisinin katılmasına ve AP yerel örgütü içinde elit konumunda bulunanların bu aracılıkla iktidarlarını pekiştirmelerine yol açtığı söylenebilmektedir.

Çok partili siyasal yaşamda, siyasal elit olmak artık siyasal parti içinde elit olmak anlamına geliyordu.³⁵ Partinin örgütsel anlamda yaygınlaşması ve üye tabakasının artmasına paralel olarak yerel örgütün merkezileşmesi ve parti hiyerarşisini pekiştiren parti patronajının etkin olarak kullanılması, yerel örgüt içinde ağırlığın il başkanı ve il yönetim kurulu üyelerinde olmasına yol açtı. Zaman zaman bu gruba merkez ilçe başkanının da katıldığı görülmekteydi. AP yerel örgütü içinde, yönetici elitin de bu grup olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, il bazında parti içinde en önemli siyasal olay, il başkanı ve yönetim kurulu üyelerinin belirlendiği parti il kongreleri olmaktadır. Parti il kongreleri, genel başkan ile il başkanları arasındaki bağımlılık ilişkisi nedeniyle genel merkez açısından da son derece önem taşımaktaydı. Özellikle Bursa'nın, AP'nin en fazla gelişip, yaygınlaşma fırsatı bulduğu ve kitlesele destek sağladığı yerlerden biri olması nedeniyle 1964-80 döneminde

³³ 1970-82 tarihleri arasında yerel basın kuruluşlarında politika muhabiri olarak çalışmış olan, Olay Gazetesi Genel Müdürü Engin Özpınar ile yapılan görüşme, 6 Haziran 1993.

³⁴ *Bursa Hakimiyet* , 22 Ocak 1980.

³⁵ M.Turhan, *Siyasal Elitler*, ..., a.g.e.,s.:173-175.

gerçekleştirilen tüm il kongrelerine AP Genel Başkanlarının da katıldığı görülmekteydi.³⁶

1964 Nisan`nda Genel Başkan Gümüşpala`nın da katıldığı il kongresinde o tarihe kadar parti içinde görülen huzursuzlukların bir uzantısı ve sonucu olarak, il başkanlığı ve yönetim kurulu üyelikleri tamamen farklı isimlerden oluştu. Partinin İl Başkanlığı`na bu görevi 10 yıl boyunca sürdürecektir olan Hüseyin Karamehmetoğlu getirildi. AP yerel elitini oluşturan İl Yönetim Kurulu üyeleri ise şu isimlerden oluşuyordu: Ömer Faruk Sancar, Dr. Erhan Sater, Kamil Tolon, Ertuğrul Mat, Memduh Üreyen, Muzaffer Karışman, Hüseyin Sungur, Mithat Teoman, Vahdet Ertekin ve Baki Hüsman. Bu yönetim kurulu üyelerinin toplumsal arkaplanları genel olarak orta yaşlı, yerel bağları güçlü, genellikle ekonomik temelli kesimlerden oluştuğunu göstermekteydi.³⁷ Yerel ekonomik elitlerin parti üst düzeyinde görev almaları, tıpkı DP`de olduğu gibi AP`nin de parasal kaynaklarının yalnızca üye aidatları ile sınırlı kalmadığını ortaya koymaktadır.³⁸

1965-69 dönemi, AP`nin tüm Türkiye genelinde olduğu gibi Bursa`da da daha fazla güçlendiği ve yerel siyasete tam anlamıyla hakim olduğu bir dönemdi. Genel Başkan Süleyman Demirel`in katıldığı 1966 kongresi, AP yerel örgütü içinde hizip grupların etkinlik göstermediği, tek listeli son kongre oldu. Hüseyin Karamehmetoğlu`nun yeniden İl Başkanı seçildiği Kongre`de, İl Yönetim Kurulu üyeleri, Mümin Gençoğlu, Kamil Tolon, Hüseyin Sungur, Selahattin Aktar, Hasan Akova, Hikmet Akalın, Ali Osman Sönmez, Vahdet Ertekin, Nihat İşmar ve Reşat Balaca`dan oluşmaktaydı. Dönemin Merkez İlçe Başkanı ise Semih Sevilen idi.³⁹ 1968 yılında Genel Merkez bazında ortaya çıkan yeminli-ler-idealistler ayrımının yansımaları, özellikle Merkez İlçe Kongresi`nde kendisini gösterdi. Merkez İlçe seçimlerinde böyle iki rakip grubun ortaya çıkmasının yerel bazdaki nedeni, 1963-68 döneminde AP adayı olarak Belediye Başkanı olan Kemal Bengü`nün 1968 yerel seçimlerinde bağımsız aday olarak tekrar Belediye Başkanlığı`na seçilmesiydi.

³⁶ *Doğru Hakimiyet* , 5 Nisan 1964-13 Kasım 1966-3 Kasım 1968, 12 Ekim 1970-18 Haziran 1972-13 Ekim 1974-4 Ekim 1976-19 Eylül 1978.

³⁷ *Doğru Hakimiyet*, 6 Nisan 1964.

³⁸ Engin Özpınar ile yapılan görüşme, 6 Haziran 1993.

³⁹ *Doğru Hakimiyet* , 13 Kasım 1966.

AP yerel örgütü içindeki hizip grupları oluşturan kişiler arasındaki bu çatışma, toplumdaki değişimlere koşut olarak ortaya çıkan yeni kesimlerle eski kesimlerin temsilcileri arasında meydana gelen bir çatışma değildi. Toplumsal arkaplan farklılıkları ve siyasal/ekonomik konularda görüş ayrılıkları olmamasına karşın, parti içi sorunlara gösterilen kişisel yaklaşımlar böyle bir ayrımın doğmasına yol açmıştı.⁴⁰ Genel Merkez`deki yeminliler grubunun ve uzantısı olan ve yerel bazda "pembe" olarak nitelenen grubun önderliğini Kasım Önadım yaparken, idealistler grubunun uzantısı olarak ortaya çıkan "yeşil" grubun önderliğini de Barlas Küntay, Cemal Külahlı ve Cahit Ortaç yapmaktaydı. Pembe grubun listesi hem merkez ilçe hem de il kongrelerinde ağırlığını koydu ve seçimleri kazandı.⁴¹ Bunun sonucunda il başkanı yine Hüseyin Karamehmetoğlu seçilirken, yönetim kurulu şu isimlerden oluştu: Selahattin Aktar, Semih Sevilen, Nihat İşmar, Hüseyin Sungur, Hasan Kamacı, Mustafa Akgül, Turhan Tayan, Ali Ruhi Baysal, Mümin Gençoğlu ve Osman Dalkoparan. Ancak merkez ilçe ve il kongrelerinde Genel Merkez`deki yeminli grubun uzantısı olan pembe grubun seçimleri kazanmasına karşın, il gençlik kolları seçimlerinde Barlas Küntay`ın desteklediği grup yönetime geldi.⁴² 1970 yılında yapılan merkez ilçe ve il kongrelerinde her iki hizip grubundan üyeleri de kapsayan ortak listelerle seçimlere gidildi. Bu listelerin karşısına farklı isimlerden oluşan ve partinin daha alt kademelerini temsil eden rakip listeler çıkmasına karşın açık bir farkla ortak listeler seçimleri kazandı⁴³. İl yönetim kurulu şu isimlerden oluşmaktaydı: Hüseyin Karamehmetoğlu, Semih Sevilen, Ali Ruhi Baysal, Hasan Kamacı, Mümin Gençoğlu, Selahattin Aktar, Mustafa Akgün, Osman Dalkoparan, Ahmet Yücel, Ahmet Cenkçiler, Selahattin Kaya.

1976 yılındaki kongreye kadar her iki grubun önderlerinin deyerel siyasal elitlerden (Bursa milletvekilleri ve İl Yönetim Kurulu üyeleri) oluşmaları nedeniyle parti içi elit mücadelesi olarak nitelendirilebilecek rekabet sürdü. Ancak her defasında Genel Merkezin de belirleyici etkisi ve müdahalesi sonucunda pembe grubun başarısı ile sonuçlandı.1972

⁴⁰ Eski AP Merkez İlçe Başkanı, DYP Kurucu İl Başkanı ve DYP Bursa eski milletvekili Abdülkadir Cenkçiler ile yapılan görüşme. 8 Temmuz 1993.

⁴¹ Turhan Tayan ile yapılan görüşme, 15 Temmuz 1993.

⁴² *Doğru Hakimiyet*, 3 Kasım 1968.

⁴³ *Doğru Hakimiyet*, 21 Eylül 1968-11 Ekim 1970.

yılında yapılan İl Kongresi'nde Hüseyin Karamehmetoğlu, Ali Ruhi Baysal, Hüsametdin Silahçı, Hasan Kamacı, Turhan Tayan, Semih Sevilen, Recep Sezer, Ahmet Cenkçiler, Mustafa Akgül, Ahmet Hoşgit, Mehmet Ülker` den oluşan liste yönetim kurulunu oluşturdu.⁴⁴ Hüseyin Karamehmetoğlu'nun AP İl Başkanlığını bırakmasından ötürü üç adayın çıktığı 1974 İl Kongresi'nde gene pembe grubun adayı olan Recep Kırım ve Kamil Tolon, Mehmet Beysel, Sabit Sentürk, Semih Sevilen, Turhan Tayan, Ahmet Cenkçiler, Emin Üreten, Bedrettin Yılman, Dursun Arslan, Ahmet Hoşgit'ten oluşan Yönetim Kurulu üyeleri seçimi kazandı.⁴⁵

1976 yılında, AP yerel örgütü içinde Genel Merkez bazında gerçekleşen gruplaşmanın etkinliğini kaybetmesine koşut olarak grupların birlikte hareket ettikleri gözlenmekteydi. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in her zaman olduğu gibi yine katıldığı Kongre'de, Recep Kırım bir kez daha İl Başkanı seçilirken, Turhan Tayan, Dursun Arslan, Mehmet Beysel, Ahmet Hoşgit, Semih Sevilen, Ahmet Cenkçiler, Şükrü Sankaya, Hasan Kamacı, Orhon Ermen, Ünal Parasayar, Hüseyin Gözükara, Cemal Kırımlı, Mustafa Tanınmış ve Sedat Acar İl Yönetim Kurulu üyeleri oldular.⁴⁶ Yönetim Kurulu üye sayısının 11'den 15'e çıkarılması AP yerel siyasal elitini oluşturanların ağırlıklı olarak sanayici, esnaf ve tüccardan oluşmasını önlememesine karşın, farklı toplumsal kesimlerden kişilerin de yönetime girdikleri görüldü.⁴⁷

1978 İl Kongresi'nde 4 yıldır İl Başkanlığı yapmakta olan Recep Kırım'ın karşısına rakip olarak 10 yıl süreyle İl Yönetim Kurulu üyesi olarak görev yapmış olan Turhan Tayan çıktı. Tayan'ın kazandığı Kongre'de seçilen İl Yönetim Kurulu üyeleri şunlardı: Feyzullah Zorlubilek, Hikmet Akalın, İskender Eligür, Kemal Sezgin, Semih Odman, Ahmet Beytekin, İdris Sevinç, Ali Akman, Fethi Barışçı, Ahmet Cenkçiler, Cengiz Battalcıoğlu, Raşit Uysal, Yılmaz Altındal, Selim Özgür. Bu yönetim kurulu üyelerinin büyük çoğunluğu, toplumsal arkaplan anlamında eski yönetim kurulu üyeleri ile aynı temele dayanmala-

⁴⁴ *Doğru Hakimiyet*, 18 Eylül 1972.

⁴⁵ *Doğru Hakimiyet*, 1 Kasım 1974.

⁴⁶ *Doğru Hakimiyet*, 4 Kasım 1976.

⁴⁷ Turhan Tayan ile yapılan görüşme, 15 Temmuz 1993.

rına karşın, ayırdedici özellikleri, çoğunun İl Gençlik Kolu'ndan gelen yeni üyeler oluşlarıydı.⁴⁸

AP, DP'nin siyasal yönelimlerini ve üye tabanını miras olarak almasına karşın, yerel bazda yönetici kadrolarını devralamamıştı. Bursa yerel elitlerini oluşturanlar, klasik merkez-kenar çatışması çerçevesinde, kenarın taleplerinin sözcüsü olarak ortaya çıkan DP etrafında bütünleşmişlerdi. Ancak daha önce belirtildiği gibi, 1960 askeri ihtilalinden olumsuz yönde etkilenerek, AP'nin olumsuz yönde etkilenerek, AP'nin oluşum süreçlerinde, DP'de olduğu gibi yoğun biçimde yer alamadılar.⁴⁹ AP, Bursa'da özellikle 1950-60 döneminde görel olarak uygulanan serbest ekonomi politikaları sonucunda ortaya çıkan yeni sanayicileri ve tüccarları içine aldı. Dolayısıyla AP, DP'den farklı toplumsal kesimlerin yönetim kademelerine geldiği ve yerel örgüt içinde elit konumuna ulaştığı bir parti oldu. Aynı zamanda DP'nin daha alt kademelerinde görev alanların da AP içinde elit konumuna geldikleri görüldü. Gerek farklı toplumsal kesimleri içinde toplaması gerekse DP'nin alt kadrolarının elit konumuna gelmesi, AP'nin kuruluşu ile birlikte bir elit dolaşımı yaşadığına işaret ediyor gibi görünmektedir. Ancak, bu noktada bir elit dolaşımı gerçekleşmemiştir. Michels'in teorik öngörülleri çerçevesinde öncelikle bu dolaşım, DP yerel örgütü içinde gerçekleşmemiş, askeri bir darbenin sonunda ortaya çıkan görel olarak siyasal ortamın bir boşluk içinde olduğu bir dönemde meydana gelmiştir. Öte yandan farklı toplumsal kesimlerin AP içinde yoğun olarak temsil edilmeye başlanmasına karşın, AP'de elit konumuna gelenler, DP yöneticilerinin ardılı olduklarını ve onların yolunda ilerleyeceklerini ifade etmektedirler. Bu iki olgu, DP'nin kapanması sonucunda ortaya çıkan AP'nin bir elit dolaşımına yol açmadığını ortaya koymaktadır.

AP yerel örgütü içinde üye sayısının artışı ve parti faaliyetlerinin çeşitlenmesi ile birlikte örgütün alt kollarının oluşturulması, parti yerel işlevlerinin yürütülmesi için oluşturulan karar mekanizmalarında merkezi bir yapılanmaya ve bunun sonucunda katı bir parti hiyerarşisinin oluşmasına yol açtı. Bu yapı içinde, il başkanı ve il yönetim kurulu üyelerinden oluşan AP yerel eliti, yerel örgütün işleyişine tam olarak egemen bir konum kazandılar. Bu durum örgüt bünyesinde meydana gelen değişimlere koşut olarak ortaya çıkan yöneten-

⁴⁸ *Doğru Hakimiyet*, 19 Eylül 1978.

⁴⁹ Ziya Hısmıncıl ile yapılan görüşme, 16 Haziran 1993.

yönetilen ayrımı, teknik ve yönetsel zorunlulukların bir yansıması idi. Ancak bu teknik ve yönetsel zorunlulukların yanısıra, AP yerel elitinin, DP' nin mirasçıları olarak ortaya çıkışları partinin seçmen ve üye kitlesinin de yerel liderlere bağlılık göstermelerine ve onları birer kahraman olarak algılamalarına neden oldu.⁵⁰ Gerek kitlenin, parti elitine yönelttiği olumlu duygular, gerekse teknik ve yönetsel zorunlulukların bir yönetici grubunu gerektirmesi bu elit grubunun zaman içinde iktidarını pekiştirdi. AP yerel elitleri parti patronajını da etkin biçimde kullanarak, bu konumlarını koruma ve uzun süre devam ettirebilme konusunda hem seçmen ve sempatizanlardan, hem de parti üyeleri ve delegelerden destek sağlayabildiler. Düzenli aralıklarla seçimler yapılmış olmasına karşın, parti içindeki elit grubunun, iktidarı ellerinde tutmaları nedeniyle parti araçlarını kullanarak bu konumda kaldıkları görüldü. Özellikle alt kademelerde gerçekleştirilen seçimlerde, etkide bulunmaları ve delegeleri temsil eden kişilere belli kişisel ve mahalli yararlar sağlamaları sonucunda seçim mekanizmalarını denetimleri altına alabildiler.⁵¹

Öte yandan il bazındaki seçimlerde genel merkezin etkin müdahalesi 20 yıllık dönem boyunca değişmeden sürdü. İlçe kongrelerine, il yönetim kurulu üyelerinin, milletvekillerinin ve senatörlerin katılması ve delegelere kendi destekledikleri adaya oy vermeleri konusunda telkinlerde buldukları görüldü. Öte yandan, her il kongresinde AP Genel Başkanı'nın da hazır bulundu ve bakan ya da milletvekilleri aracılığı ile belli adayları empoze etti.⁵² Genel Merkez'in etkinliğini somut olarak ortaya koyan bir olay, 1970 İl Kongresi'nde yaşandı. Seçimlere 6 gün kala yapılan ilçe başkanları toplantısında "İl Başkanımız Hüseyin Karamehmetoğlu'ndan başka aday yok. Şimdiki başkanımızı esasen, Genel Başkanımız Süleyman Demirel de destekliyor. Biz onun arzularını iletiyoruz. Ve bu konuda şeref sözü vermenizi istiyoruz. Çünkü neticeyi Sayın Genel Başkanımıza iletacağız" şeklinde bir konuşma yapıldığı görülmekteydi.⁵³ Bunun üzerine, ilçe başkanlarının tek aday kararına tepki duyarak bir toplantı yapan delegeler, parti içinde diktaya son verilmesi gerektiğini, delegelerin esir

⁵⁰ Kitlenin AP'ye verdiği desteğin örnekleri için bakınız: *Doğru Hakimiyet*, 3 Ekim 1961 ve 4 Kasım 1963.

⁵¹ Engin Özpınar ile yapılan görüşme, 6 Haziran 1993.

⁵² *Doğru Hakimiyet*, 28 Şubat 1964-26 Haziran 1966 23 Eylül 1968-21 Eylül 1970-13 Ağustos 1972-8 Eylül 1974-25 Temmuz 1978.

⁵³ *Doğru Hakimiyet*, 29 Eylül 1970.

olmadığını belirterek,diğer aday Hüseyin Sungur`u destekleme kararı almışlardı.⁵⁴ Ancak delegelerin aldığı bu karara karşın Hüseyin Sungur il kongresine bir gün kala adaylıktan çekildiğini açıklamış ve "Her şey birgün anlaşılır" diye konuşmuştu.⁵⁵ Bu durum, Genel Merkez`in müdahalesinin boyutlarını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Dolayısıyla AP içinde de tıpkı DP`de olduğu gibi Genel Merkez`in yerel elitler üzerinde belirleyici bir rolü olduğu söylenebilir. AP merkezi elitleri, yerel örgütte kimlerin elit konumunda olacaklarını ve yerel bazda karar alma tekeline kimlerin elinde tutacağına karar verirken,parti yerel eliti de artık Genel Merkez`in uzantısı olma konumuna gelmekteydi. Bu durum siyasal kültürün bir uzantısı olarak AP içinde de merkezi siyasal elitlerin egemenliğini göstermekteydi.

Bu arada, parti içindeki hizip gruplar arasındaki mücadelede gerek Genel Merkez`deki elit içi çatışmanın bir uzantısı olması,gerekse her iki grupta da yerel parti eliti konumundaki kişilerin varlığı bu çatışmanın parti içi elit dolaşımına yol açacak nitelikte olmadığını göstermektedir.⁵⁶ Bunların sonucunda AP içindeki elit konumunda bulunan bu kişilerin,bu konumlarını zaman içinde bir alışkanlık ve hak olarak algılamaya başladıkları öne sürülebilmektedir. Parti hiyerarşisi ve parti disiplini bu alışkanlığın sürmesi yolunda önemli birer araç işlevi görerek AP yerel örgütü içinde bir oligarşi yaratılmasına yol açmıştır. Bu oligarşik yapılanmanın sonucunda da AP yerel örgütü içinde elit dolaşımı gerçekleşmemiştir. Bu durumu, il yönetim kurulu üyelerinin yeniden seçilme oranlarının yüksekliği de göstermektedir:

⁵⁴ *Doğru Hakimiyet*,10 Ekim 1970.

⁵⁵ *Doğru Hakimiyet*, 11 Ekim 1970.

⁵⁶ Turhan Tayan ile yapılan görüşme, 15 Temmuz 1993.

Tablo II. AP İl Yönetim Kuruluna Yeniden Seçilebilme Oranı, 1961-78.

Yıllar	İl Yönetim Kurulu Üyesi Toplam Sayısı	Yeniden Seçilenlerin Sayısı	Yeniden Seçilme Oranı
1961	11	-	-
1964	11	-	-
1966	11	4	% 36.3
1968	11	5	% 45.4
1970	11	8	% 72.7
1972	11	7	% 63.6
1974	11	6	% 54.5
1976	15	8	% 53
1978	15	3	% 20

* Bu tabloda kullanılan hesaplama,benzer bir çalışma sunan Arsev Bektaş'ın "Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi" adlı kitabında Tablo 4.4'de uyguladığı ölçüm örnek alınarak yapılmıştır.

Tablonun incelenmesi, AP içindeki dönemleri göstermesi açısından da önem taşımaktadır. Yeniden seçilmenin hiç olmadığı 1964 il kongresinde, parti içinde ortaya çıkan huzursuzluğun giderilmesi ve Genel Başkana bağlı bir örgütlenmenin istenmesi başat rol oynamaktadır. Artarak giden yeniden seçilme oranının 1974 yılında düşme göstermesinde, bu dönemde il başkanlığında gerçekleşen değişimin önemli bir payı vardır. Yeniden seçilme oranının en düşük olarak görüldüğü 1978 yılında ise özellikle 1977 yerel seçimlerinde alınan başarısız sonuçlar nedeniyle ve Genel Merkez'in AP yerel örgüt kadrolarının gençleştirilmesi ve yenilenmesi doğrultusundaki kararı etkili olmuştu.⁵⁷ Bu karar, Turhan Tayan'ı il başkanlığına getirirken, il yönetim kurulu üyelerinin çoğunun il ve ilçe gençlik

⁵⁷ A.Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi*, CHP ve AP, Bağlam Yayınları, İstanbul 1993, s.:164.

kolları kadrolarından sağlanmasına yol açtı. Öte yandan,1978 il kongresinde Tayan`ın il başkanı oluşunu bir elit dolaşımı olarak nitelenmek olanaksızdı. Elit konumundaki kişilerin değişimi,bu noktada, kooptasyon yoluyla, partinin özellikle Genel Başkanı`ın görüş ve düşüncelerine uygun yeni kişilerin yönetime alınması anlamı taşımaktaydı. Bu durum ise Michels'in elit dolaşımı konusundaki öngörülerine aykırıdır.⁵⁸ Turhan Tayan,1978 il kongresinde yaptığı konuşmada, "AP`yi eski gücüne kavuşturmak için göreve talip oldum. Bursa`da enerji ve tecrübe dolu bir kadro ile partiyi uğradığı kayıplardan kurtarıp, eski gücüne kavuşturmak için göreve talip oldum. Bursa`da enerji ve tecrübe dolu bir kadro ile partiyi uğradığı kayıplardan kurtarıp, eski elitlerin partinin ve eski liderlerin yolunda ilerleyeceklerini, onları açıkça devirmeyeceklerini, partinin ilkelerinin sürdürücüleri olduklarını söylemeleri durumunun, bir elit dolaşımı anlamına gelmeyeceği saptaması, bu noktada 1978`de AP yerel örgütünde meydana gelen durumun elit grubu değişimi olmadığını açıklamaktadır.⁵⁹

Öte yandan, parti içi demokrasinin uygulandığı en önemli yer olan il ve ilçe kongrelerinde, genellikle davetli olarak katılan milletvekili, senatör, bakan veya genel başkan tarafından ülkenin genel durumuna ilişkin konuşmalar yapılması, delegelerin söz almasını engellemekte ve aşağıdan yukarıya doğru bir iletişim sağlanmasının önüne geçmekteydi. Yerel il kongreleri, il ve ilçe başkanlarını seçmenin ötesinde işlev görmemekteydi.⁶⁰

Bu arada, parti disiplininin uygulanması tekeli de partinin yerel bazda siyasi kararlarını alan ve uygulayan il yönetim kurulunun elindeydi. Parti içinde gerçekleşen disiplin cezası verilmesi ve partiden ihraç edilmesi gibi olaylar,parti görüşlerine aykırı görüşle kararlarına uyulmaması veya parti üst yönetimine hakaret edilmesi, yerel idarelerde alınan grup kararlarına uyulmaması nedeniyle gerçekleşmekteydi.⁶¹ Bu durum, parti disiplini kavramının elit konumunda bulunanların bu konularını korumaları doğrultusunda bir işlev gördüğünü göstermekteydi.

⁵⁸ R. Michels, *Political Elites*, a,g,e, s.:126.

⁵⁹ *Bursa Hakimiyet* ,19 Eylül 1978.

⁶⁰ Bu konuyla ilgili örnekler için bakınız: *Doğru Hakimiyet*, 5 Nisan 1964-26 Haziran 1966-3 Kasım 1968-13 Ağustos 1972-13 Ekim 1974.

⁶¹ *Bursa Hakimiyet*, 15 Ekim 1973.

Aynı zamanda AP içinde, Genel Merkez politikalarına uygun biçimde, toplumdaki hızlı sosyo-ekonomik değişime uygun şekilde elit dolaşımının da gerçekleşmediği görülmekteydi. İl örgütü yalnız belli kişilerin elinde olmakla kalmamakta, aynı zamanda belli bir kesimin de elinde bulunmaktaydı. Genel olarak orta kesimi temsil etmesine ve popülist eğilimleri ağır basan bir kitle partisi olması nedeniyle tüm toplumsal kesimleri içinde barındırmasına karşın, etkinlik büyük sanayici, tüccar, esnaf ve büyük toprak sahiplerinin elindeydi.

1960-80 döneminde, Türkiye`de gerçekleşen sosyo-ekonomik değişimlerin yansımaları Bursa'da da yoğun biçimde görüldü. Ancak, bu noktada, AP, gerek Genel Merkez`in politikaları nedeniyle, gerekse yerel bazda oluşan elit egemenliği nedeniyle,işlerini büyütmek ya da geliştirmek isteyen yeni girişimci kesimlerin taleplerine yanıt veremez duruma geldi. Bu kesimler, özellikle üretim potansiyellerini artırmayı hedefleyen küçük imalatçılar, tüccarlar ve çoğunlukla da inşaat işleriyle uğraşanlardı. Bu kesimlerin taleplerinin karşılanamaması, AP`nin en önemli seçmen potansiyeline sahip olduğu Bursa`da oy oranlarının düşmesine ve 1977 yerel seçimlerinin yenilgiyle sonuçlanmasına neden olmaktaydı.⁶² Aynı zamanda AP serbest ekonomi ve devlet müdahalesini azaltıcı politikalar uygulayacağını belirtmesine karşın, ekonomi alanında devlet müdahalelerinin sürmesi,partinin dayandığı büyük sanayici ve tüccar kesimini de etkiliyordu. Bu çelişki en çok yeni girişimci kesimlere zarar veriyordu. Öte yandan, klasik merkezkenar çatışması sosyo-ekonomik bir biçim olarak artık parti içine taşınmış ve sosyo-ekonomik bir nitelik kazanmıştı.⁶³ AP yerel örgütüne de yansıyan bu olumsuz gelişmeler,parti yerel elitini oluşturan grubun toplumun çok çeşitli kesimlerini temsil etmelerine karşın, parti içi demokrasinin uygulanmaması sonucunda,tutunumlu, birlik duygusuna sahip,küçük bir grup olarak oligarşi oluşturmalarına yol açmıştı. Bu durum parti elit grubunun toplumda ortaya çıkan değişimlere koşut olarak meydana gelen çelişkileri çözümleyememeleri sonucunu doğurmuştu.

⁶² *Bursa Hakimiyet*, 15 Ekim 1973.

⁶³ M.Turhan, *Siyasal Elitler* ,...,a.g.e.s.:214.

B-MERKEZ SAĞDA ELİT DOLAŞIMI KRİZİNİN ÇÖZÜLMESİ: ANAP BURSA ÖRGÜTÜ

12 Eylül 1980 tarihinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Milli Güvenlik Konseyi Başkanı sıfatı ile Türk ordusunun devlet yönetimine el koyduğunu açıkladı. Türkiye'nin geçirdiği üçüncü askeri darbe olan 12 Eylül müdahalesi, 1960 ve 70'li yıllarda yaşanan siyasal kaos ve ekonomik bunalımlardan olumsuz etkilenen devletin güçsüzleşmesine bir tepki olarak gerçekleşti. Askeri yönetim, müdahalenin gerekçesini 12 Eylül öncesi içsavaşvari koşullara dayandırdığı ölçüde tüm ülke genelinde olduğu gibi Bursa'da da destek buldu ve meşruiyet kazandı. Müdahalenin ilk günlerinde Bursa'da asayişin yeniden sağlanması amacıyla sıkıyönetim ilan edildi. Siyasi partilerin faaliyetlerini sürdürmelerinin engellenmesine koşut olarak siyasi partilerin yerel örgütleri de kapatıldı. AP İl Başkanı Turhan Tayan ve Merkez İlçe Başkanı Abdülkadir Cenkçiler, 12 Eylül'den kısa bir süre önce ilçe kongrelerinde yapılan konuşmalar nedeniyle tutuklanarak Mamak Askeri Cezaevi'ne götürülüp sorgulandılar. Ancak Bursa'da yerel parti yöneticilerine bu türde baskılar uygulanmasına karşın, askeri müdahale yerel bazda siyasal partilerin direnci ile karşılaştı. Bu dirençte en önemli rolü 12 Eylül öncesinde Bursa'nın başat siyasal aktörleri konumunda olan CHP ve AP yerel örgütlerindeki yönetici elitler oynadı.⁶⁴ 1981 ve 82 yıllarında CHP ve AP yöneticileri, parti üyeleri ve halk kitleleri ile ilişki kurma yolları kısa sürede tamamen denetim altına alınmasına karşın, birtakım gayri-resmi toplantılar yapabildiler. 1981 ve 82 yıllarında AP'liler, Turhan Tayan ve Abdülkadir Cenkçiler başkanlığında, Tayan'ın sahibi olduğu "Haber" gazetesinin bürosunda buluşup, örgütü birarada tutmak için çalışmalar yaptılar.⁶⁵

AP ve CHP yerel yöneticileri bu tavırlarını Kasım 1982'de halkoyuna sunulan yeni anayasaya karşı bir kampanya yürüterek sürdürdüler. Ancak Bursa'daki halkoylaması sonuçları, eski siyasal partilerin destek görmediğini ortaya koymasının yanısıra siyasal partilerin yerel yönetici elitlerinin de eski ağırlıklarının kalmadığını göstermekteydi.⁶⁶

⁶⁴ Engin Özpınar ile yapılan görüşme, 6 Haziran 1993.

⁶⁵ Turhan Tayan ile yapılan görüşme, 15 Temmuz 1993.

⁶⁶ *Doğru Hakimiyet*, 8 Kasım 1982.

1982 anayasasının getirdiği değişimler, yurttaşların ve grupların aşırı siyasallaşmasını önlemek, siyasal partileri iç işleyişleri bakımından daha demokratik kılmak ve parti sistemini daha istikrarlı hale getirmeyi öngörüyordu.⁶⁷ Siyasal partiler, siyaset yapma hakkına sahip tek kurum olarak kaldıkları halde, gerek eski siyasal parti yöneticilerine uygulanan siyaset yapma yasağı, gerekse siyasal partilerin kendi içlerinde alt kollar kuramamaları, partililerin önemli ölçüde güçsüzleşmesine yol açabilecek önlemlerdi. Parti örgütünün bütün düzeylerinde yapılacak seçimler de yargı denetimi altına alındı. Ayrıca eski partilerin yeni isimler altında yeniden kurulmasını önlemek için askerler yeni parti sisteminin biçimlenmesinde bu partileri dışarıda tutacak düzenlemeler getirdiler.⁶⁸

Böylece 12 Eylül askeri müdahalesinden yaklaşık 3 yıl sonra parlamentonun yeniden açılmasına ve çok partili siyasal yaşama geçilmesine karar verilirken, Türkiye'nin yeniden siyasal-toplumsal bir kaosa düşmesine engel olmak ve Türk siyasetine 1970'lerde egemen olan aşırı kutuplaşma eğiliminin önlenmesi amaçlanıyordu. 25 Nisan 1983 tarihinde siyaset yapma yasağı genel olarak kaldırılmasına karşın, eski partilerin yeni isimler altında tekrar kurulmasının önlenememesi ve askerlerin oluşturmaya çalıştıkları düzene açıkça meydan okumaları, askerlerin yeni parti sisteminin biçimlenmesinde aktif bir rol oynamalarına yol açtı. Sonuçta Nisan 1983'ten Kasım 1983 seçimlerine kadar geçen sürede, seçime katılmak için gerekli koşulları sağlayabilen 3 parti ortaya çıktı.⁶⁹ MGK, yeni siyasal parti düzeninin iki partili bir sistem olmasını istiyordu. Bu amaçla, sağ kanatta MDP'ye destek verirken, sol kanatta da HP'ye izin verdi. Ancak ANAP da, bir üçüncü parti olarak, 1980 müdahalesinden önce DPT müsteşarlığı, askeri hükümet döneminde ise devlet bakanlığı yapmış olan Turgut Özal başkanlığında, kuruluş için gerekli koşulları yerine getirerek seçimlere girdi.

Bursa'da siyasal yaşamın yeniden oluşum süreci, Türkiye genelinde yaşananların yerel bazda tekrarlanmıyordu. Yerel bazda örgütlenmesini ilk tamamlayan parti, askerlerin desteklediği MDP oldu. 1 Temmuz 1983 tarihinde MDP Genel Başkanı Turgut Sunalp Bursa'ya

⁶⁷ İ.Turan, "Stability Versus Democracy: The Dilemma of Turkish Politics, *Toplum ve Ekonomi*, S:2 Eylül 1991, s.:47-48.

⁶⁸ J.McFadden, "Civil-Military Relations In The Third Turkish Republic", *The Middle East Journal*, Vol:39, No:1, Winter 1985 s.:73-74.

⁶⁹ *Bursa Hakimiyet*, 2 Temmuz 1983.

gelerek partisinin yerel örgütlenmesini kurdu. MDP'de kurucu il yönetimi oluşturanların büyük bir kısmı, daha önce siyasetle fiilen ilgilenmemiş olan sanayici ve işadamları ile serbest meslek sahipleri idi.⁷⁰ Özellikle ekonomik yerel elitler olarak tanımlanabilecek kesimin MDP'ye yoğun bir ilgi göstermesinde, askerlerin MDP'yi desteklemesi ve seçimleri kazanacağına ilişkin inanç önemli bir rol oynadı. Küçük esnaf, tüccar, alt düzey bürokrat ve işçilerin kuruluşunda yer aldığı HP ise 28 Temmuz tarihinde yerel örgütlenmesini tamamladı.⁷¹ ANAP'ın Bursa örgütü ise 30 Temmuz tarihinde Turgut Özal'ın seçim kampanyası nedeniyle kente gelişi üzerine resmen kurulmuş oldu.⁷²

Öte yandan, eski siyasal partilerin devamı olarak ortaya çıkan SODEP ve DYP, Bursa'da örgütlenme çalışmalarını ilk tamamlayan partiler arasında olmalarına karşın, parti kurucu üye listelerinin veto edilmesi üzerine seçimlere giremediler. Hem SODEP hem de DYP, il örgütlerini CHP ve AP dönemindeki eski il yöneticilerine kurdurma yoluna gittiler. Bu arada yeni kurulan siyasal partiler, eski siyasal partilerin üyelerini kendi bünyelerinde toplamaya çalıştılar. SODEP ve özellikle DYP'nin bu girişimlere karşı tavrı, yeni kurulan siyasal partilere girmek için temaslarda bulunanları dışlamak ve bu kişilere karşı cephe almak oldu.⁷³ Ancak tüm bu çabalara karşın, eski AP ve CHP yönetici elitinin DYP ve SODEP'te yeniden yönetici konumunda bulunmaları, Turhan Tayan'ın da belirttiği gibi, partiler içinde yükselmeyi ve elit konumuna gelmeyi başaramayan kişilerin hızla partiden kopmalarına neden oldu.⁷⁴

Yeni ortaya çıkan siyasal partileri yerel bazda örgütleyen kurucuların, genel başkanları gibi, askeri yönetimle ters düşmemeye çalıştıkları; geçmişin "kötü" izlerini taşıyan partilere karşı propaganda konuşmaları yapmalarına karşın, birbirlerine karşı uzlaşmacı bir tavır sergiledikleri görüldü.⁷⁵ Bursa'da seçimlere katılan her üç parti de toplumun çeşitli kesimlerini kendi bünyelerinde toplamaya yönelirken, özellikle daha önce siyasal geçmişi bulun-

⁷⁰ *Bursa Hakimiyet*, 29 Temmuz 1983.

⁷¹ *Bursa Hakimiyet*, 30 Temmuz 1983.

⁷² *Bursa Hakimiyet*, 30 Temmuz 1983.

⁷³ *Bursa Hakimiyet*, 1 Temmuz 1983.

⁷⁴ Turhan Tayan ile yapılan görüşme, 15 Temmuz 1993.

⁷⁵ *Bursa Hakimiyet*, 30 Temmuz 1983.

mayan ya da siyasal partilerde elit konumuna gelemeyen kişiler ağırlıklı biçimde kurucu il yöneticileri olarak belirlendiler.

1960 ve 70'li yıllarda,başta ithal ikameci sanayileşme politikaları olmak üzere Türkiye`de uygulanan ekonomi politikaları, sermaye birikiminin belli bir düzeye erişmesini sağlarken,özellikle büyük burjuvazinin gelişmesine yol açtı. Ancak süreçte, ithal ikameci sanayileşmenin getirmiş olduğu birikim artık ihracata yönelik bir sanayileşme politikasının izlenmesini gerekli kılmaktaydı.⁷⁶ Bu gereklilik, AP iktidarı döneminde varılan "24 Ocak Kararları"nda kendisini göstermiş olmasına karşın, 12 Eylül askeri müdahalesi ile birlikte, AP`nin bu politikaları izlemesi mümkün olmadı. Ancak bu kararlar, askeri yönetim dönemi boyunca yerleşti ve özellikle kararların hazırlanmasında önemli bir rol oynayan dönemin Başbakan müsteşarı Turgut Özal`ın ANAP`ı kurması ve iktidar olması ile birlikte kesintisiz biçimde sürdürüldü⁷⁷.

24 Ocak Kararları özünde,ekonomiye istikrar kazandırıcı önlemler, devletin ekonomi içinde sermaye birikimi sürecindeki yerini ve işlevlerini çeşitli sermaye kesimlerinin çıkarları doğrultusunda yeniden tanımmaya kesimlerinin çıkarları doğrultusunda yeniden tanımlamaya yönelik politikalar,kuramsal ve yasal değişiklikler ve ülke içindeki temel birikim modelinin ihracata daha fazla yönelmesini sağlayan önlemleri kapsamaktaydı.⁷⁸ Bu ekonomik dönüşüm modeli, ANAP tarafından tam olarak benimsenirken, bu modelden en fazla yarar sağlayan kesimlerin de ANAP etrafında toplanmasına neden oldu. Bu kesimler daha çok bu modelle uyum sağlayabilen ve sürmesinden yarar sağlayan, yeni sanayici,tüccar ve esnaf yani yeni girişimci kesimleri oluşturmaktaydı.

Ancak Turgut Özal liderliğinde ANAP`ı kuran ana kadro, 1980 öncesinde iş çevreleriyle yakın ilişkiler kurabilmiş olan teknokrat-bürokrat uzman kadrolardı. Bu kadrolar, ekonomik ve toplumsal sorunları, sistemli olarak ekonomik-teknik çözümlere indirge-

⁷⁶ Ş.Pamuk,"24 Ocak ve Dağılım", *Onbirinci Tez Kitap Dizisi*, S:2 Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1986, s:88-89.

⁷⁷ R.Zaralı,"ANAP Üstüne Tezler ve Düşünceler", *Onbirinci Tez Kitap Dizisi*, S:2 Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1986, s.:77-78.

⁷⁸ S.Pamuk, "24 Ocak.."...a.g.m., s.:99-100.

yen profesyonel politikacılar haline geldiler.⁷⁹ Böylece çevresinde politikacıdan çok teknokrat bir ekip toplanan ANAP, Türk siyasetinde AP etrafında bütünleşmiş olan merkez-sağ kesimlerin eski tabakaları ile CHP etrafında köklenen merkezsol kesimlerin bir kısmını dışlayarak yeni bir tabaka yarattı .⁸⁰

Öte yandan, ekonomik büyüme ve kısa sürede yoğun biçimde hizmet verme vaadi ile ortaya çıkan ANAP, yerel yönetimlere daha çok otonomi ve iktidar vermenin yollarını açarak, ademi merkezîyetçiliği gündeme getirdi.⁸¹ Bu durum etkinliğin geleneksel olarak merkezdeki siyasal aktörlerin yani merkezi siyasal liderlerin, üst düzey bürokratların ve çıkarları ulusal bazda biçimlenen ekonomik temelli kesimlerin elinde olduğu bir toplumda büyük bir yenilik anlamına geliyordu. Bu arada kitleler, 1982 Anayasası'na onay vererek, 1980 öncesinde yaşanan siyasal kaosa dönmek istemediklerini gösterirlerken, Kasım 1983 seçimlerinde ANAP'ı iktidar yaparak, hızlı sosyo-ekonomik dönüşüme uygun ekonomik politikalar üretebilecek, siyasette uzlaşmacı ve demokratik bir ortam yaratacak liderler aradıklarını ortaya koydular.⁸²

Siyasal partilerin yönetici elitleri, önce asker-sivil bürokratlar, daha sonra klasik merkez kenar ayrımı çerçevesinde kenar olarak nitelenen yerel eşraf kökenlilerden, 1960 ve 70'lerde ise ithal ikameci ekonomi politikaları sayesinde sermaye birikimini sağlayıp ekonomik elit konumuna gelen sanayiici, işadami ve tüccarlardan oluşmuşlardı. Bu kişiler, elit oldukları dönemde, siyasal partilerde kemikleşmiş ve katı bir yapının oluşmasına yol açmışlar ve bu yapının sürdürülmesinde patronaj ilişkilerinden yararlanmışlardı. ANAP ile birlikte, ihracata yönelik ekonomi politikalarına koşut olarak, 1980 öncesinde elit konumuna gelememiş, yeni ortaya çıkan ve hızla gelişmek isteyen sanayiici, tüccar ve özellikle inşaat işleriyle ilgilenen girişimci kesimler elit haline gelebildi.⁸³

⁷⁹ T.Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.:153-154.

⁸⁰ R. Zarakolu, "Arap Üstüne...", a.g.m., s: 84-85.

⁸¹ M. Heper, "The State, Political Party and Society In Post 1983-Turkey", *Government and Opposition*, Vol: 25, No: 3, 1990, s: 328-329.

⁸² O.Ulagay, *Özal'ı Aşmak İçin*, AFA Yayınları, İstanbul , 1988, s.:28-33.

⁸³ *Aynı eser...*, s.:30-33.

ANAP'ın Bursa'da örgütlenmesi, 13 Nisan 1983 tarihinde yeniden siyasal partilerin açılmasına izin verilmesinden 6 Kasım 1983 seçimlerine kadar geçen kısa sürede gerçekleşti. Yerel örgüt kurma görevi ANAP'ın ülke genelinde 37 kurucusundan biri ve Bursa'nın köklü ailelerinden eski Sümerbank Genel Müdürü, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nda daire müdürlüğü ve çeşitli özel şirketlerde yönetim kurulu üyeliği yapmış olan Fahir Sabuniş'e verildi. Bunda, kendisinin, ANAP Genel Başkanı Turgut Özal ile devlet kademelerinde görev yaparken, birlikte çalışmaları etkili oldu.⁸⁴

Ancak yerel örgüt kısa bir zaman dilimi içinde kurulmuş olmasına karşın, ilk girişimlerde önemli başarısızlıklarla karşılaşıldı. ANAP ülke çapında değişimlere açık bir parti kimliği ile ilgi gördü. Ama Bursa'da kurucu il yönetim kurulu üyelerini oluşturacak kişilerin bulunmasında ve partiye destek sağlanması konularında büyük sıkıntılar yaşadı. İmalat, ticaret ve serbest meslekle uğraşan yeni girişimci kesimlerin, ANAP'a yakınlık duymasını sağlayan gerek toplumsal gerek ekonomik sorunlara ilişkin getirdiği değişik çözümler, bu kesimlerin ANAP'ı desteklemesine yeterli etken olmadı. Bu durumun ortaya çıkmasında iki neden önemli rol oynadı. Birincisi,, siyasal partilerin , çıkar grupları ile birlikte hareket etmesine yasal engeller bulunması,kitle ile yakın ilişkiler oluşturulmasını engellemekteydi. İkinci neden ise özellikle ANAP'ın öngördüğü siyasalar doğrultusunda partide yönetici elit olarak yer alabilecek girişimci kesimlerin, o dönemde askerlerin desteklemesi nedeniyle iktidar olacağına kesin gözüyle bakılan MDP'de yer almayı çıkarlarına daha uygun bulmuş olmalarıydı. Bu iki neden, parti yerel örgütünün kuruluş çalışmalarının çok ağır ilerlemesine yol açtı.

Böylece ANAP yerel örgütü kurulurken,Bursa'da daha çok partiyi oluşturmakla görevli olan Fahir Sabuniş' in çeşitli iş çevrelerinden tanıdığı kişiler ve yakın dostları kurucu il yönetim kurulunu oluşturdu. Örneğin kurucu il yönetim kurulu üyesi olan Cüneyt Pekman, Fahir Sabuniş'in Cemtaş'tan iş arkadaşı idi. Onun üye olması, yerel örgütün kurucuları arasında yer alan İlhan Aşkın ve Ahmet Kurtcebe Alptemuçin'in de partiye girmesini sağladı.

Öte yandan 1987 yılına kadar ANAP İl Başkanlığı'nı yürüten ve 1987 yılından sonra da Bursa milletvekili olan Hüsamettin Örüç, ancak parti tüzüğü ve programını inceledikten sonra partiye katıldı.⁸⁵

⁸⁴ "Bursa'daki ANAP", *Olay*, 27 Eylül 1989.

⁸⁵ "Bursa'daki ANAP", *Olay*, 28 Eylül 1989.

Uzun süren temaslar ve ısrarlı çabalar sonucunda, 30 Temmuz 1983 tarihinde resmen kurulan ANAP Bursa örgütü şu isimlerden oluşuyordu:Hüsamettin Örüç, Muhsin İğmen, Abdülvahit Cengiz,Erhan Keleşoğlu, Cüneyt Pekman, Sermet Köksal, Ziya Hısımcıl, Halit Davut Cura,Osman İğrek, Mehmet Türesin, Ali Ermutlu, İlhan Kaplayan, İlhan Aşkın, Turgut Kuban, Ahmet Kurtcebe Alptemuçin, Cevat Ağırbaş, Korhan Durusoy, Orhan Ete, Memduh Gökçen, Ural Duraner, Kemal Türkün,Nedim Rodoplu, Özdemir Kargöz, Fahri Ergin, Ahmet Kurtuluş ve Kadri Uğur. Gerek zaman darlığı gerekse örgütün oluşturulmasında karşılaşılan güçlükler nedeniyle, rastlantısal olarak değerlendirilebilecek biçimde partinin kuruluşunda çalışan ve daha sonra parti içinde önemli roller oynayan ve yerel siyasal elitleri oluşturacak olan bu kişileri seçmek ve araştırmak için yeterli olanak bulunulamadı. Ancak bu duruma karşın, gene de ANAP eliti, 1970'lerin sonlarında ithal ikameci ekonomi politikaları aracılığıyla sermaye birikimini sağlayabilmiş, ancak daha fazla gelişme arzusu gösteren ekonomik kesimleri kapsamaktaydı. ANAP'ın sürdürücüsü olduğu ihracata yönelik ekonomi politikalarından da en fazla bu kesim fayda sağlıyordu. Yerel idarelere getirilen yeni düzenlemeler sonucunda artan olanaklar ve toprak rantının yeniden paylaşılması özellikle inşaat ve yapım işleriyle uğraşan kesimlere çıkar sağlıyor ve bu kişilerin ANAP'ta bulunmalarını gerektiriyordu. Bunun bir yansıması olarak ANAP yerel örgütünde elit konumunda bulunanların önemli bir bölümü, mühendis-mimar veya müteahhit olarak ortaya çıktı.

İl örgütünün kurulmasından sonra, Abdülvahit Cengiz, Ziya Hısımcıl ve Cevat Ağırbaş ilçe örgütlerinin oluşması ile görevlendirildiler. ANAP Merkez İlçe örgütü kurulurken,daha çok esnaf ve serbest ticaretle uğraşanların yani küçük üreticilerin ağırlıkta olmasına özen gösterildi. Bunun nedeni,AP'nin tabanını oluşturan kesimi, ANAP'a katmayı sağlamaktı. Yerel basında yapılan bir saptamaya göre, ulusal bazda egemen olan dört eğilimi birleştirme savını ortaya atan ANAP, Bursa'da özellikle CHP ve AP eğilimli kişileri örgüte katabildi.⁸⁶ Kuruluş aşamasında, ANAP'a katılım, son derece sınırlı kalmasına karşın,1983 seçimlerinde iktidar olması ve özellikle 1984 yerel seçimlerinde kazandığı başarı ile iktidarını pekiştirmesi sonucunda, partiye önemli sayıda katılım gerçekleşti. Özellikle MDP'de çözülmeler yaşanması, ANAP'ın gerek tabanının gerekse örgüt içinde görev

⁸⁶ " Bursa'daki ANAP", *Olay*, 29 Eylül 1989.

alabilecek ve elit konumuna gelebilecek nitelikte üyelerinin artmasına yol açtı.⁸⁷

Partiye yeni girenlerle birlikte, iktidar olmanın da avantajlarını da kullanarak, yerel bazda güçlü bir örgüt oluşturan ANAP'ta özellikle 1987 yılından sonra il yönetimi ve ilçe yönetimleri ile yerel yönetimlerde görev alan partililer arasında çeşitli huzursuzluklar ve iç çekişmeler ortaya çıktı. Bu huzursuzlukların büyük bir bölümü, parti içi yönetici elit grubunu oluşturan ve potansiyel olarak bu konuma gelebilecek niteliğe sahip olan kişiler arasında yerel bazda iktidar mücadelesinden kaynaklanmaktaydı.⁸⁸ Ancak sonuç olarak Türk siyaset sahnesinde yer alan tüm partilerde olduğu gibi, ANAP'ta da genel merkezin belirleyici rolü ortaya çıktı.

ANAP'ın Bursa yerel örgütü içinde siyasal elit konumunda bulunan kişilerin genel bir değerlendirmesi yapıldığında bunların dinamik, değişimden yana, ekonomik alanda hızla yükselme çabası içinde olan kişiler olduğu görülmektedir. Bunların büyük bir bölümü tüccar, esnaf ve serbest meslek sahibidirler.⁸⁹ Kurucu İl Yönetim Kurulu'nu oluşturanların yüzde 44'ü serbest meslek grubuna giren kişilerden oluşurken, yüzde 40'ı tüccar ve esnaf grubuna, yüzde 15'i ise emekli memur grubuna girmektedir. Bu mesleki dağılım oranları daha sonraki il yönetim kurullarında da, tüccar ve esnaf kesimin, serbest meslek sahiplerinden yüzde 5 oranında daha fazla ağırlık kazanmış olmasına karşın, benzer bir şekilde oluştu. Kurucu İl Yönetim Kurulu'nun yerellik özelliği ve 50.9 olan yaş ortalaması da diğer il yönetim kurullarıyla geniş ölçüde özdeşlik göstermekteydi. Eğitim açısından da genel olarak orta öğrenim kurumları mezunları ağır basmaktaydı. ANAP elitleri hakkında bu genelleştirilmiş toplumsal arkaplan özelliklerini temel alarak şu değerlendirmede bulunmak mümkün olmaktadır. ANAP eliti, yerellik özelliği ağır basan, genellikle orta öğrenim görmüş, orta yaşlı ve serbest meslek sahipleri ile tüccar ve esnaf kesimlerinden oluşmaktadır.⁹⁰

⁸⁷ Eski AP üyesi ve ANAP Osmangazi İlçe Başkanı Bener Özcan ile yapılan görüşme, 24 Haziran 1993.

⁸⁸ "Bursa'daki ANAP", *Olay*, 30 Eylül 1989.

⁸⁹ "Bursa'daki ANAP", *Olay*, 27 Eylül 1989-30 Eylül 1989.

⁹⁰ Genelleştirilmiş toplumsal arkaplan incelemesi için 1983-93 tarihleri arasında ANAP il Yönetim Kurulu üyelerinin arka planlarının analizinden yararlanılmıştır.

Toplumsal arkaplan özellikleri, ANAP yerel elitinin 1980 öncesi faaliyet gösteren AP ve CHP yerel elitleri ile benzer nitelikler taşıdığını ortaya koymaktadır. Nitekim, ANAP yerel örgütünü oluşturan il başkanları ve il yönetim kurulu üyelerinin büyük bir çoğunluğunun AP ve CHP eğilimli, ancak 1980 öncesinde siyasal partilerde yer almamış kişiler oldukları belirlenmektedir. Siyaset deneyimi olanların ise, 1980 öncesi siyasal partilerde önemli roller üstlenmemiş, partilerinde ilerleme olanağı bulamamış, ancak o dönemde başka partilere de geçememiş kişiler oldukları söylenebilmektedir.⁹¹ ANAP yerel elitinin ,bu partiyi seçmelerinde başlıca iki etkenin rol oynadığı ortaya çıkmaktadır:

1) ANAP, kemikleşmiş bir örgüt yapısına sahip olmadığı için parti içinde elit konumuna yükselmenin göreceli olarak kolay oluşu.

2) 1970'lerde hızla gelişen yeni toplumsal kesime dahil olan bu kişilerin, gelişmelerini önleyici nitelik kazanan eski siyasal partilerin yerine, ilerlemelerine daha uygun,dinamik şekilde ekonomik ve toplumsal siyasalar üreten bir partiye girmek istemeleri.

Birinci etken, daha çok 1980'den önceki siyasal partilerde parti içi bir oligarşik yapılanma nedeniyle, yeni siyasal partilerin oluşması aşamasında bu yapıdan kurtularak, elit konumuna gelmeyi hedefleyen kişilerin ANAP'ı seçmesinde belirleyici olmaktadır. ikinci etken ise daha çok, ANAP'ın yönetici grubunu oluşturan dinamik, değişimden yana unsurların, isteklerini daha rahat gerçekleştirmeye olanak veren bir parti olarak ANAP'ı görmelerine işaret etmektedir. Özellikle kuruluş aşamasında partiye geçenlerin gerekçeleri bu iki noktada yoğunlaşırken, ANAP'ın iktidar partisinin avantajlarını kullanmak isteyen yine değişim dinamiğine sahip kesimlerden geldikleri görülmektedir.

Bu tez kapsamında ana inceleme konusunu oluşturan merkez sağda yer alan siyasal partilerin Bursa yerel örgütlerinde elit konumunda bulunanların, bu konuma gelme süreçleri,örgüt içinde oluşturdukları yapılanma ve parti içi elit dolaşımı olgusuna ilişkin ortaya konan saptamaların kısa bir özeti ve değerlendirmesi şu noktalarda toplanabilmektedir. DP elitleri, tarihsel çerçeve içinde, köken olarak kenarın ademi merkeziyetçi eğilimlerini yoğun olarak temsil eden, yerellik özelliği ağır basan ve eşraftan, genellikle büyük toprak sahipleri ve yeni ortaya çıkan ekonomik girişimci kesimlerden geliyorlardı. Bu kişiler Tek

⁹¹ Turhan Tayan ile yapılan görüşme, 15 Temmuz 1993.

Parti döneminde yerel bazda yönetim kademelerinden dışlanmışlardı.1946 yılında bu kişilerin DP etrafında toplanması, ve 1950 'de DP'nin tüm ülke genelinde olduğu gibi Bursa'da da başat siyasal parti olması bu kişilerin yerel bazda elit konumuna gelmelerine yol açtı. Bu durum bir elit dolaşımının yaşandığına işaret etmektedir.

Bursa'da yerel siyasetin canlanması,kenarın taleplerinin sözcüsü olarak ortaya çıkan DP'nin iktidar olması ile gerçekleşti. DP, Bursa'da geniş ölçüde bir kitle desteği kazandı. Bu desteği de, yerel bazda kazandığı seçim başarısına dönüştürebildi ve kısa sürede Bursa, DP'nin en fazla seçmen potansiyeline sahip olduğu kentlerden biri haline geldi. DP etrafında toplananlar, genellikle büyük toprak sahipleri, sanayiici ve tüccarlardan yani yerel ekonomik elitlerden oluşmaktaydı. Kitle desteği sağlamanın ötesinde DP, kısa sürede ocak ve bucak örgütlenmelerini tamamlayarak geniş ve yaygın bir örgütlenme oluşturdu. DP, bu süreçte çıkar gruplarıyla da organik ilişkiler geliştirebildi. Bu durum, DP yerel örgütünü güçlendirirken, Michels'in öngördüğü gibi, parti yerel elitinin de güçlü bir elit grubu olmasına ve kısa zamanda bir oligarşiye dönüşmesine yol açtı. DP içinde oligarşik eğilimler, gerek örgütün özellikleri, gerekse yerel bazda yapılan seçimlerde, parti içi rekabet oluşmaksızın elit konumuna aynı toplumsal arkaplandan kişilerin gelmesi ile ortaya konabilmektedir. Elit konumuna yeni gelen kişiler de eski elitlerin onayını alarak kooptasyon yöntemi ile bu konumu elde edebilmektedirler. Türk siyasal kültürünün önemli bir özelliği olan merkezi siyasal elitin belirleyiciliği DP içinde de kendisini göstermekteydi.

DP'nin 1960 askeri ihtilali sonucunda kapanması, onun ardılı olarak ortaya çıkan AP'nin Bursa siyasetinde DP'den miras kalan konuma yani başat siyasal parti olma konumuna oturmasını sağladı. AP, DP'nin 14 yılda oluşturduğu seçmen desteği, üye kitlesi ve yerel örgüt yapısını büyük ölçüde devraldı. Ancak özellikle eski yerel elitlerin DP'nin yasaklanması ile aktif siyasal yaşamdan uzaklaşmaları sonucunda, yönetici kadrolarını içine alamadı. AP yerel elitleri genellikle DP'nin daha alt kademelerinde görev alanlardan oluşmaktaydı. Gerek DP'den farklı toplumsal kesimlerin gerekse DP'nin alt kadrolarının AP içinde elit konumuna gelmeleri, bir elit dolaşımına işaret etmesine karşın,bu noktada gerçek anlamda bir dolaşımın yaşanmadığı görülmektedir. Çünkü DP'den AP'ye geçiş, askeri bir darbenin sonucunda oluşan siyasal ortamdaki boşluk nedeniyle meydana gelmiştir. Oysa Michels'e göre elit dolaşımı ,ancak aynı siyasal parti içinde,eski elitlerin yeniler

tarafından demokratik bir süreç sonucunda yerlerinden edildikleri zaman gerçekleşebilir. Burada sözkonusu olan ise demokratik bir süreç değil,askeri darbenin getirdiği zorunluluklar ve dayatmalar sonucunda eski elitlerin siyasal yaşamdan çekilmeleri üzerine, yenilerin ,başka bir siyasal parti içinde elit konumuna gelmeleridir. Öte yandan AP elitleri,DP elitlerinin izleyicisi olduklarını, onların yolunda ilerleyeceklerini söylemektedirler. Bu olgular, bu geçişin bir elit dolaşımı olarak değerlendirilemeyeceğini ortaya koymaktadır.

AP elitlerinin,parti içi konumları ve hareketleri incelendiğinde ise 19 yıl boyunca parti içinde elit dolaşımının gerçekleşmediği görülmektedir. Bu durumu ortaya koyan önemli bulgular vardır. Herşeyden önce, Michels`in yargısına da uyan biçimde AP yerel elitlerini oluşturan il başkanı ve il yönetim kurulu üyelerinin yeniden seçilme oranları çok yüksektir. Yeniden seçilme oranının düşük olduğu dönemde ise,yeni gelen elitlerin eski elitlerin izinden yürüyeceklerini ve parti amaç ve görüşlerinden ayrılmayacaklarını, merkezi elitlere bağlı kalacaklarını söyledikleri görülmektedir. Michels, yeni elitlerin böyle davranmaları halinde bunun bir elit dolaşımı olarak kabul edilemeyeceğini belirtmektedir. Nitekim partide yeni elit konumuna gelenlerin de eski elitlerle aynı toplumsal kesime dahil olmaları, isimler değişmiş olsa bile inisiyatifin aynı türde kişilerin elinde toplandığı görülmektedir. Sonuç olarak, AP yerel örgütü içinde bir elit dolaşımı yaşanmadığı, dolaşım gibi görünen olgunun, elitlerin parti içindeki hareketliliğinin sonucunda ortaya çıkan bir yer değiştirme olduğu söylenebilir.

Bu durumun başlıca nedeni olarak AP yerel elitinin, parti içinde oligarşik bir yapılanma oluşturması gösterilebilir. AP içindeki bu oligarşik yapılanmaya ise, şu olgular yol açmaktaydı. AP, kısa sürede yaygın bir şekilde örgütlenerek,geniş bir üye kitlesine sahip olmuştu. Bunun sonucunda karmaşıklaşan parti fonksiyonlarını yerine getirecek bir elit grubuna gereksinim duyulmaktaydı. Aynı zamanda kitlenin, AP yerel elitlerine DP`nin ardılları olmaları nedeniyle psikolojik olarak bağlılık duydukları görülmekteydi. AP içindeki elit oligarşisi konusunda, parti disiplininin elitlerin konumlarını destekler yönde uygulanması ve yeni elitlerin, gençlik kolları aracılığı ile özümlenme süreci sonunda bu konuma gelmelerine karşın, parti içi yönetim kademelerinde gene de yeniden seçme seçilme oranının düşüklüğü somut kanıtlar oluşturmaktadır. Yerel siyasal elitlerin, bu konumlarını devam ettirebilmelerinde, parti patronajını etkin biçimde kullanarak parti içi hiyerarşiyi pekiştirmeleri

önemli rol oynamıştır. Öte yandan AP Genel Merkezi'nin de 19 yıllık dönem boyunca, yerel elitlerin seçildiği tüm il kongrelerine müdahale ettiği görülmüştür. Yerel örgüt içinde zaman zaman ortaya çıkan hizip grupları incelendiğinde bu grupların hepsinin üyelerinin de zaten yerel bazda elit konumunda bulunan kişiler oldukları saptanabilmektedir. Bu nedenle parti içinde ciddi bir çatışmanın yaşandığından da söz etmek mümkün olmamaktadır.

AP dönemi de, tıpkı öncülü DP'nin sonu gibi bir askeri darbe ile kapanmıştır. Askeri yönetimin egemen olduğu 3 yıllık süre içinde eski siyasal partilerin kapatılmasına koşut olarak eski siyasal elitlerin de etkinliklerini yitirdikleri görülmektedir. Çok partili siyasete yeniden izin verildiğinde, pek çok yeni siyasal oluşum ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir bölümü eski siyasal partilerin ardılları idiler. Bu tür partiler içinde inceleme konumuzu oluşturan AP'nin ardılı olarak DYP ortaya çıkarken, AP yerel örgütünde elit konumunda bulunanların da bu yeni oluşumda gene elit konumuna geldiği görülmekteydi. Ancak 1983 seçimlerine girmesine izin verilen 3 parti daha önceki hiç bir partinin devamı niteliğinde değillerdi. Öte yandan bu dönemde ekonomik modelde gerçekleştirilen değişim, 1970' li yılların sonlarında ortaya çıkan yeni toplumsal kesimleri güçlendirmişti. Üç yeni siyasal parti içinde bir tek ANAP, bu ekonomik değişimin üst yapısını oluşturan siyasal görüşleri tam olarak savunarak, 1983 Kasım'ında iktidarı kazandı. Yerel bazda ANAP etrafında, eski siyasal partilerde elit konumuna gelememiş ya da ekonomik çıkarlarının ANAP'ta daha iyi temsil edileceğini düşünenler toplandı. Ancak 1984 yerel seçimlerinde iktidarını pekiştirmesine dek ANAP'a genel olarak eski siyasal partilerde elit konumuna gelememiş, ancak yeni siyasal partilerin oluşması ile bu konuma gelmeyi hedefleyen kişiler toplanmıştı. Bursa'da bu kişilerin önemli bir bölümü, 1980 öncesinde AP'nin alt kadrolarında yer alırken, askeri darbenin ardından elit olabilme amacıyla ANAP'a geçenlerden oluşmaktaydı. Bu kişilerin AP'nin ardılı olarak ortaya çıkan DYP'de değil de ANAP'ta yer almaya iten başlıca faktörün AP içindeki oligarşik yapı olduğu savlanabilmektedir. Bu noktada AP'den ANAP'a geçenlerin bir elit dolaşımı gerçekleştirdiği söylenebilmektedir. Bu noktada tıpkı DP'den AP'ye geçişte olduğu gibi, bu elit dolaşımına, bir askeri darbenin neden olduğu, dolayısıyla bunun da gerçek bir dolaşım olmadığı öne sürülebilir. Ancak bu noktada AP içinde elit konumuna gelemeyenler, 1983'de AP'nin devamı olarak ortaya çıkan DYP'ye değil, hiç bir partinin ardılı olmadığını ilan eden ve merkez sağda DYP'nin rakibi olarak ortaya çıkan yeni bir siyasal partiye, yani ANAP'a geçmişlerdir. Michels'in kuramına göre, bu durum, bir elit

dolaşımını gösterir. Çünkü ANAP'la birlikte yeni yerel elitleri oluşturanlar, merkez sağ eski elitlerinin görüşlerini ve amaçlarını devam ettirme hedefi ile ortaya çıkmamışlardır. Tam tersine DYP İl örgütü içinde siyasal yaşamlarına devam eden eski elitlere rakip olmuşlardır. Nitekim ANAP, gerek temsil ettiği kesimler ve gerek ekonomik ve siyasal görüşler bakımından AP-DYP çizgisinden farklıdır. ANAP'ın ilk dönemini oluşturan 1983-84 döneminde ANAP'ta yer alanlardan hiç biri AP içinde elit konumunda bulunmamışlar, hepsi daha alt kadrolardan gelmişlerdir.

Bu durumun bir askeri darbe sonucu oluşması ise siyasal partilerin iç işleyişleri bakımından demokratik koşulları yeterince yerine getirememeleri ile açıklanabilir. Askeri darbelerin, Türkiye'de demokratik sürecin tıkanması sonucunda meydana geldiği hipotezi kabul edilirse, merkez sağ siyasal partiler içindeki oligarşik yapılaşmaların da, demokrasi kurallarına işlerlik kazandırılmaması sonucunda gerçekleştiği ve bu oligarşik yapılaşmaların, elit dolaşımını önlediği ileri sürülebilir. Dolayısıyla askeri darbelerin ardından siyasal sistemde yaşanan yeniden yapılanma dönemi, eski siyasal elitlerin yanısıra yenilerin de siyasete katılmalarına zemin hazırlamaktadır. Bu durum her zaman bir elit dolaşımına işaret etmemektedir. Elit dolaşımının gerçekleşip gerçekleşmediğini anlayabilmek için ,bu durumda diğer değişkenlere bakmak gerekmektedir. Dolayısıyla incelediğimiz çerçevede, ANAP yerel elitlerini, AP'nin ardılı olan DYP yerel elitleri ile karşılaştırdığımızda, gerek kişiler, gerek toplumsal değişime uygun yeni gruplar açısından yapılan bir değerlendirme, ANAP'la birlikte gerçek bir elit dolaşımının yaşandığının kabul edilmesine yeterli bir gerekçe oluşturmaktadır.

Bu saptamalar, üçüncü bölümde görgül bir araştırmayla desteklenmeye çalışılmıştır. Böylece, 1980 öncesinde AP'de yer alırken, 1980 sonrası yeni siyasal oluşumların meydana gelmesi aşamasında, ANAP'ı seçen siyasal aktörlerin, bu seçimlerinde AP içindeki oligarşik yapılanmanın ne ölçüde etkili olduğu belirlenebilecektir.

III. BÖLÜM: AP KÖKENLİ BURSA ANAP ELİTİ ÜZERİNDE UYGULANAN GÖRGÜL BİR ARAŞTIRMA

Tarihsel planda hem ulusal hem yerel siyasetin değerlendirilmesi, elitizm olgusunun Türk siyasal yaşamının egemen özelliklerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Elitizm olgusuna bağlı olarak siyasal yönetim kademelerinde oligarşik bir eğilim olduğu gözlenmektedir.¹ Elitizm olgusu ve onun uzantısı olarak oligarşi eğilimini, çok partili siyasal yaşama geçilmesi ile birlikte Türk siyasal yaşamının başat kurumları haline gelen siyasal partiler içinde de izlemek mümkün olmaktadır. Bu durum yalnız siyasal partilerin genel idare yapılarında görülmekle kalmamakta, aynı zamanda partilerin yerel örgütlerinde de egemen olmaktadır. Çalışmamızın I. ve II. bölümlerinde inceleme konusunu oluşturan AP üzerinde bu sav ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ise elit dolaşımı tikanıklığı ile parti içi oligarşi olgusu arasında var olduğu düşünülen ilişki, görgül bir araştırma çerçevesinde incelenecektir.

A- AMAÇ, YÖNTEM VE ARAŞTIRMA GRUBU

Bu çalışmanın temel amacı, ana hipotez doğrultusunda, 12 Eylül 1980 öncesinde AP örgütünde yer alan kişilerin, 1983`de yeniden çok partili siyasal yaşama geçilmesi ile birlikte, AP`nin ardılı olarak ortaya çıkan siyasal partilere (Önce BTP, daha sonra DYP) katılmayarak, Türk siyasal yaşamında yeni bir parti olan ANAP`a geçişinin parti içi oligarşi nedeniyle oluşan elit dolaşımı tikanıklığına bağlı olup olmadığını araştırmaktadır. II. bölümde elde edilen bulgular ışığında Roberto Michels`in "Oligarşinin Tunç Kanunu" olarak kavramlaştırdığı teorik çerçevesine dayanılarak bu olgunun ANAP`a geçenlerin seçiminde ne kadar rol oynadığını belirlemek hedeflenmektedir.

12 Eylül 1980`den önce AP`nin çeşitli kademelerinde yer alan ancak 1983 yılında ANAP içinde elit konumunda yeniden siyasete başlayan 10 kişi ile Alain Touraine` in

¹ Tarihsel planda gerek ulusal gerek yerel bazda elitizm olgusuna bağlı olarak ortaya çıkan oligarşi eğilimine ilişkin bulgular bu çalışmanın I. bölümünde yer almaktadır.

geliştirdiği sosyolojik müdahale yöntemi kullanılarak görüşülmüştür. Bu yöntemde sunulan hipotezler, görüşülen siyasal figürler tarafından derinlemesine değerlendirilmeleri istenmiştir. Araştırmacının yönlendirmesi ile figürlerin, AP'yi gerçekte nasıl değerlendirdikleri ve ANAP'a geçişlerinde temel rol oynayan etken ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Hipotezlere dayanan soruların yöneltmesi ile teorinin toplumsal pratik üzerine temellendirilmesi sağlanmıştır. Ancak, yöntemin tüm aktörlerin aynı anda bir grup olarak toplanıp, hipotezleri tartışmalarını öngörmesine karşın gerek bu çalışmaya katılan siyasal figürlerin zaman darlığı, gerekse şu anda içinde buldukları konumun böyle bir grup oluşturmayı olanaksız kılması nedeniyle, araştırma her figüre, ayrı zamanlarda ve yerlerde uygulanmıştır. Görüşmelerin tümünde, araştırmacının aynı noktalarda vurgulama yapması ve müdahale etmesi gerçekleşmiştir. İlk kez ortaya atıldığında görüş bildirilmekten kaçınılan hipotezler, içeriği aynı kalmakla birlikte yeniden düzenlenerek yöneltmiş ve yanıt alınana kadar tekrarlanmıştır.

Üzerinde analiz yapılan grup üyelerinin, ANAP bünyesinde elit olup olmadıklarının saptanmasında resmi konum yaklaşımından yararlanılmıştır. Araştırma grubu, 1983 Temmuz ayında ANAP Bursa Örgütü'nün kuruluşundan, 1984 Mart ayında yapılan yerel seçimlere kadar geçen sürede ANAP'a katılan ve burada elit konumuna ulaşmış kişilerden oluşturulmuştur. Araştırılan dönemin kısa tutulması, grup üyelerinin ANAP'a geçiş nedeni olarak, yerel seçimlerde iktidarını pekiştiren bir siyasal partiye geçmenin avantajlarını değerlendirmeleri olasılığını ortadan kaldırmaya yöneliktir. Grup içinde bu dönem dışında ANAP'a katılan bir tek üye vardır. Ancak bu üyenin hem AP hem de 1983-86 döneminde üyesi olduğu DYP'de elit konumunda bulunmuş olması, bu olasılığı ortadan kaldırmaktadır. Bu çalışma kapsamında incelenen figürlerle görüşmeler, 7 Haziran 1993 ve 9 Temmuz 1993 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Araştırma Grubu'nu oluşturan siyasal figürlerin kısa toplumsal-siyasal arkaplanları şöyledir:

A-: 1932 yılında Kırklareli'nde doğdu. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nden 1957 yılında mezun oldu. Devlet kademelerinde üst düzey bürokrat olarak çalıştı. 1976 yılında Bursa Belediye Başkanlığı seçimlerinde AP'den aday adayı oldu. 1983 yılında ANAP kurucu il yönetim üyesi idi.

B-: 1933 yılında Bursa`da doğdu. Bursa Erkek Lisesi`nden 1951 yılında mezun oldu. Sanayici. 1951-60 döneminde DP, 1961-80 döneminde AP üyesi idi. 1983 yılında ANAP kurucu il yönetim kurulu üyesi oldu.

C-: 1925 yılında Bursa`da doğdu. Bursa Ticaret Lisesi`nden 1945 yılında mezun oldu. Peynir imalatı ve tekstilcilikle uğraşiyor.

Siyasal yaşama, 1946 yılında DP`ye girerek başladı.1950-60 tarihleri arasında önce Maksem ocak,daha sonra bucak örgüt başkanlığı yaptı.1961-80 döneminde AP`nde üye idi.1983 yılında ANAP kurucu il yönetim kurulu üyesi oldu.

D-: 1932 yılında Bursa`da doğdu. Bursa Erkek Lisesi`nden 1951 yılında mezun oldu. Mandıracı. 1961-80 döneminde AP üyesi idi. 1983 yılında ANAP`tan Belediye Meclis üyesi oldu. Daha sonra Meclis Başkanlığı yaptı.

E-: 1928 yılında Bursa`da doğdu. Bursa Erkek Lisesi orta bölümünden 1948 yılında mezun oldu. DSİ Bölge Müdürlüğü`nde bürokrat olarak görev yaptı.1983 yılında ANAP kurucu il yönetim kurulu üyesi oldu.

F-: 1940 yılında Bursa`da doğdu. Almanya Darmstadt Teknik Okulu`ndan 1962 yılında mezun oldu. Su anda bir seyahat acentası sahibi. Turizmci. 1974 yılında AP`ye üye oldu. Bir dönem merkez ilçe yönetim kurulu üyesi olarak görev yaptı. ANAP kurucu il yönetim kurulu üyesi oldu.

G-: 1945 yılında Bursa`da doğdu. Yıldız Akademisi İnşaat Mühendisliği Fakültesi`nden 1967 yılında mezun oldu. Mühendislik ve müşavirlik yapıyor. 1972 yılında AP il gençlik kolu üyesi olarak siyasal yaşama başladı.1973-77 döneminde Belediye Meclis üyeliği yaptı. 1984 yılında ANAP`a, Yıldırım ilçe örgütünü kurma görevi ile kurucu ve ilçe başkanı olarak girdi.

H-: 1944 yılında Bulgaristan`ta (Eğridere) doğdu. İstanbul Hukuk Fakültesi`nden 1970 yılında mezun oldu. Avukat. 1972 yılında AP üyesi oldu. Belediye Meclis üyeliğinde bulundu. 1983 yılında ANAP`a girdi ve 1984 yerel seçimlerinde belediye başkan aday adayı, daha sonra da il yönetim kurulu üyesi oldu.

I-: 1948 yılında Bursa`da doğdu. İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi mezunu. 1966 yılında AP İstanbul il gençlik kolu yönetim kurulu üyesi olarak siyasal yaşama başladı.

İl gençlik kolu başkanlığı ve il sekreterliği görevlerinde bulundu. 1983 yılında DYP'de merkez karar yürütme kurulu üyesi oldu. 1983-86 tarihleri arasında DYP genel idare kurulu üyesi idi. 1986 yılında ANAP'a geçti. 1988 yılında ANAP Osmangazi ilçe ikinci başkanı, 1991 yılında da ilçe başkanı oldu.

J-: 1951 yılında Gümüşhane'de doğdu. Tarsus Ortaokulu'ndan 1969 yılında mezun oldu. Müteahhit. Siyasal yaşama, 1970 yılında Adana AP'de gençlik kolu üyesi olarak başladı. 1974-80 döneminde Bursa'da AP üyesi ve delegesi oldu. 1983 yılında ANAP'ın kuruluş çalışmalarına katıldı, daha sonra il yönetim kurulu üyesi oldu.

B- HİPOTEZLER-SORULAR-ALINAN YANITLAR VE BULGULAR

Bu araştırmada yer alan siyasal aktörlerle yapılan görüşmelerde, parti içi oligarşi olgusu ile elit dolaşımı arasındaki ilişkiyi irdeleyebilmek amacıyla, 7 alt hipotez ortaya konmaktadır. Bu alt hipotezler, çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan Roberto Michels'in "oligarşinin tunç kanunu" olarak kavramlaştırdığı teorisinin, toplumsal pratiğe uygulanması çerçevesinde biçimlenmiştir. Hipotezler, araştırma grubuna soru formunda sunulmuş ve görüşlerini geniş biçimde açıklamaları sağlanmıştır.

Görüşmelerin başlangıcında, araştırmaya katılan siyasal figürlerin, AP içinde siyasete egemen olan bir elit grubun varlığına ilişkin kanıları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda ilk alt hipotezini oluşturan "güçlü bir yerel örgütlenmeye sahip olan AP içinde siyasal kontrol, parti içi elit grubunun elindeydi" cümlesi soru biçiminde formüle edilerek aktörlere yöneltilmiş ve bu elit grubunu değerlendirmeleri istenmiştir. 10 siyasal figürün hepsi, AP il örgütü içinde elit grubu üyeleri olarak aynı isimleri saymaktadırlar. Adları geçen kişilerin tümü AP il başkanları ve il yönetim kurulu üyeleri ile merkez ilçe başkanlarıdır.² Dolayısıyla siyasal aktörlerin AP içindeki elit grubundan kastettikleri il yönetim kurulu üyeleri ve merkez ilçe başkanıdır. Üç siyasal figür dışında tüm partililer, AP elitinin özellikle kitlelerle iletişim kurma ve siyasal deneyimlerine dayanan bilgi birikimleri ile hatiplik yeteneklerini birleştiren kişiler olduklarını belirtmektedirler. Bu görüşe katılmayan üç siyasal figür ise AP elitinin yeterli siyaset bilgisine sahip, elit olabilmek için gereken özellikler-

² Burada adları geçen kişiler, II.Bölümde AP eliti olarak saptanan kişilerdir.

den,örneğin entellektüel birikimden yoksun olduklarını savunmaktadırlar. Ancak tüm partililer, AP elitinin parti içindeki siyasetin kontrolünü ellerinde tuttuklarını söylemektedirler. A, AP il yönetim kurulunun bütün ilçeleri ve Bursa'ya egemen olduğunu belirtmektedir. Diğer partililer de bu görüşe katılmaktadırlar. H, yargı dışında bütün yönetim kademelerine ve partiye, bu grubun egemen olduğunu ve bu kuruluşları "babalarının tapulu malı gibi gördüklerini" ifade etmektedir. Elit konumundaki kişilerin zaman içinde isim olarak değiştiğine dikkati çeken C ise sonradan gelenlerin de eski elit grubunun devamı olduğunu düşünmektedir. Görüşülen partililerin hepsi bu durumu siyasal parti içi hiyerarşi kavramı ile tanımlamaktadırlar. Parti içi hiyerarşinin siyasal partilerin varlığını korumaları açısından önemli olduğuna değinmelerine karşın, bu durumun birtakım zorluklar doğurduğunu da ifade etmektedirler.

Burada ortaya konulan görüşler, Roberto Michels' in, örgütlerin kuruluşlarından bir süre sonra yapısal olarak katılaştıklarını ve tamamen örgüt içindeki elit grubunun kontrolüne girdikleri yargısını doğrulamaktadır.³ Siyasal aktörler, AP içinde de her şeye egemen bir elit grubunun varlığına inanmaktadırlar.

İkinci alt hipotez,AP içinde elit grubunu oluşturanların, partide bir oligarşi oluşturup oluşturmadıklarını sorgulamak amacıyla yönelik olarak ortaya konmuştur. Eğer AP içinde böyle bir oligarşik yapılanmadan söz etmek mümkünse, parti içi demokrasi kurallarının seçim zamanları dışında uygulanmadığı, yani en kabaca biçimiyle aşağıdan yukarıya doğru bir yönetimin sağlanmasına yönelik mekanizmaların işletilmediği öngörülebilir. Bu noktada ikinci hipotezimiz şudur: "AP il örgütü içinde seçim zamanları dışında parti içi demokrasiyi sağlayacak mekanizmalar oluşturulmaktaydı. Parti içi eleştiri ve yönlendirmeler yukardan aşağıya sağlanmasına karşın, aşağıdan yukarıya doğru işlememekteydi. Yerel bazda örgütün elit konumunda bulunanların örgüt üyeleri ve kendilerinden daha alt düzeydeki yöneticiler tarafından denetlenmeleri mümkün olmamaktaydı".

Bu alt hipotez, beş farklı soruyla ortaya konmuş ve verilen yanıtlar doğrultusunda her siyasal aktörün görüşleri genel bir değerlendirme ile kendilerine yeniden sunulmuş ve onayları alınmıştır. Görüşülen aktörlerin hepsinin AP eliti tarafından alınan kararların ve uygulamaların daha alt kadrolarca (ilçe yönetim kurulları, il gençlik ve kadın kolları vb)

³ R.Michels, *Political Parties*, The Free Press, New York,1962, s.:70.

eleştirilebildiğine inandıklarını, ancak bu eleştirilerin dikkate alınmasının birtakım koşullara bağlı olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Araştırma grubunu oluşturan partililer, bu koşulları, eleştirilerin kimden geldiği ve hangi konuda olduğu şeklinde ortaya koymaktadırlar. 9 partili, eleştirilerin AP'nin alt örgüt birimlerini oluşturan ilçe örgütleri ile kollardan gelmesi halinde gözönüne alınabildiğini ve kararların yeniden gözden geçirildiğini belirtirken, B, eleştirilerin siyasal partilerde daima olmasına karşın, elit konumunda olan kişilerin "kendi bildiklerini okuduklarına" inandığını ve bu durumun AP içinde de geçerli olduğunu söylemektedir. I, eleştiriler yapılsa da parti içi elit grubunun aldığı kararları, özellikle üye ve delegelerin eleştirilerinin de değiştiremediğini ifade etmektedir. J, ise elit grubu tarafından alınan karar yanlırsa, eleştirilerin bu kararın değişmesini sağlayabildiğini savunmaktadır. Kararın yanlılığına kimin karar verdiği sorusu yöneltildiğinde J, genel eğilim doğrultusunda, elit grubun bir kez daha değerlendirdiğini söylemektedir.

AP il örgütünde eliti oluşturan kişilerin uygulama ve kararların daha alt kadrolarca eleştirilip eleştirilemediğine ilişkin soruya da siyasal aktörlerin hepsi, böyle bir kontrol mekanizmasının hiçbir zaman çalıştırılmadığı şeklinde yanıt vermektedirler. Elit üzerindeki kontrolün ancak kongre zamanlarında gerçekleştiğini bildiren partililer, parti içi hiyerarşinin böyle bir kontrolü kongre dışında engellediğine inanmaktadırlar.

Bu aşamada, araştırma grubuna, parti örgütünün daha alt kademelerince alınan kararlara, parti elitinin müdahalesi olup olmadığı sorusu yöneltmiştir. Tüm siyasal figürler, böyle bir müdahalenin olmadığını belirtmelerine karşın, elit konumunda bulunan kişilerin tavsiyelerde bulduklarını eklemektedirler. Verilen yanıtlar doğrultusunda ortaya çıkan tablo, AP içindeki elit grubunun, daha alt kadrolar tarafından alınması gereken önemli bir karar söz konusu olduğunda, daima tavsiyede bulduklarını ve alt kadrolarca bu tavsiyelere "siyasi terbiye" gereği uyulduğunu göstermektedir. G, parti elitinin daha alt kadrolarca AP'ye yarar sağlayacak kararlar almalarını her zaman desteklediklerini belirtmektedir. Ancak elit grubunun, alınan kararları parti için zararlı bulması halinde ne olduğu yolundaki soruyu, kendisinin böyle bir durumu yaşamadığını söyleyerek yanıtlamaktadır.

AP yönetim kurulu tarafından daha alt kadrolara verilen direktiflere ne ölçüde uyulduğu sorusuna, araştırma grubunda yer alanların hepsi kesinlikle uyulacağı yanıtını vermektedirler. Direktiflere uyulması grup tarafından parti disiplininin bir ifadesi olarak algılanmaktadır.

Parti içi yönlendirmenin aşağıdan yukarıya doğru işleyip işlemediğini sorgulamak için yöneltilen "Parti eliti karar alırken daha alt kadrolara danışır mıydı?" sorusuna ise 8 partili danışılmadığı yanıtını vermektedir. Bu konuda B,E ve J böyle bir danışmanın söz konusu olması halinde bile alt kadrolarda bulunanların önerilerinin gözönüne alınma olasılığının zayıf olduğunu ileri sürmektedirler. Yalnızca iki siyasal figür, genişletilmiş il ve ilçe divanları aracılığı ile alt kadroların görüşlerinin dinlendiğini belirtmektedirler.

İkinci alt hipotez kapsamında,partililerin verdiği yanıtlar değerlendirildiğinde,seçim zamanları dışında parti içi demokrasiyi sağlayan mekanizmaların AP yerel örgütü içinde işlerlik kazanmadığı görülmektedir. Alt kadroların elit grubunu eleştirebilmeleri ve yönlendirebilmeleri belli koşullar altında kısıtlı olarak gerçekleşmekte ve seçim zamanları dışında parti içi elitin aldığı kararlar ve uygulamalar, alt kadrolarca denetlenememektedir. Ancak AP yerel elitinin, partinin alt kademelerinde bulunan kişiler üzerinde denetim kurduğu ve yönlendirebildiği ortaya çıkmaktadır. Michels, bütün örgütlerin kitleselleşmeleri ve yaygınlaşmaları ile doğru orantılı olarak, elit konumunda bulunanların iktidarlarının arttığına dikkati çekmektedir.Siyasal partilerin zaman içinde karmaşıklaşan işlevlerinin yerine getirilmesinin bir grubun tekeline alındığı ölçüde, partinin sıradan üyelerinin doğrudan denetimlerini azaltıcı bir etki yaptığını söyleyen Michels, denetimin kitleden parti içi elitlere doğru el değiştirdiğini vurgulamaktadır.⁴ Michels'in bu çıkarımının, AP yerel örgütü için de geçerli olduğu görülmektedir. Eleştirme ve yönlendirmenin yukarıdan aşağıya doğru işlediği dikkate alınır, AP içinde parti yaşamına katılımın, kademelenmiş bir görünüme sahip olduğu söylenebilir. Michels'in, elitlerin bir kez bu konuma geldikten sonra, kendi sorumluluk alanları içinde üyelere danışmadan önemli kararlar almaya başlayacakları ve bu yolla parti içi demokratik kontrolün en alt düzeye ineceğine ilişkin öngörülerini de AP'de gerçekleştirmektedir.⁵

Bu değerlendirme çerçevesinde sonuç olarak AP içinde oligarşik bir yapılanmadan söz etmek mümkün görülmesine karşın, araştırma grubu üyeleri, görüşmenin bu aşamasında böyle bir olgunun varlığını doğrulamamaktadırlar. Ortaya çıkan durum, siyasal figürlerce, parti içi hiyerarşi ve parti disiplininin zorunlu bir sonucu olarak algılanmaktadır. Siyasal

⁴ Aynı eser..., s.:70-72.

⁵ Aynı eser..., s.:72.

figürlerin ANAP içinde elit konumda bulunmuş olmalarının, bu görüşlerini güçlendirdiği gözlenmektedir. Partiiçi demokrasi mekanizmalarının daha çok işletilmesi ve partinin alt kademelerinde bulunanların da karar alma aşamasına dahil edilmesi gerektiğine inanan figürler, buna karşın pratikte böyle bir durumun teknik açıdan olanaksız olduğunu savunmaktadırlar. Aynı zamanda, siyasal partilerde özellikle parti üyeleri ve delegelerin yönetime katılmaya istekli olmadığını düşünmektedirler.⁶ Araştırma grubunun yanıtları ve değerlendirmeleri, AP yerel örgütü içinde merkezîyetçiliğin derecesinin yüksek olduğunu da kanıtlamakta ve örgüt içi iktidarın büyük ölçüde belli bir merkezde toplandığı sonucuna götürmektedir.⁷ Partililerin bu olguları parti hiyerarşisi ve parti disiplini kavramları ile açıklıyor olmaları da bu yargıyı doğrulamaktadır.⁸ Bu sonuç, birinci alt hipoteze ilişkin yapılan değerlendirmeleri de güçlendirirken, araştırmanın bu aşamasında, partililerin AP içinde bir oligarşinin varlığını kabul etmemiş olmalarına karşın, AP elitinin iktidarı kendi elinde topladığına ilişkin inançların güçlülüğünü ortaya koymaktadır.

Görüşmelerin bu aşamasında, 10 siyasal figürün AP içinde elit dolaşımın nasıl gerçekleştiğine ilişkin görüşleri, ANAP'a geçişlerinde, AP içinde elit konumuna gelememelerinin ne kadar rolü olduğunu saptamak açısından önem taşımaktadır. Demokratik bir sistemde, parti içi elit dolaşımın gerçekleşmesinde başlıca yol, parti içinde elit konumları için yapılan seçimler olmalıdır.⁹ Bu bağlamda, siyasal figürlere sunulan üçüncü hipotez şöyle ortaya konmaktadır: "AP'de yasaların gerektirdiği yeniden seçimler tamamen bir formaliteden ibarettir. Seçimlerde herkes aday olabilmesine karşın, herkesin eşit şansı olmamakta, birtakım ek kriterler rol oynamaktadır. Bu durum parti içinde oligarşi eğilimini güçlendirmektedir".

Bu hipotez doğrultusunda siyasal figürlere sorular yöneltmiş ve parti içi oligarşi ile elit dolaşımı tıkanıklığı arasındaki ilişki ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İlk olarak AP'de

⁶ Siyasal partilerde oligarşi eğiliminin teknik yönetsel ve psikolojik nedenlere ilişkin olarak ayrıntılı bilgi için bkz: *Aynı eser*, s.:63-97.

⁷ Siyasal partilerde merkezîyetçilik olgusuna ilişkin olarak ayrıntılı bilgi için bak: E. Özbudun, *Siyasal Partiler*, A.Ü.H.F. Yayınları, Ankara, 1977, s.:67.

⁸ *Aynı eser*, s.:71.

⁹ R.Michels, *Political Elites*,...a.g.e. s.:122.

yerel bazda yapılan seçimlerde herkese eşit şans verilir verilmediği sorulmuştur. Grubun yüzde 80'i parti içindeki seçimlerde herkesin aday olabildiğini, ancak seçilebilmenin belli koşullara bağlı olduğunu belirtmektedir. Siyasal figürler, seçilebilmenin koşulları olarak hem delegeler tarafından tanınmayı hem de yönetim kademelerinde bulunanlarla iyi ilişkiler geliştirmeyi öngörmektedirler. G, deneyimli olmanın, bilgi birikimine sahip olmanın ve aday olan kişinin ekonomik yönden güçlü olmasının delegeler tarafından gözönüne alındığını belirtmektedir. Diğer siyasal aktörler de bu görüşü onaylamaktadırlar. Bu durum AP bünyesinde kitlenin yönetilme isteğiyle birlikte, entelektüel ve ekonomik açıdan kendisinden üstün olduğuna inandıkları kişileri yönetici konumuna getirdiğini göstermektedir. Ekonomik ve entelektüel farkların yanısıra, B, AP içinde daima farklı alanlarda da başarılı olduklarını kanıtlamış kişilerin daha fazla şansı olduğunu belirtmiştir. Bu görüş, kitlenin kendilerinden üstün gördükleri kişilere belli bir adanma duygusu ile bağlanıp, lider olarak kabul edebileceklerine ilişkin teorik yargıyı da doğrulamaktadır.¹⁰ G'nin seçilebilmek için sahip olunması gereken özelliklerden biri olarak gösterdiği deneyim unsuru ise eski elitlerin yerlerini korumalarını sağlayan önemli bir etken olmaktadır. Bu noktada eski elitlerin yerlerini korumak için gereksinim duydukları ilişkileri kurumları ve kitle psikolojisini yenilere göre daha iyi anlamaları rol oynamaktadır.¹¹

Ancak grup içinde iki siyasal figür, belli özelliklere sahip olan herkesin seçilme şansı olmadığını düşünmektedirler. J, parti içi seçimlerde adayların AP yerel elitleri tarafından belirlendiğini öne sürerken, H de AP'de adaletli bir seçim sisteminden söz edilemeyeceğini, çünkü tabandan gelen adayların yeteneklerini göstermelerine engel olduğunu söylemekte ve il yönetiminin isteği olmaksızın hiçbir yeni adayın seçilemediğini savunmaktadır. Sonuç olarak, AP'de elit konumuna gelebilmenin koşulları, entelektüel üstünlük, ekonomik güç, deneyim sahibi olma ve eski elit üyeleri tarafından kabul edilmek olarak ortaya konmaktadır.

Bu koşullar çerçevesinde siyasal figürler, AP içinde üyelikten başlayarak yavaş yavaş kademeleri aşmanın parti içinde yükselme sağlayabildiğini söylemektedirler. Ancak verilen örnekler, aktörlerin parti içinde yükselme sağlayan en önemli kademe olarak il gençlik kol-

¹⁰ Aynı eser..., s.:99.

¹¹ Aynı eser... , s.:104.

larını gördüklerini ortaya koymaktadır. Bu durum II. Bölümde AP'ye ilişkin bulguları güçlendirirken, AP'de elit dolaşımının kooptasyon yoluyla gerçekleştiğine ilişkin düşüncelerin belirmesine neden olmaktadır. A, ekonomik açıdan güçlü olan yada siyasal/ailevi ilişkiler aracılığıyla partide kademeleri atlayarak elit konumuna gelebilen kişiler olduğunu, ancak böyle yükselenlerin uzun süre bu konumu koruyamadıklarını düşünmektedir. Aynı zamanda A, gençlik kollarından gelen kişilerin ise gerek kendilerini kitleye tanıtır benimsenme olanağını yakaladıklarını, gerekse parti içi elitlerin görüş ve düşüncelerini daha iyi devam ettirebilecek bir donanıma sahip olduklarını düşündüğü için parti içi kademelerde hızla yükselerek yeni elitleri oluşturduklarını söylemektedir. I da, yeni elitlerin ortaya çıkması için il gençlik kollarının siyasi partilerin okulu işlevini gördüğünü öne sürmektedir. Diğer partililerce de onaylanan A ve I'nın görüşleri, şöyle bir genel kanının doğduğunu göstermektedir: Gençlik kollarında siyasete başlayan ve burada parti eliti olabilmek için gerekli yetileri(hatiplik, kitle üzerinde otorite kurabilme ve sözlerini dinletebilme...vb) kazanan kişilerin, ekonomik güç, entellektüel birikim ve eski elitlerce benimsenme koşullarını yerine getirmesi durumunda AP yerel örgütünde elit dolaşımı gerçekleşmektedir. Ancak öngörülen koşullar ve özellikler, AP'de tamamen yeni bir kuşağın elit konumuna gelmediğini, elit dolaşımının kooptasyon yoluyla sağlandığını ortaya koymaktadır.

Görüşmelerin bu aşamasında siyasal aktörlere, AP yerel örgütü içinde birbiriyle rekabet eden elit gruplarının varlığı konusundaki düşünceleri sorulmuş ve görüşleri alınmaya çalışılmıştır.

Bu noktada AP'de parti içi rekabetin varlığından söz etmenin mümkün olup olmadığı, eğer böyle bir rekabet varsa hangi gruplar arasında gerçekleştiği sorulmuştur. Siyasal aktörler, üyeleri ortak bir amaç ve ortak bir özdeşlik duygusunu paylaşan ve hedeflerine erişmek için kollektif şekilde hareket etmek üzere örgütlenmiş bulunan parti içi klik veya gruplaşmalar anlamında hiziplerin özellikle seçim zamanlarında ortaya çıktığını söylemektedirler.¹² A, parti içinde yüксеlebilmek için belli bir hizip grubuna girildiğini, ancak bu yolla çok az kişinin yüксеlebildiğini söylerken, B ve C, bu görüşe karşı çıkarak, her dönemde AP içinde hizip çıktığını ve hizip gruplarından birine dahil olmanın önemli bir yükselme şansı verdiğini ifade etmektedirler. H ve I ise partiiçi hiziplerin, hiçbir zaman partinin alt kadroları ile üst

¹² E.Özbudun, *Siyasal Partiler...*, a.g.e., s.:72.

kadrolarını karşı karşıya getirmediğini, parti içi elit grubunu oluşturan kişilerin zaman zaman birbirlerini tasfiye etmek için hizip oluşturdıklarını söylemektedirler. H, elit grubu içinde oluşan bölünmenin seçim zamanlarında iki farklı liste çıkmasına yol açtığını, ancak seçimlerin bitmesi ile birlikte sonuçta yine aynı kişilerin kazanmış olduklarını belirtmekte, rekabetin farklı düşünceler ve görüşler getirmediğini söylemektedir.

Siyasal figürlerin bu konudaki yargıları, elit içi bir rekabetin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu rekabetin II. Bölümdeki bulgular ışığında AP yerel örgütü içinde gençler ve yaşlılar arasında olduğu sonucu çıkmaktadır.

Analiz edilen siyasi aktörler, parti yerel örgütünde bir elit içi rekabetin varlığına inanmakla birlikte, bu rekabet sonucunda ortaya çıkan elit değişiminin bir elit dolaşımı anlamına gelmediği kanısındadırlar.

Siyasal figürler, bu bağlamda parti içi rekabetin sonucunu ve yeni elit grubunun nasıl oluşacağına genel merkezin etki ettiğini düşünmektedirler. Bu düşünceleri, parti içinde elit konumuna ulaşan kişilerin, parti içinde en alt kademelerden başlayarak yükselme sağlayabildikleri ve herkese eşit şans verildiğine ilişkin görüşleriyle çelişmektedir. Ancak yapılan görüşmelerde, partililerin genel merkezin müdahalelerini ayrıntılı olarak, tanıklıklarını da ortaya koyarak anlatmaları, AP içinde seçim mekanizmalarının demokratik bir görünüm altında gerçekleştiğine, ancak büyük ölçüde bir formalite olduğuna inandıklarını göstermektedir. A, B ve J, genel merkezin seçimlerdeki etkinliğinin pek açık olmamakla birlikte, il kongrelerine katılan milletvekilleri aracılığı ile yönetime seçilmesi istenen kişilerin delegelere duyurulduğunu ve bu yönde karar alınması için çalıştıklarını anlatmaktadırlar. H ve G ise kendi tanıklıklarına dayanarak, bizzat AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in il bazındaki parti içi seçimlerde kimlerin yönetime girmesi gerektiğini bildirdiğini söylemektedirler. C, D ve E ve ise bazı küçük birimlerde ön seçim yapıldığını, ancak genelde merkez yoklamasının belirleyici olduğunu ifade ederek, her şeye karar verenin genel merkez olduğu yolundaki görüşlerini açıklamaktadırlar. Siyasal figürlerin parti içi rekabet ve genel merkez müdahalesine ilişkin görüşleri sonucunda, AP içinde yasaların gerektirdiği yeniden seçimin bir formaliteden ibaret olduğu inancı yaygındır. Herkese eşit şans verilmesine ilişkin görüşleri, herkesin seçime katılabilme şansına sahip olduğu ve parti içinde aşağı kademeler-

den başlayarak yükselmenin ancak eski elit tarafından benimsenmeleri halinde mümkün olabildiğine ilişkin görüşlerle yer değiştirmiştir.

Bu aşamada, siyasal figürlere yöneltilen "AP il örgütü içinde elit konumunda bulunan grubun bir oligarşi oluşturduğunu düşünüyor musunuz?" sorusuna tüm aktörler olumlu yanıt vermektedirler. G, bunun aksini savunmanın mümkün olmadığını söylerken, C, parti üyelerin alt kadrolarda çalışmaya başlayarak yükselmeyi istemelerine karşın, bunun mümkün olmadığını ve parti yönetiminin küçük bir elit grubu tarafından yürütüldüğünü belirtmektedir. J, H ve G, parti içindeki bütün işlerin belli bir grup tarafından gerçekleştirildiğini ve bunun elitlerin iktidarını pekiştiren bir durum yarattığını söylemektedirler. H, AP içinde yaratılan oligarşinin 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine yol açan demokrasi krizine neden olduğunu ifade etmektedir. Siyasal figürlerin, bu noktaya kadar ortaya koydukları görüşler, Michels'in siyasal partilerde oligarşik bir eğilimin nasıl meydana geldiğine ilişkin teorik saptamalarının toplumsal pratiğe yansıdığını göstermektedir.

Michels'e göre bütün örgütlerde oligarşiye doğru bir eğilim vardır. Michels bu eğilimi, kitlelerin kendi kendilerini yönetmelerinin olanaksızlığına ve yetersizliğine (teknik ve yönetsel zorunluluk) ve kitlelerdeki yönetilme gereksiniminin karşılanması sonucunda parti yöneticiliğinin zamanla alışkanlığa dönüşmesine bir hak niteliği kazanmasına, liderlerin zamanla kitlenin gözünde yüceltilmesine (psikolojik etken) bağlanmaktadır. Yasaların gerektirdiği yeniden seçim, Michels'e göre tamamen bir formaliteden ibarettir. Parti içindeki mücadelenin yenilerle eskiler arasında gerçekleştiğini, ancak eskilerin parti içinde oluşturdukları egemenlik sonucunda yenilerin silineceğini öngörmektedir. Michels'e göre seçim zamanlarında isimler kısmen değişmiş olsa bile inisiyatif yine aynı kişilerin elinde toplanmaktadır. Çünkü, eski elitler tamamen yeni bir kuşağı içlerine almaktansa kooptasyon yoluyla kendi özellik ve görüşlerine uygun yeni kişileri elit gruba dahil ederler. Böylece parti içi elitler adeta bir kartel yaratırlar. Yeni kuşak, eski elitleri tasfiye etmedikleri ve eski liderlerin yolunda ilerleyeceğini söylediği ölçüde elit gruba katılabilir. Michels'e göre bu bir elit dolaşımı anlamına gelmez.¹³

Parti içi oligarşi olgusunun ortaya konması ile birlikte, grubu oluşturan bazı siyasal figürlerin parti içi mekanizmalardan dışlandıklarına inandıkları da ortaya çıkmıştır. G,

¹³ R. Michels, *Political Elites*, ..a.g.e.. s.: 50-182.

Belediye Meclisi üyesi iken, AP grubundaki tek mühendisin kendisi olmasına karşın Nafaa Komisyonu'na girmesine parti grubunun engel olduğunu ve istifa etmek zorunda kaldığını anlatmaktadır. H de parti içinde yoğun bir çalışma gerçekleştirmesine karşın ancak belli bir noktaya gelebildiğini, daha üst konumlara gelmesine izin verilmediğini belirtmektedir. J'nin AP elit grubu tarafından dışlanması ise tamamen ANAP'a geçiş nedenini oluşturmaktadır. Diğer figürler ise partiçi mekanizmalarda dışlanabilecekleri konumlarda bulunmadıkları için böyle bir olay yaşamadıklarını söylemektedirler.

Bu aşamada analiz edilen grup üyelerinin ANAP'a geçişlerinin şimdiye kadar bu noktada ortaya çıkan parti içi oligarşi olgusu ile bağlantısı gündeme getirilmiştir. Grup üyeleri AP kökenli olmalarına karşın, çok partili siyasal yaşama yeniden geçilmesi ile birlikte ANAP'ı seçmelerinin nedeni, AP içindeki oligarşi eğilimi ile bağlantılı mıdır? Bu sorunun yanıtı, siyasal figürlerin neden ANAP'ı tercih ettiklerine ilişkin açıklamaları sonucunda ortaya çıkmıştır.

A, AP ve onun ardılı olarak ortaya çıkan DYP ile ANAP arasında siyasal anlayış bakımından fark olmadığına inanmaktadır. ANAP'ın kuruluş aşamasında Turgut Özal'ın AP Genel Başkanı olan Süleyman Demirel'in iznini alarak partiyi oluşturmasının, kararı üzerinde etkili olduğunu söyleyen A, ANAP ve DYP arasındaki tek farkın, elit konumundaki kişiler olduğunu belirtmektedir.

B de ANAP ve DYP arasında dünya görüşü ve siyasal yaklaşımlar açısından fark görmediğini belirterek, neden ANAP'ı seçtiğini şu sözlerle ortaya koymaktadır: "Aslında aynı görüşe sahip insanlarız, ama yeniden siyasal partiler kurulurken, Demirel "Benden başkası olmayacak" mantığı ile hareket ediyordu. Aynı mantık yerel siyasete de egemendi. Bir yerde herkes parti içinde çalışıyor, belli yerlere yükselmek istenmesi çok doğal. İlle de benden başkası olmayacak denebilir mi?"

E ve F, ANAP'a geçerken, siyasetten kişisel kazanımlar elde etmeyi beklemediklerini, ancak birlikte iyi bir siyasal çalışma yürütebilecekleri kimselerin toplandığı, siyasal programını onayladıkları bir parti içinde bulunmak istemelerinin önemli bir rol oynadığını söylemektedirler. Her ikisi de elit konumuna gelmek gibi bir istekleri bulunmadığını belirtmekle birlikte, parti içinde hizmet vermek için yer aldıklarını ve daha iyi hizmet edebilmenin parti içinde elit konumunda bulunmakla sağlanabileceğine inandıklarını ifade etmektedirler.

H, 1983 yılında çok partili siyasal yaşama yeniden geçilmesi ile birlikte, ilk önce BTP'nin kuruluşunda çalışmak için çaba harcadığını, ancak BTP ve daha sonra DYP'nin kuruluş görevinin, AP yerel örgütünde elit grubu oluşturanlara verildiğini görünce ANAP'a geçtiğini söylemektedir. H'nin ANAP'ı seçmesinde, AP içinde varolduğuna inandığı oligarşik yapılanmanın, AP'nin ardılı olarak ortaya çıkan yeni partilere de taşındığına ilişkin inancı rol oynamaktadır. H, ANAP'a elit konumuna yükselebileceğine inandığı için geçtiğini söylemektedir.

J, ise yeni siyasal partilerin kuruluş aşamasında önce DYP'den çağrı beklediğini, ancak böyle bir çağrının gelmediğini belirterek, üyelik için DYP'ye gittiğinde, kurucu il başkanı Abdülkadir Cenkçiler'in kendisini "sıradan vatandaşlar" gibi karşıladığını anlatmaktadır. Cenkçiler'in üye olması konusunda kendisine hiç bir teklifte bulunmadığını belirten Yılmaz, bu tavrı kendisinin DYP'de önemli bir konum istediğini sanmalarına bağlamaktadır. J, Cenkçiler'in bu tutumunun ANAP'tan gelen teklifi kabul ederek kuruluş çalışmalarına katılmaya karar vermesine yol açtığını söylemektedir.

G de ANAP'a geçişinin nedeni olarak, bu partide daha iyi hizmetler verebileceğine ilişkin inancını göstermektedir. ANAP'ın geleceğinin belli olmamasına karşın, bu kararı vermesinde, daha önce AP içinde karar mekanizmalarından dışlanmasının da rol oynadığını söylemektedir. Siyasal partilerde ana hedefin daha iyi hizmetler vermek olması gerektiğine değinen G, ancak bazı kişilerin hizmet vermeksizin belli konumları işgal ettiğini ve bu tutumun yanlış olduğuna inandığını vurgulamaktadır.

C ve D ise parti içinde elit kademesinde bulunan kişilerin belli üstün niteliklere sahip olması gerektiğini, ancak AP içinde bu niteliklere sahip olmayan kişilerin elit konumlarını doldurduklarını belirtmektedirler. Gerek ANAP'ın kuruluş aşamasında aradıkları özelliklere sahip kişilerin bu partide toplandığını görmelerinin gerekse ANAP'ın kendi siyasal görüşlerine uygun bir parti olduğuna ilişkin inançlarının böyle bir karar vermelerinde rol oynayan etkenler olduğunu söylemektedirler.

I, ANAP'a geçiş nedeni olarak parti içi oligarşinin AP'nin ve onun ardılı olan DYP'nin yapısal bir özelliği olduğuna ilişkin inancını göstermektedir. 1983 yılında DYP'nin 33 kurucu üyesi arasında yer aldığını ve Demirel ile birlikte çalıştığını anlatarak, bu çalışmalar sırasında Demirel'in idealleştirdiği gibi bir lider olmadığını ve hata yapmasına

karşın eleştirilere izin vermediğini gördüğünü söylemektedir. Bu nedenle DYP içinde muhalefeti oluşturan Mehmet Yazar ve grubunun yanında yer aldığını belirten I, bu grupla birlikte DYP'den istifa ettiğini; önce Hür Demokrat Parti'nin oluşumunda görev aldığını, ancak daha sonra ANAP'a geçtiğini anlatmaktadır. I, geçiş nedeninin DYP'de egemen olduğuna inandığı lider oligarşisine bağlı olduğunu söylemektedir.

Bu bölümde elde edilen bulgular ışığında sonuç olarak şu değerlendirmeyi yapmak mümkün görünmektedir. Burada analiz edilen siyasal figürler, AP içinde elit grubu olarak tanımladıkları il başkanı ve il yönetim kurulu üyelerinin parti içinde küçük, tutunumlu, birlik duygusuna sahip bir oligarşi oluşturduklarına inanmaktadırlar. Bununla bağlantılı olarak parti içi demokrasinin uygulanması süreçlerine gerek seçim zamanlarında gerekse seçimlerin yapılmadığı zamanlarda egemen olduklarını düşünmektedirler. Siyasal figürler, bu durumun, parti içi elit dolaşımına olanak vermediği ve yeni kişilerin, kooptasyon yoluyla yönetime katılıp elit konumuna gelmiş olsalar bile bunun bir elit dolaşımı anlamına gelmediğini; çünkü parti içindeki kitlede meydana gelen değişimi temsil eden kişilerin değil, eski elitlerin görüş ve düşüncelerini devam ettiren kişilerin bu konuma ulaştığına inanmaktadırlar. Figürler, ANAP ve AP ile onun ardılı olan DYP arasında genel siyasal görüşler açısından fark olmadığını vurgulamakla, seçim nedenlerinin siyasal görüş farklılığı olmadığını ortaya koymaktadırlar. ANAP programının bu siyasal figürlerin seçimleri açısından ikincil bir rol oynadığı söylenebilir. Burada analiz edilen tüm siyasal figürler, ANAP'a geçerken, amaçlarının parti içinde hizmet etmek olduğunu belirtmekte, ve bu hizmeti AP'de buldukları konum ve parti içindeki görevleri nedeniyle yeterince verememiş olduklarını düşünmektedirler. Bu durumun AP içinde kimi zaman yönetim kademelerinde bulunmuş - olmalarına karşın, parti içi elit grubuna dahil olmamaları ile ilişkilendirmektedirler. Elit konumuna gelememelerinin nedeni ise, edinilen bulgular sonucunda AP içinde varlığına inandıkları oligarşik eğilimin, parti içi elit dolaşımını önlemesi olarak ortaya konmaktadır.

SONUÇ

Bu araştırmada, Türk siyasetinde çok partili siyasal yaşama geçilmesi ile birlikte ortaya çıkan merkez sağ siyasal partilerin Bursa yerel örgütlerinde elit konumunda bulunanların, parti içinde oluşturdukları yapılanmadan hareketle, parti içi elit dolaşımı tıkanıklığına etki eden faktörler ve bu tıkanıklığın çözülme süreçleri tartışılmaya çalışılmıştır. Burada ulaşılan yargılar, Türkiye`de yerel bazda elit dolaşımı sürecine ilişkin bazı sonuçlar ortaya koymaktadır.

Türk siyasetinin tarihsel bir bakış içinde değerlendirilmesi, siyasete elitlerin egemenliği anlamında elitizm olgusunun, önemli özelliklerinden biri olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Hkmedici yönetim geleneği çerçevesinde, elitizm olgusuna bağlı olarak, siyasal süreçlerde ve yönetim kademelerinde oligarşik bir eğilimin varlığı saptanabilmektedir. Çok partili siyasal yaşama geçilmesine dek, siyasette belirleyici olan ve egemen konumunda bulunanlar merkezi siyasal elitlerdir. Ancak çok partili siyasal yaşamda tarihsel olarak kenar kapsamında olan yerel elitlerin siyasal süreçlere katılabildikleri, ne var ki siyasal kültürün en önemli özelliklerinden birini oluşturan merkezi siyasal elitlerin, siyasal süreçlere üzerindeki hükmedici egemen konumu, patronaj ilişkilerinin siyasal parti örgütlerine taşınması ile birlikte sürdüğü görülmektedir. Bu çerçevede merkez sağ siyasal partilerde yerel elit konumunda bulunanların da merkezi elitlerden bağımsız olarak varolamadıkları ve demokrasinin özünü oluşturan aşağıdan yukarıya dikey hareketliliği yerel örgütler içinde sağlama yoluna gitmeyerek, oligarşik bir yapılanma meydana getirdikleri ortaya çıkmaktadır. Bu durum, demokratik bir sistemin gereklerinden birini oluşturan parti içi elit dolaşımının gerçekleşmesinin önünü tıkayan en önemli nedeni oluşturmaktadır. Yerel parti rgt bünyesinde, demokratik süreçler sonunda oluşmayan elit dolaşımı, hemen daima askeri darbeler ve olağanüstü koşullar sonucunda meydana gelmektedir.

Ancak askeri darbelerin, elit dolaşımına zemin hazırlayan koşulları, dayatma ve zorlama yoluyla oluşturması, bu dolaşımların gerçek birer elit dolaşımı olarak kabul edilmelerini güçleştirmektedir. Öte yandan elit dolaşımı tıkanıklıkları, bu çalışma kapsamında saptandığı

gibi, siyasal parti elitlerinin oligarşi oluşturmalarının sonucunda meydana gelmektedir. Elitlerin oligarşi oluşturmaları ise, gerçekte, demokrasi kurallarının işlerlik kazanamaması ile oluşmaktadır. Bu durum demokratik sistemin de tıkanmasına yol açan nedenlerden birini meydana getirmektedir. Askeri darbeler ise, zaten demokratik sistemdeki tıkanıklıklar öne sürülerek yapılmaktadırlar. Dolayısıyla elit dolaşımlarının, teorik olarak, askeri darbeler sonucunda meydana gelmesi halinde gerçek birer dolaşım olarak algılanmaları güçleşmesine karşın, Türk siyasetinde, demokrasi geleneğinin yeterince kökleşmemiş oluşu, Türk siyasetinin, kendine özgü koşullarında, bu dolaşımları, elit dolaşımları olarak kabul etmemiz gerektiği sonucunu doğurmaktadır. Ancak bu noktada, elit dolaşımının gerçekleşip gerçekleşmemesi konusunda, askeri darbe ikilemi bir kenara bırakılarak, diğer değişken ve koşullara bakmak suretiyle anlaşılabilir. Bu çalışma kapsamında, merkez sağ siyasal parti yerel örgütlerinde elit dolaşımı olgusu, DY-AP-ANAP çizgisinde incelenmiştir. İlk halkayı oluşturan DP'nin yerel örgütünde elit konumunda bulunanlar, başlangıçta, o zamana dek yönetim kademelerinden dışlanmış ve kenar kapsamında yer alanlardan oluştukları için çok partili siyasal yaşama geçilmesi ile birlikte merkezde olduğu gibi yerel bazda da bir elit dolaşımı gerçekleşmiştir. Ancak DP yerel örgütünün damgasını vurduğu 1946-60 döneminde, parti içinde elit dolaşımı meydana gelmemiştir. Bu durum, parti içi demokratik süreçlerin biçimsel olarak izlenmesine karşın, özellikle yerel elitlerin belirlendiği parti il kongrelerinde, genel merkezin belirleyici egemenliğinin hüküm sürmesi ve parti içi yönetim kademeleri için rekabetin söz konusu olmaması, aşağı kademelerde yer alanların, parti yerel elitleri konumuna gelememeleri ile ortaya konabilmektedir. DP yerel örgütü içinde elit dolaşımının meydana gelmemesinin nedenleri ise, iki etkene dayanmaktadır. Birincisi, kısa sürede yerel örgütlenmesini yaygın bir hale getiren ve geniş bir üye kitlesine sahip olan parti yerel örgütünde teknik ve yönetsel anlamda elitlere gereksinim duyulması ve elit konumuna gelenlerin, bir kez bu konuma gelmekle parti patronajından da yararlanarak bu konumlarını ellerinde tutmanın araçlarını geliştirebilmiş olmalarıdır. İkinci etken ise ilk kez kenarın taleplerini dile getiren DP'nin tüm ülke genelinde ve Bursa'da da yerel elitleri aracılığıyla kullandığı popülist söyleme koşut olarak, kitlelerin DP yerel elitlerine şükran duymalarının ve bağlanmalarının sağlanmasıdır.

DP'nin 1960 askeri darbesi ile kapanması üzerine, Türk siyasetinde merkez sağda meydana gelen boşluk AP ile giderilmiştir. İlk çok partili siyasal yaşam deneyiminin askeri

bir darbe ile sonuçlanmasından tedirginlik duyan DP yerel elitleri,yeniden çok partili siyasete geçilme aşamasında AP içinde yer almaktan çekinmişler ve siyasetin dışında kalmışlardır. Bu durum bir elit dolaşımına olanak tanımış olmasına ve AP yerel örgütünde elit konumunda bulunanların farklı toplumsal arkaplana sahip kişilerden oluşmalarına karşın,bu noktada bir elit dolaşımının meydana geldiği söylenememektedir. Bunun nedeni, Michels'in "oligarşinin tunç kanunu" kuramına göre, yeni elitlerin,eskilerin devamı olduklarını ve onların yolunda ilerleyeceklerini söylemeleridir. Dolayısıyla AP'nin kurulması ile birlikte bir elit dolaşımı yaşanmamıştır.

1961-80 döneminde Türk siyasetinde merkez sağ siyasal bir oluşum olarak varolan AP yerel örgütü içinde de öncülü DP'de olduğu gibi bir elit dolaşımı olgusuna rastlanmaktadır. Elit konumunda bulunan kişiler bu konumlarını, parti içi patronaj ilişkileri sayesinde uzun süreler ellerinde tutabilmektedirler. Yeni kişilerin parti yönetim kademelerine gelebilmeleri ise eski elitler tarafından seçilmeleri yani kooptasyon sonucunda gerçekleşmektedir. Bu süreçte özellikle İl Gençlik Kollarında uzun bir özümlenme süreci geçiren kişiler elit olabilmekte, böylece parti yerel örgütünde elitler bir kartel yaratabilmektedirler. Öte yandan parti genel başkanı ile yerel elitler arasında varolan bağımlılık ilişkisi de yerel bazda elit dolaşımı sürecini olumsuz anlamda etkilemektedir. AP yerel örgütünde elit dolaşımı tikanıklığının nedeni, yerel elitlerin parti içinde oligarşik yapılanmalarının tıpkı DP'de olduğu gibi, teknik yönetsel ve psikolojik faktörlerin etkisi ile gerçekleşmesidir. Yaygın bir örgütlenmeye ve geniş bir üye kitlesine sahip olan AP yerel örgütü içindeki elitler,özellikle 1960 Anayasası ile ilçe düzeyinin altında örgütlenmeye izin verilmemesi nedeniyle parti içi demokratik süreçleri etkileri altına alabilmiş, parti içi patronajdan yararlanarak delegelerin, kongrelerdeki seçimlerini etkileyebilmişlerdi. Öte yandan parti yerel örgütünde gerçekleştirilen seçim sürecinde genel merkezin, milletvekili,senatör ve bakanlar aracılığı ile delegelerin seçimlerini yönlendirebildikleri görülmektedir. AP yerel örgütü içinde çeşitli dönemlerde rekabet görülmüş olmasına ve hizip gruplar ortaya çıkmasına karşın, bu rekabet parti yerel eliti arasında meydana gelmişti. Dolayısıyla bu rekabet,parti içinde aşağıdan yukarıya dikey bir serbest hareket sonucunda, aşağı kademelerde yer alanların elit konumuna gelmelerini gerçekleştirmemişti. Dolayısıyla AP yerel örgütü içinde 19 yıl boyunca bir elit dolaşımı tikanıklığı ortaya çıktığı belirlenebilmektedir.

Bu tıkanıklık, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile tüm siyasal partilerin kapatılması üzerine görel olarak çözüldü. Eski siyasal partilerde elit konumunda bulunanların siyasetten belli sürelerde uzaklaştırılmaları, elit dolaşımına olanak tanıdı. 1983 yılında yeniden çok partili siyasete geçilmesi sonucunda oluşan siyasal partilerin bir bölümü eski siyasal partilerin devamı olarak ortaya çıkarken, bazıları tamamen yeni siyasal oluşumlardı. Bu süreçte siyasette merkez sağda yer alan üç parti ortaya çıktı. Bunlardan DYP, AP'nin ardılı olarak, yerel bazda AP yerel elitleri tarafından kurulurken, ANAP ve MDP, 1980 öncesi siyasal partilerde elit konumuna gelememiş, yeni toplumsal kesimlerden kişiler tarafından kuruldu. MDP'nin kısa bir süre sonra kapanması ile merkez sağda diğer partiyi ANAP oluşturdu. Yeni sosyo-ekonomik modele uygun politikalara dayanan ANAP'ın yerel örgütünde elit konumunda bulunanların bir bölümü, bu politikalarından en çok fayda sağlayan toplumsal kesimlerden gelmekte ve 1980 öncesi hiç bir siyasal partide yer almayanlardan oluşmaktaydı. Bir bölümü ise, 1980 öncesinde merkez sağ siyasal parti olan AP içinde yer almasına karşın, parti yerel örgütünde elit konumuna gelemeyen kişilerdi.

Bu çerçevede AP içinde elit dolaşımı tıkanıklığı nedeniyle, bu konuma gelememiş kişilerin, ANAP'a geçişleri ve burada elit konumuna gelebilmelerinin, bir elit dolaşımı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunun en önemli nedeni, ANAP'ın AP'nin ardılı olarak ortaya çıkmamış ve yönetim kademelerini tamamen yeni isimlerden oluşturmuş olmasıdır. Aynı zamanda ANAP, AP'nin ardılı olan DYP'nin de merkez sağda rakibi konumunda bulunmaktadır. Bu dolaşımın yani AP içinde elit konumunda bulunmayanların ANAP'ı seçmelerinde, AP yerel elitlerinin parti içindeki oligarşik yapılanmalarının ne ölçüde rol oynadığı III. Bölümde yapılan görgül bir araştırma ile saptandı. Bu araştırma kapsamında yer alan siyasal figürler, AP içinde demokratik süreçlerin işlemediği ve yerel elitlerin parti içinde bir oligarşi oluşturduklarına inanmaktadırlar. Bu oligarşinin elit dolaşımını tıkadığını belirtmekte ve AP içinde elit olabilmelerinin olanaksızlığını dile getirerek, seçimlerinde bu etkenin rol oynadığını belirtmektedirler. Dolayısıyla burada elde edilen sonuçlar, ANAP'a geçişte, AP yerel elitlerinin parti içinde demokratik süreçleri egemenlikleri altına alarak oligarşik bir yapılanma meydana getirmeleri sonucunda ortaya çıkan elit dolaşımı krizinin başat rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Türk siyasetinin egemen özellikleri olan elitizm ve onun uzantısı olarak ortaya çıkan oligarşi olgusunun, yerel bazda da etkin olduğu ve merkez sağ siyasal partilerin yerel örgütlerinde bir elit dolaşımı tıkanıklığına yol açtığı söylenebilmektedir. Bu tıkanıklığın meydana gelmesine neden olan etken olarak çok partili siyasette parti genel merkezindeki elitlerin oluşturduğu merkezi siyasal elitlerin yerel siyasal süreçlerde egemen ve hükmedici bir rol oynamalarının pekiştirdiği ortaya çıkmaktadır. Yerel siyasette oluşan elit dolaşımı krizleri ise hemen hiç bir zaman parti içi demokratik süreçlerin işletilmesi sonucunda aşağıdan yukarıya serbest dikey bir hareketlilik sonucunda çözülmekte, askeri darbe ya da olağanüstü koşulların egemen olduğu süreçlerde elit dolaşımı ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler:

- Y.AKKILIÇ: *Kurtuluş Savaşında Bursa*, Yayınlanmamış Eser. I. Bölüm.
- A. BEKTAŞ.: *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.
- T.B. BOTTOMORE : *Seçkinler ve Toplum*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.
- C.EROĞUL : *Demokrat Parti- Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitapevi, Ankara, 1990.
- G.W. DAMHOFF.: *Who Rules America* , Prentice Hall Inc., New Jersey ,1967.
- F.FREY.: "The Patterns of Elite Politics in Turkey", *Political Elites in The Middle East*, George Lenczowski (ed) American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, 1975. Turkish Political Elites, The M.I.T., Press, Massachusetts, 1965.
- A.GÜNEŞ-AYATA: "Kasabada Politika ve Politikacı", *Toplum ve Bilim*, S:50, Yaz-1990. CHP, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.
- M. HEPER: "The State, Political Party and Society In Post 1983 Turkey", *Government and Opposition*, Vol: 25, No: 3, 1990.
- The State Tradition in Turkey*, The Eothan Pres, North-gate, 1985.
- "Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi", *Toplum ve Bilim*, S:31/30, Güz1985/87.
- H. İNALCIK:"Turkey", *Political Modernization in Turkey and in Japan*, Robert E. Ward-Rustow, (eds) Princeton University Press, Princeton, 1964.
- AHMET İNSEL-C.AKTAR: "Çağdaşlaşma Sürecinin Toplumsal Sorunları", *Toplum ve Bilim*, Yaz-1980.
- M.KABASAKAL: *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.
- M.KAPANİ: *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, İstanbul,1989

- K.KARPAT.: "The Structural Change, Historical Stages of Modernization and The Role of Social Groups in Turkish Politics", *Social Change and Politics in Turkey*, K.Karpat (ed) E.J.Brill, Leiden, 1973.
- T.KERSTIENS: *The New Elite in Asia and Africa*, Frederick A Praeger Publishers, New York, 1966.
- A.T.KIŞLALI: *Siyasal Sistemler*, İmge Kitabevi, Ankara, 1991.
- E.KONGAR: *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.
- E. Özbudun, "Turkey: The Politics of Political Clientelism", S. U. Eisenstadt-R. Lemarchand (eds), *Political Clientelism, Patronage and Development*, Sage Publication, London, 1981, s.:253.
- A.LEVİ: "The Justice Party", *Political Parties and Democracy In Turkey*, M.Heper-J.M., Landau (eds) I.B. Tauris and Co., Ltd, London, 1991.
- P.MAGNARELLA: *Tradition and Change in a Turkish Town*, John Wiley and Sons Inc. , New York, 1977.
- S.MARDİN: *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- J, McFADDEN: "Civil-Military Relations In The Third Turkish Republic", *The Middle East Journal*, Vol: 39, No: 1, Winter-1985.
- R.MICHELLS : *Political Parties*, The Free Press, New York 1962.
- E. ÖZBUDUN: *Siyasal Partiler*, A.Ü.H.F.Yayınları, Ankara, 1977.
- T.PARLA: *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, İletişim Yayınları, İstanbul , 1993.
- G.PARRY: *Political Elites*, George Allen and Unwin, London, 1969.
- S.PAMUK.: "24 Ocak ve Dağılım", *Onbirinci Tez Kitap Dizisi*, S:2, İstanbul, 1986.
- D.RUSTOW.: "The Development of Parties in Turkey", *Political Parties and Political Development*, Myron Weiner-Joseph La Palambora, (eds) Princeton University Press, Princeton, 1972.
- G.SARTORİ.: *Demokrasi Kuramları*, Siyasi İlimler Türk Derneği, Yayın No:23, Ankara.
- L.SELIGMAN: "Elite Recruitment and Political Development", *Political Development and Social Change*, J.Finkle-R.Gable(eds), John Wiley and Sons Inc., New York, 1971.
- J.SZYLIOWICZ: "Elite and Modernization in Turkey", *Political Elites and Political*

J.SZYLIOWICZ: "Elite and Modernization in Turkey", *Political Elites and Political Development in The Middle East*, Frank Tachau (ed), Shenkham Publishing, New York, 1975.

Political Change in Rural Turkey: Erdemli, Mouton and Co,Ltd, Paris, 1966.

F. TACHAU: "The Anatomy of Political and Social Change" *Comparative Politics*, July-1973.

T.TİMUR: *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, A.Ü.S.B.F.Yayımları Ankara, 1979.

İ.TURAN: "The Stability Versus Democracy: The Dilemma of Turkish Politcs" *Toplum ve Ekonomi*, S:2, Eylül-1991.

M. TURHAN: *Siyasal Elitler* ,Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.

O.ULAGAY: *Özal'ı Aşmak İçin*, AFA Yayınları,İstanbul, 1988.

R.ZARALI: "ANAP Üstüne Tezler ve Düşünceler", *Onbirinci Tez Kitap Dizisi*, S:2, İstanbul, 1986.

İ.ZEİTLİN: "Roberto Michels", *Ideology and The Development of Sociological Theory*, İ. Zeitlin (ed), Prentice Hall of India Private Ltd, New Delhi, 1969.

Gazeteler ve Ansiklopediler

BURSA ANSİKLOPEDİSİ: 1-3 Cilt, Bursa Hakimiyet Yayınları

BURSA HAKİMİYET: 15 Ekim 1973

19 Eylül 1978

22 Ocak 1980

1 Temmuz 1983

2 Temmuz 1983

29 Temmuz 1983

30 Temmuz 1983

DOĞRU GAZETESİ: 27 Temmuz 1946.

DOĞRU HAKİMİYET GAZETESİ:

14 Mayıs 1950

24 Nisan 1950

12 Mayıs 1951
5 Haziran 1955
4 Şubat 1958
1 Nisan 1961
3 Ekim 1961
7 Haziran 1962
13 Ekim 1963
4 Kasım 1963
28 Subat 1964
5 Nisan 1964
26 Haziran 1966
13 Kasım 1966
23 Eylül 1968
3 Kasım 1968
21 Eylül 1970
29 Eylül 1970
10 Ekim 1970
11 Ekim 1970
12 Ekim 1970
18 Haziran 1972
13 Ağustos 1972
12 Eylül 1972
8 Eylül 1974
13 Ekim 1974
1 Kasım 1974
4 Ekim 1976
4 Kasım 1976
25 Temmuz 1978
19 Eylül 1978
8 Kasım 1982

OLAY GAZETESİ: "Bursa'daki ANAP" adlı yazı dizisi, 27 Eylül 1983-30 Eylül 1983.

**EK: AP KÖKENLİ ANAP ELİTİ ÜZERİNDE UYGULANAN
GÖRGÜL ARASTIRMA KAPSAMINDA GÖRÜŞÜLEN
PARTİLERE YÖNELTİLEN SORULAR:**

1. AP İl / örgütünde karar alma mevkiielerinde bulunanlar kimlerdi? Bursa AP yerel örgütü içinde siyasetin kontrolünün bu kişilerin elinde olduğu söylenebilir mi?
2. AP yerel örgütü içinde elitlerin aldığı kararlar, daha alt kadrolarca eleştiriliyorlar mıydı? Yani tartışılıp, onaylanıyor ya da eğer beğenilmedi ise bu yöneticilere bildiriliyor muşdu? Elitler bu önerileri değerlendiriyorlar mıydı? Bu tavrı doğru buluyor musunuz?.
3. Partide daha alt kademelerde bulunanların aldığı kararlara parti elitinin müdahalesi oluyor muydu?
4. AP yöneticileri herhangi bir konuda bir direktif verdiklerinde buna uyar mıydınız?
5. Alt kademelerde bulunanlar kendi karar verebilecekleri bir konumda olsalar bile, parti yöneticilerine danışıyorlar mıydı?.
6. Parti elitleri, alınan kararlara ilgili olarak daha alt kadrolra danışıyorlar mıydı?
7. AP yerel örgütü içinde seçim mekanizmaları, yani yönetim mevkiielerine girebilmek için yapılan seçimler nasıl gerçekleşiyordu? Bu seçimlerde herkese eşit şans verildiğini düşünüyor musunuz?
8. Hizip üyeleri ortak bir amaç ve ortak bir özdeşlik duygusunu paylaşan ve hedeflerine erişmek için kollektif şekilde hareket etmek üzere örgütlenmiş bulunan bir parti içi kombinezon klik veya gruplaşmalar olarak anlaşılırsa, bu kavram çerçevesinde AP yerel örgütü içinde hizip gruplar var mıydı? Bu gruplardan birine girmek parti içinde yükselme sağlıyor muydu?.
9. AP yerel örgütü içinde alt kadrolarla elitler arasında çatışma var mıydı?
10. Partinin alt kademelerinde çalışmak parti içinde yükselme sağlıyor muydu? Yani yönetimde söz sahibi olmak parti içinde delegelikten başlayarak iç mekanizmalarda